

#DATA@
##B#A

gorie ymenta

БАГАТО НЕБА

D o k i a H u m e n n a

PLENTY of SKY

Sketches

Ukrainian Writer's Association

S L O W O

New York

1954

ДОКІЯ ГУМЕННА

БАГАТО НЕБА

Збірка нарисів

diasporiana.org.ua

Об'єднання Українських Письменників
С Л О В О
Нью-Йорк
1954

Авторські права застережені
Copyright, 1954. by Dokia Humenna

Обкладинка
Любомира Р. Кузьми

Printed by A. Orel, 728 State St., Perth Amboy, N.J.

АБИ НЕ ЗЛОЧИН

I

Куди йдуть ці автобуси? І як у них входити? І що там казати?

Це було гостре питання. Вся англійська наука вилетіла з голови, і я почувала себе безпомічною. Я всього боялася. Боялася зайти в продуктову крамницю, бо замість „егс” у мене виходило „аер”. Боялася сісти в автобус, а вже про підземні залізниці не було й мови. Все було незрозуміле й замкнене від мене. Певні були тільки власні очі і власні ноги, тому я в перші дні все хотіла дійти до того високого будинка із струнким шпилем, що так близько манячів у ніжному серпанкові небі,— але кілька разів починала йти й не доходила,— він усе був тільки близько. Вже стомлена й перелякана, що заблуджуся, я верталася назад.

Але „стріти” й „евеню” мене не цікавлять, вони стомливо одноманітні, брудні, вже наче не раз бачені, і якщо чим вразили, то пожежними сходами, лицем на вулицю, наче кишки, вивернуті з тіла, та виставленим перед домами сміттям. Тоді я брала курс до низу... Десь же мають бути ті стрункі хмаросяги, що я їх бачила, підпливаючи пароплавом до Нью-Йорку? Та, замість гармонійного ансамблю гордих кам'яних скель, бачила я ще брудніші вулиці, закурені сажею, закидані покидьками, заставлені автами. Всі вулиці — суцільний гараж! Людські покидьки також валялися тут купами,— п'яні, у власних калюжах. Я вже знала, що це — „боми”, бездомні п'яниці. Знала й кілька історій, що їх могла прив'язати до кожного. Ось

цей, мабуть, має в матраці зашитих вісімдесят тисяч, а ходить оброслий, жалюгідний, брудно - лахмітний та заглядає в смітникові бочки, вигрібає звідти щось поїсти. Він уже здичавів і забув, що в нього є тисячі, але знає, що їх треба берегти. Коли він відчує себе хворим, то забарикадується, ляже на своїх тисячах і помре, так і не покликавши лікаря...

Але ці боми, що на вулиці Бавері, вже й хати не мають, вони все пропили. Є між ними й високоосвічені люди, із знанням мов, є боми з переконання; ці вибрали собі такий вид життя, як практику своєї філософії. Вони видають свою газету... Всіх їх викинула хвиля життя на смітник, але ніхто не забороняє їм жити так, як вони хочуть, коли вони не крадуть і не вбивають. А вони незлочинні, ніколи нікого не зачіпають...

Гримуча змія, що звивалася своїм залізним тілом на третій „евеню”, раз-у-раз торохтіла, лякала, і я вже відразу зареклася, що не сяду в цю потвору. Однак вона мені допомагала не збитися, не заблудитися. І я йшла, все маючи її на оці, проминула Бавері з жертвами алкоголю та все надіялася, що вже от, замість цих чотириповерхів з пластикими дахами, почнуться хмаросяги. Але натомість пішли покручені з горами смітників вулички, серед яких продавалися старі лахи, старі черевики й узагалі всяка непотріб, а повітря протхнулося нестерпними випарами від машин, димів та мас-тил. Як же тут жахливо,— серце падає! А де ж та вулиця, що мільйонери викидають свої раз удряні вбрання? Таке щось плели про Нью-Йорк у нашому таборі. Натомість—брудний базарчик, не привабні паркани, сірий камінь, брязкіт заліза.

Ні, й тут не побачу нічого. Канал стріт... Це, може, я дійшла до води? А її тут нема. Який же гар-

ний ззовні здавався Нью-Йорк і який він жахливий! І як тут жити? Оце в цих міязмах доведеться марнувати свої роки?

Хоч я звикла ходити цілими днями, але простори мене перемагають. Я ризикую: набираюся духу й ставлю ногу на перший східець надземного дракона. Зараз має відбутися моє бойове хрищення, попробую, чи зумію користатися з нью-йоркського транспорту. Знаю одно, що маю вийти на дев'ятій „стріт”; це той пункт, звідки я весь час починаю свої дослідження цього джунглевого міста.

Воно виявилось значно легше, ніж я думала. Напруження було більше, ніж зусилля. Десятицентовка монетка легенько прослизнула в щілинку, рогачка легко подалася, і я вільно пройшла на перон, а як прийшов поїзд, передо мною самі розчинилися двері, і я сама зайшла та сіла на солом'яну плетінку лави. Тепер тільки не прогавити Дев'ятої „стріт”.

Але... страх мій і напруження пересновані цікавістю. Вигідно сидючи на солом'яній плетінці, я навіть посміливішала й згори дивлюся на вулиці, маленьких унизу людей, заглядаю в вікна других-третьох поверхів. А що, коли я ще трохи далі проїду? Чи заблуджуся? Аджеж і з гори можна так само вернутися, як я вертаюся з низу. Може, аж тепер побачу той високий будинок, що ховає свій шпиль у хмарах. Я рішуче не хочу виходити з вагона й усе проминаю вузькі коридори „стрітів”, що рівними стрілами мчать кудись, кудись.

Малесенькі, вузесенькі ліліпутики— будиночки, що приліпилися межі кільканадцятиповерховими озіями. Так і не помітила, що опинилася в іншому місті.

Навколо вже громадаються нескінченні панорами

дальших і ближчих гігантських урізаних конусів, пірамід, будинків на будинках, скляних веж, садів і квітників на покрівлях, ажурних шпилів, замків у небі. Все те зноситься догори, одне вище за друге, одне закриваючи друге, переплітаючись у симфонію багатоплощинності. Над цією багатоплощинністю підносяться, справді „сягають у хмари” хмаросяги. У небесній синяві їм просторо, один одного не закриває, тільки прозора блакитна наміточка оповиває різьблені білі верхи.

Я влипла у вікно і намагаюся зловити оком усе. І дивуюся,—як ці пасажери можуть байдужно сидіти, читати газету, дрімати? Це ж ми проїжджаємо через усесвітньо славетне місто, це ж хмаросяги! А мої сусіди жують гуму й не дивляться у вікно!

Так, тепер я вірю, що я—в Нью-Йорку!

Вже час би й подумати, що можу заблудитися. Як я тоді доберуся назад? Але я не можу встати з місця, я хочу дивитись. Хмаросяги вже минули—ся, поїзд знову йде понад другими поверхами однакових нецікавих будинків, таких самих, як і там на низу. Камінь, камінь і ще раз камінь. Увесь краєвид складається з каменю й цегли,—штучні скелі з поробленими в них норами для жител.

Ну, а що буде, як доїду до кінця, куди завезе поїзд? Нічого,—заспокоюю себе,—не вийду з перону, пересяду в другий поїзд і так не заблуджуся.— Я вже їду з годину серед цього каміння і, коли трапляється дерево, вітаю його ентузіастично. Та, проте, дерева мало. Тому, коли вже всі виходять з вагону, виходжу й я, коли бачу купу дерев під собою,— я вже не можу сідати назад. Мушу подивитись.

Зі страхом величезної небезпеки виходжу з перону, стараючись усе запам'ятати, й для певности

дивлюсь, яка станція. „Бронкс парк”—запам'ятаю! Це ще мені нічого не каже, але я виходжу висячим мостиком над зеленню, мостик манить і нікуди більш не пускає, як до виходу. А там...

Я не можу повірити своїм очам, відчуттю реальності! З такої страшної чорноти й брудноти опинитися раптом у блакитному Едемі? Це можливе хіба в кіні. На екрані так швидко миготять кадри, як це сталося зо мною.

Тут злива зелені, запахуючого розкішного повітря, океани синього неба, гаї квітів, розлогість буйного лісу. Широкі алеї ведуть десь і манять у красу. Тут—гелленістичний спокій, незорі масиви кучерявої зелені. Палац маячить і манить у даліні, по широких сходах ідуть туди люди... Хочу й я, але з другого боку манить скляна кругла будова, що визирає з-поміж зелених масивів. Ходи тут і дихай, дивись на барви, сідай позмінно на всі лави, із щораз зміненими краєвидами, впивайся розлогістю. І це—в одному місті за один день можна побачити, тільки переїхавши з одного кінця міста в другий за десять центів?

Я сповнена тріумфом, гордістю. Це ж я сама, без поводитарів, відкриваю Нью-Йорк і за один день стільки спізнала,—найстрашнішого й найкращого. Цей же Бронкс парк—окраса хоч якої столиці світу. Ця величезна оранжерія тропічних рослин, ці луки серед лісів, ці дерева з усіх кінців світу, ці сади рожеві й ці ручаї, що переносять з міста хмаросягів у далекий провінційний закуток!

Горда й незалежна верталася я своєю нововідкритою дорогою до Дев'ятої „стріт”.

2

Але мої капітали вичерпуються. До речі, я ката-

юся за позичені гроші, моя тетка позичила мені аж сорок доларів. Ця небувала для мене сума видавалася мені невичерпним капіталом, і я, не горюючи, їх проживаю. За мешкання—одинадцять, за ліжко вісім. Столик був із скриньки від помаранчів знайденої біля Першої „евеню”. Сідати можна було на меншу скриньку, мабуть, від винограду. Теця перелицювала мені костюм, що їй подарувала сусідка для скитальців. Одним словом, я вбралася в подароване, проживаю позичене і захоплююся Нью-Йорком.

Ходжу фамільярно поміж хмаросягами, розглядаю античні барельєфи на стінах Рокфелер Центру. Годинами вистоюю біля ковзанки, де серед літа на льоду виробляють усякі паковзанярі. Поглядаю на прибрані розкішшю вітрини і на величну публіку—та й не знаю, де краще вбрані: чи ті худі кирпатенькі, блідолиці манекени (дивний стандарт краси?!), чи це найрізноманітніше зодягнене жіноцтво? Всі вони, на котру не гляну, зійшли з реклямних сторінок, але й на мене, в перелицьованому костюмі, не косять оком. Я на цій розцяцькованій П'ятій „евеню” згубилася—і вдома.

Іду в мармуровий палац публічної бібліотеки, а передо мною здіймаються хмарками голуби; заходжу—а тут ще більше вдома. Ніхто на тебе не звертає уваги, наче так і належить, що я тут маю бути.

Заглядаю в кожен вестибюль готелів побіч Центрального парку і дивуюся, що в розкоші їх устаткування немає повторення. Краєвиди цих будинків, що навколо Центрального парку, видаються мені зразком модерної урбаністичної естетики,—щось таке з мрійної візії майбутнього. Шпилі хмаросягів, небо, простір, зелень. Я вже знаю, що

той будинок, який приманював мене в перші дні, зветься „Емпайр Стейт Білдіг” і що це — найвища будова в світі; має сто два поверхи і міститься на 34-ій вулиці. Вулиці тут такі широкі, що немає відчуття давучости, як на „давнтавні”. Смітників також, хвалити Бога, нема — чого вони, взагалі мають на тих вулицях „давнтавну” стояти? А я уявляла собі хмаросяги, що вони зовсім закривають небо, і треба високо задирати голову, щоб побачити латочку неба. Неба тут, скільки хочеш.

Але що найбільше вражає мене, то це музеї. От тобі й капіталістична країна! Музеї й бібліотеки тут безкоштовні для одвідувача, а ми думали, що це — гасло Леніна! І які музеї! І скільки!.. Але в мене вже залишилося тільки шість доларів. Я хотіла доїхати до всіх кінців Нью-Йорку, обдивитися всі музеї, а тоді вже шукати роботи. Але всього тільки шість доларів...

Робіт було багато. Можна було пришивати гудзички, — але там тепер не приймають. Мити кишки, — але там треба бути весь час по коліна в воді та звикнути до смороду. Можна пакувати в слоїки огірки, — але то праця в вогкому підвалі. Шити, — але там питають, чи маєш „експірієнс”. „Клінувати”, — але там треба мати рекомендації. На бісквітній фабриці саме приймають, — але там хочуть молодих. На радіофабриці вчора прийняли двох, — але там питають, чи знаєш мову. Мене вже навчили, що треба, прийшовши найматися, казати: „Ай лук фор джаб”, і я скрізь писувалася цією фразою та все вибирала: кишки? Гудзички? Мітла? Пакувати насіння для пташок? Просто очі розбігалися від такого багатого вибору, але вибрала я те, де, нарешті, прийняли. Мотузкова фабрика не вимагає знання англійської мови, досить згадати дві особи, що на цій фабри-

ці працюють, а наших пань там є немало. Я запитала двох хористок з нашої церкви і робітниць цієї фабрики, чи можу я послатися на них, і одного дня, замість до музею, поїхала на роботу. Там мене зважили, подивилися, чи нема на ногах ляків, і повели до цеху.

Я стала біля варстату. Ключчя шалено бігло в кени; його треба було руками викладати акуратними кружалками й притоптувати, відставляти набік, підставляти порожні кени, машину спиняти, машину пускати,... бігти знімати шпулі... Клаків і порохів було стільки, що під кінець дня руки, лице, одежа, — все вкривається сірим пухом. Але за перших чотири дні я вже заробила 24 доляри. „Шюр”, другого тижня мені виплатили 28 долярів, а третього навіть тридцять.

Одначе я тоді саме мала ще одну розкішну можливість і, на жаль, її безпечно втратила. Один український меценат хотів мені допомогти. От одного разу він, його пані й дочка приїхали спеціально по мене.

Пан цей має на роздоріжжі між Нью-Йорком і Філадельфією гарненьку кафетерію, недавно побудовану за 70 тисяч долярів, що їх він за ближчих чотири роки думає вибрати назад. Він дуже свідомий українець, передплачує українську пресу й має українську бібліотеку та хоче дати на якусь українську ціль. Дочка його працює за касирку в нього і заробляє на тиждень сто долярів. Якщо я їм сподобаюся, то вони мене ще й до Каліфорнії з собою візьмуть, і взагалі я багато біля цих багачів скористаю.

„Чув про вас, — так почав пан. — Маю ваші книжки в своїй бібліотеці.”

Може, він мені ще й четвертий том „Дітей...” видасть? — додаю собі. І кажу:

„Я маю дуже погане мешкання. Кімната темна, а головне — під нею бар. З вечора до третьої години ночі я не можу заснути від гупання африканської музики. А як рознісеться дух алкогольного перегару, то часом серед ночі хочеться вибігти на вулицю... Та ще під боком ця гримуча змія...”

„У нас на „контрах” цього вже не матимете, — заспокоює мене пані, також цікаво поглядаючи на мене. — Маємо свій дім, а дочка з зятем має другий, — ви в неї будете жити. Для вас там є кімната з вікнами на зелену вулицю. Ви тільки приїдете, подивитесь, як у нас гарно, то вже до Нью-Йорку й не захочете вертатись”.

Може й справді щастя припливло? В Америці все можливе. Що мене тут тримає? На фабриці нема чим дихати, прийдеш додому, трупом падаєш з втоми — і вдома нема чим дихати...

„Ми вже допомогли одним скитальцям, вони в нас робили рік і заробили 500 доларів. Ми їм ще й позичили на хату. Тепер вони переходять на своє, а ви можете на їх місце стати. Не будете скривджені.”

„А що ж я в вас робитиму?” — питаюся. Все ж таки треба знати. Задарма до Каліфорнії не поведуть. Хоч я вже готова їхати з ними. Мабуть, хочуть дітям українську мову прищепити...

„Та роботи небагато. Більше будете сидіти та писати. Ну, треба щодня прибрати сім кімнат, вікна помити, прибрати, попрати, попросувати. Дочка має двоє дітей. Випровадити їх до школи, зварити їсти, знов діти прийдуть із школи... В нас великої роботи нема, знаєте, як гавзкіпер...”

Гм, сім кімнат... Прання, куховарення... На лиці в мене, мабуть, вимальовується деякий сумнів, бо пані зразу таки додає:

„Та то всьо легко, машинами...”

„А скільки ж ви будете платити?”

Як торг, то торг.

Павза. Пані нерішуче каже:

„Дванадцять долярів тижнево.”

„Дванадцять долярів мало, — кажу я, як торг, то торг. — На фабриці я заробляю тридцять.”

„Таж на всьому готовому... Полічіть, та й вийде вам біля сорока... — заперечує пані. — У нас роботи небагато.”

А пан бачить, що щось воно не так іде, й набавляє: „Ми будемо платити п'ятнадцять”.

„За таку роботу в агенції пропонують 30 — 35 і на всьому готовому,” торгуюся я.

Ці земляки, що мають мої книжки в своїй бібліотеці, просто потребують служниці до своїх сімох кімнат і двох дітей. Але оскільки вони меценати, то вони хочуть за одним рипом ще й допомогти мені. Що їм казати? „Мало п'ятнадцять долярів”, — кажу я. Торг, як торг! Їм треба дешевої „гавзкіпер”, а мені треба мецената, щоб видавав два напелчники з рукописами, — от і розсудіть тепер нас!

І раптом западає млявість, я не знаю, як вийти з цієї розмови; вони вже не згадують „поїдьте, подивіться”. Здається, були ображені і певно думали: „Ми як приїхали, то й за три доляри робили, а ці ось які мудрі! Вже знає, скільки в агенції платять...” Вони щиро хотіли допомогти!

І мої меценати роблять широкий жест. Ведуть мене до кафетерії й замовляють бозна, скільки страв. Перший раз я в кафетерії й не знаю, нащо це ця вода перед обідом. Як їхній гість, я частуюся, але води таки не п'ю. Думаю, що це їх не образило.

Та проте вони образились. Десь пізніше, коли

я зважилася видавати четвертий том „Дітей...” і шукала позики, — звернулася й до власника кафе-фетерії між Нью-Йорком і Філадельфією. Відповіді не було. Значить образились.

Отже, я зосталася з тим самим баянсом. Тридцять долярів тижневої „пейди,” африканська оркестра в барі підкидає підо мною ліжко, сорок долярів боргу, втома від праці на мотузках, — і субота-неділя мої. От одної суботи я, замість ковтнути повітря у Бронкс парку з Оксаною та її мамою, — пішла деінде. В кишені нерозмінаний чек на тридцять долярів; я важно йду вулицею, світ мій, що захочу, те за них маю.

Дарма, що ходжу в дарованому і ще не придбала собі фантини, — найбільш за все на світі я хочу друкарської машинки. Цієї довголітньої мрії я досі не могла здійснити; машинка, так пекуче потрібна, була мені неприступна. От я й іду подивитися... Ні, я ще не купую — алеж пошукати, прицінитися, подивитися можу? Ще два тижні пороблю — і тоді...

Ясно, що сьогодні я ще не думаю її купувати. Та проте з крамниці „Друкарські машинки всіма мовами” я вийшла з машинкою. Як це сталося? Сама не знаю. Я все розказала, як на духу, господареві крамниці. Усього кілька тижнів в Америці, дуже хочу придбати, але зайду іншим разом, бо ще не маю 70 долярів, тільки чек на тридцять. „Нема грошей? — здивувався продавець. — Ви тільки скажіть вашу адресу й можете сьогодні забирати машинку. Решту грошей принесете, як будете мати.” Я — в захопленні від такої віри в мою кредитоздатність, — і вже машинка, запакована, в мене в руках, і оце я, ще й досі не вміючи користатися з автобусів, прую власну машинку додому пішки. За перші зароблені гроші!

Під кучерявими виграваннями радості й захопленого здивовання (як це все тут легко дається!) десь на дні душі гризли червячки. Чи ж не подурному я зробила? Борг не відданий, хати нема, інші повдягали вже американську моду, заробляють на старість „на Ярему”, — я ж найперше купую машинку, з якої й користатися не зможу, бо не маю сил. — Алеж я — в Америці! Тут усякий робить, що тільки хоче. Дивацтва тут нікого не дивують, і ніхто нікого ні за що не судить, тільки за злочин. От захочу, накину відро на голову й піду вулицею — ніхто мені й слова за це не скаже.

І відтоді в усіх трудних випадках я керуюся цим спасенним мірилом. Я — в Америці і можу робити все, що тільки захочу, — аби не злочин.

ОРЧАРД БІЧ

Щоб опинитися серед лісу, океану й скель, мешканцеві Нью-Йорку не треба ні великих витрат, ані багато часу. За п'ятнадцять центів підземна залізниця доведе аж до самого океану, за годину їзди людина з самої гущі міста переноситься в стихійну природу. Місто хмаросягів має дуже багато парків та пляжів.

Одне з улюблених місць відпочинку нью-йоркців — Орчард Біч, що означає Сад-пляж. Ціла в'язанка парків, заток, мостів, асфальтових доріг та зелених стежок і лугів приводить до просторої, розтягнутої на добрий кілометр піщаної підкови. До неї ведуть сходи, колонада імпазантного входу із синім меандром на сірих стінах. А коли оглянетесь назад, то перед вами червоноквіті газони і зелена просторінь лугу, облямована деревами та краєвидами далекого виднокола.

Неминуче спинившись на цьому місці, подивившись назад, поглянувши вперед на безбережну синяву, — проходимо сходами на самий пляж. Хоч це й затока, — тут діють океанічні закони. Що шість годин вода то припливає, то відходить.

Кругом пляжу — ліс, місця для пікніків із спеціально для того поставленими столами та лавками, кам'яними печами. На задньому пляні — заасфальтований пляц для паркування армії машин. При вході, зараз за колонами, в синьомеандрових будівлях — різні вигоди для тих, що мають зараз перетворитися на пляжників.

Мощена квадратами дорога оперізує весь пляж,

по ній прогулюються бронзові живі статуї, щоб похвалитися своїми формами та біцепсами. На вишках, як на тронах, сидять королі цього бронзового племені, убрані в червоні мантиї рятувальних костюмів. Зверху вниз вони дивляться на пісок, що буйно зародив величезними квітами, — жовто-червоно-синіми парасолями, — і на своїх підданих, — оце голе бронзове плем'я.

Біля „Місця загублених дітей” завжди можна побачити цікавих. Це такий затишний, обгороджений сіткою садочок. Там сидить у синьобілій уніформі жінка і бавить „безбатченків”. Деякі почувуються дуже добре з такої нагоди: вони гойдаються, лезять по трапеціях, — а деякі — перелякані, плачуть. Бувають і буйні. Ні хвилини не хочуть бути замкнені й ревуть: „Пусти мене до мами!” Гучномовці раз-у-раз оповіщають імена загублених дітей. Раз-у-раз приходять не менш перелякані батьки й обцілюють свою згубу.

Коли ж проминути сад парасоль, „Місце загублених дітей”, спортивні майданчики, колонки з водою та пройти аж у кінець підкови, — раптом ви опиняєтесь у зовсім відмінному царстві. Це — високе зелене плято з розлогими деревами, з травою по коліна. І плято це обривається великими скелями. Скелі біжать просто в воду, і хто хоч раз зазнав, як то добре було колись на гарячій лежанці, з насолодою розтягнеться на цих кам'яних лежанках та дивитиметься на морську далечинь, на безкраю блакить, що зливається з небом. Блакить і зелень, морський солонкуватий дух і запашність трав, розігріті сонцем кам'яні плити й океанічна свіжість, заправлена духом йодистих рослин. В даліні білють фльотилії яхт, бавляться швидкістю моторки, а то раптом із води зірветься гідроплан, утікає в небесну блакить.

Химерні вигини скель та примхливі контури берега можуть умістити всіх рибалок, усіх русалок, усіх самітників. Русалок і рибалок хоч відбавляй, а самітники мають тут свої власні „вілли” і живуть тут від ранньої весни до пізньої осені. Там і сям повідгороджували вони собі камінням схованки від негоди, поставили столи, лежаки, ще й навіть поробили перед входом грядочки, де кохають квіти. Ніякі закони такому мешканцеві скелі не писані; риби тут досить, а місця теж вистачить. Коли дивитись уздовж берега, то людей і не видно, самі крапочки.

Найкраще тут, коли вода прибула й плюскається шелесливою музикою об скелю біля самого вуха. Але є такі, що чекають, коли вода відійде. Тоді лаять поміж оголеними скелями, шукають скойок і тут же їх їдять. Можна з виду впізнати таких; це порториканці, вони бережуть звичаї своїх предків, своїх рідних берегів. Та що ж тут дивного? Он трохи вище на траві розсілася група грузинів і підсмажує на рожнах шашлик. А он ті приїхали із своїм льодом та батареєю ддяшок. За іншим столом сидить сім'я. Застелили скатеркою стола, порозкладали тарілки, виделки, серветки—і обідають, як у себе в хаті. Інші ж привезли з собою свої власні меблі—стола й стільці, поставили серед луку й розкошують. А там співають великим гуртом, то українці. Де стоїть великий натовп,—там напевне негри танцюють свій наелектризовано жагучий танок, вивезений із палючої Африки і збережений у своїй дикій плястичній красі. От тільки не знати, якої раси оці дівчата, що повбиралися в ширококрисі ковбойки, блюзки-газети і сині хлоп'ячі штани, попідкочували холоші, одну нижче, а другу вище, і чимчикують із портативним радіоапаратом кудись через увесь Орчард

Біч. А втім, ці переносні скриньки з музикою не диво, кожний десятий має таку скриньку біля себе.

Мільйони людей вливаються святами та неділями в блакитно-зелені простори, лісисто-лугові масиви Саду - Пляжу, і ніякої платні за це ніхто не бере. А все навколо в зразковій чистоті. Ніде ніяких написів на зразок „не смітити,” „не ламати дерев,”— а всюди підчищено, підстрижено. Зеленого й блакитного кольору не порушують покидьки від перебування мільйонів відпочивальників. Незримий штат працює тут і стирає сліди пікніків.

Трохи страшно стає, коли вертаєшся додому, коли бачиш ці лави людей, що сунуть до автобуса, ці черги. Це ж напевно годин зо дві доведеться стояти. Але такий страх нападає на того, хто тут перший раз. Не тільки люди стоять у черзі, але й автобуси. Вони безперервно підкочують, ніхто не пхається, не „прилатується”, не свариться. Невидимо з землі виростає розпорядник, він регулює так, що ^{не} встигаєш навіть роздивитися на цю екзотичну збиранину з усього світу. А, ось знову газета-блюзка. Зблизька вже видно, що цей полотняний матеріял чомусь побував під матрицею „Нью-Йорк Таймс’у”. В чому тут естетика — таємниця. Мабуть, вона вбралася в газету, щоб хоч якось виділитися в цій строкатості тканин, взірців та стилів...

Ще кілька хвилин — і вже підземна залізниця шалено мчить попід землею Нью-Йорку. От уже й треба виходити, вилазити з-під землі на світ Божий, а, власне, на вечірню вулицю в зелено-червоному миготінні. А в душі повно почуття блакиті, солоного повітря та розкішної втоми від цілоденного еднання з величною природою...

МІЖНАРОДНИЙ ФОРУМ

Не то в хмарах, не то в м'якому тумані розпливаються верхи хмаросягів і тануть у невиразному тумані. Все навколо прибрало образу примарного, уявного міста, навіть звуки вуличного руху приглушені. І Іст Рівер (Східня ріка), і реклями потойбіч неї на гігантських димарях та цистернах, — все наче сниться...

Скляний прямокутник 39-типоверхового будинка Об'єднаних Націй, поставлений сторч у небо, своєю позірною простотою присмаковує вигадливу химерність навколишнього й унутрішнього устаткування. Вже під самим будинком манять око м'які вигини входів і підходів, дно басейну, викладене хвилястим малюнком чорних камінців на білому тлі. Зелень дерев, півколо прапорів держав, членів Об'єднаних Націй, краєвиди Східньої ріки, що прориваються крізь скляні стіни будинка.

Один із входів обгинає будинок Генеральної Асамблеї і приводить до широкої площі, що через картату підлогу здається непокритою ні стінами-стелею, ані обрамлену колонами танцювальну залю з панорамою, — краєвидами Нью-Йорку. Все ж вона має одну стіну — вхід до Асамблеї. Здалека це — сіра стіна, вироблена, як імітація скла, ще й з розрисованими кратками шибок. Скляні лише входи, прикрашені медальйонами жінок та чоловіків античного вигляду — Мир, Правосуддя, Правда, Братерство. Але стіна таки скляна,

вироблена, як мармур.

І от гість, — всякий, хто хоче, хто має час, — без жадних перепусток, перевірок, без жаднісіньких перешкод заходить у міжнародній форум, де зустрічаються віч-на-віч шістдесят держав плянети. Людина опиняється серед заль, овалів, місточків, сходів, переходів. У стелі замасковані сузір'я світел... Але й тут однієї стіни нема, й звідси можна йти просто до берега Східньої ріки. Ні, це ще одна ілюзія, бо через скло не пройдеш. Можна тільки дивитися через прозору стіну, як пливуть пароплави, як з туману постають овали, куби, готичні шпилі й велетенські димарі та цистерни Брукліну. А тут — палацова монументальність, тут людина видається дуже маленькою.

Людей тут багато. Біля входів стоять череди автобусів з-поза Нью-Йорку. Юрбами ходять екскурсанти, — туди й сюди, припливи й відпливи. Обмивають овальний бар із написом: інформація. Та що це таке? Тут усе кругле, овальне, обдумано нерівне, непряме. Як на пароплаві. Он якийсь пароплавний місток, а перетворюється у сходи, оторочені густою зеленню. Кудись униз. Закрут, — знову скляна стіна, в ній кадр: засідання в конференційній залі в процесі праці секції. Довкола двох столів секретаріату розходяться секторами крісла, а в перших лініях півкола біля кожного делегата табличка з написом країни. Лицем до півкола — президія. А далі, десь угору, йдуть крісла для президії та гостей. Біля кожного крісла слухавка і вмикач, що дозволяє вибрати собі мову, одну з п'ятох — англійську, французьку, російську, китайську чи еспанську. Ото в тих бокових скляних стінах заховані ті диктори, які з запізненням на двадцять секунд передають переклади мов.

Але це тільки одна з заль засідань. Таких конференційних заль є чотири. До будь-якої можна взяти квиток вступу на поточне засідання. А то можна ще пристати до якоїсь екскурсії, що їх так *м* багато ходять по будинку, і під проводом дівчат — гідів побачити такі чудові залі, як заля Ради Безпеки, заля Ради Мужів Довір'я, заля Ради Соціальної Економіки. І коронну залю — Генеральної Асамблеї. Кожна з цих заль оформлена в іншому стилі й кольорах силами майстрів Франції, Норвегії, Швеції, Данії тощо.

Приходить час подивитися, куди ж то так приманливо ведуть сходи в зеленому уборі — рамці, що ж там унизу? Тут — книжкові кіоски окремих країн і Об'єднаних Націй, листівки, вироби різних країн, подарунки, пошта, телефони, тут і роздягальні для всіх відвідувачів, вільні від оплати. Справді, приймають тут вас, як дорогих і бажаних гостей.

Екскурсія наша кінчається відвіданням однієї секції. Потрапляємо саме на обговорення питання про переміщені особи та про репатріацію. Польський, чехо-словацький та есесерський делегати накручують усе ту саму патефонну платівку, бо їх промови нічим одна від одної не різняться. Розпадаються, бачте, за долею бідних, „обдурених капіталістами жертв, що гинуть у нелюдських страшних, антисанітарних побутових умовах... Голодують, навіть без картоплі сидять. І дуже рвалися вони додому, та мисливці за дешевою робочою силою їх стероризували і під примусом завезли до Америки”... а тому делегати вимагають, щоб усіх утікачів їм віддати! Та сива жінка, що читала цю не нею написану промову, і сама не вірила тому, що вимовляв її язик, — і соромно було за неї, за її сивину, що ганьбила себе такою грубо зфаб-

рикованою брехнею. Промова густо присмачувалася виразами: „агресори,” „підпалювачі третьої світової війни,”— але коли хто на цім засіданні поводився агресивно, то це саме вони, бо ніхто їм навіть не поставив запитання, чому з інших країн нема втікачів і чому саме від них масово втікають, хто як може. Лише від Югославії виступив делегат,— делікатно, що треба знайти корінь зла, бо, між іншим, одна лише Югославія тепер щомісяця має з-поза залізної заслони 150 свіжих утікачів.

Серед залі, поміж гостями, сиділи ті, про кого йшла мова. І почували себе безмірно щасливими, що можуть вільно прийти на міжнародній форум, дивитися вільно, як проходить пароплав за вікном, вільно ходити по цьому палаці, вільно працювати в цій країні на таких самих умовах, як і американські громадяни, користатися з тих самих прав охорони праці та здоров'я, набувати собі всі побутові витівки американського модерного комфорту за мірою своїх здібностей,— та що кощаві пазурі, які ось простягаються за їх життям, не досягають їх.

ЯК У СЛАВНОМУ МІСТІ ДЕТРОЙТІ

I

„Нью-Йорк росте вгору, а Детройт уширину...” — так окреслив своє місто п. Йосип Королишин, що бачив його 53 роки тому, як було це маленьке містечко в сусідстві з такими ж Гемтремком та Дірборном. Тепер Детройт розкинувся гігантом на п'ятдесят миль у безконечну далечінь, розіславши у безвість свої магістралі від центру при березі ріки Детройт. На мапі це виглядає, як розгорнене віяло, що його ручка занурилася в водах ріки.

Могутні фабрики із своїми запаморочливими конструкціями газовень, електровень, цистерн і трансформаторів, із своїми залізницями, колись побудованими — на полі, — тепер опинилися в самому місті. А про ті фарми, що тут колись існували, і пам'ять загубилася. Одначе... Зверніть із центральної магістралі, насиченої динамікою й потужною індустрією, невгавучим рухом безконечних авт — і ви опинитеся в тихій провінції, в селі. Тут — маленькі однородинні будиночки, садочки, зелені подвір'ячка, дашки й піддашки, різьби й скляні веранди, тіністі дерева. Так затишно тут жити...було б, якби не те, що до першого-ліпшого пункту і не думай пускатися пішки. Автобусами й трамваями треба їхати не менше, як півтори — дві години, — їдеш - їдеш і аж нарешті в туманній далечіні починають синіти хмаросяги центру — „давнтавну”. А то ще тільки буде пів дороги, друга половина — по той бік хмаросягів.

Це справді не місто, а велика країна, оцей лябіринт вулиць, „гайвеїв“, „експрес-доріг“, мостів, естокад, розкинутих у безконечних просторах. Телефон і авто тут неодмінний побутовий деталь, без яких існувати й робити щось неможливо.

І все це — той Форд. Той коваль, що поставив на гумові колеса всю Америку. Тепер Детройт рябіє й миготить реклями фірм Понтіак, Каділак, Лінкольн, Плімут, на кожному поверті з-за скляних стін виглядають оголошення, що здаються майже благаннями: за 6 доларів 95 центів можна придбати в негайне користання нову двотисячедолярову машину, виплачуючи її потім роками. Але Детройт — місто Форда, відчувається це на кожному кроці. „Де працюєте?“ — „У Форда.“ Шпиталь — Форда. Вулиця — Форда. Музей — Форда і так далі.

Про Форда й його нововведення ходить багато переказів та оповідань. Кожний, хто почуває себе старожилом, знає досконало, де і як помер старий Генрі Форд, які дивацтва мав, який у нього палац, скільки Фордових фабрик є на всьому світі (90) і хто були його друзі. І, правду сказавши, все це дуже симпатичне.

От, наприклад, Фордове „дивацтво“, що проіснувало років шість — „Соціологічний інститут“. Коваль не тільки багатів, але й мріяв змінити людську породу, соціальну структуру. Ще нікому й не снилося, а він уже запровадив у себе восьмигодинний робочий день. Усі, хто працював у Форда, діставали однакову платню, 5 доларів денно, незалежно від того, яку роботу виконували. Усякий знав, що платня його лише 1 долар 70 центів, 3 долари 30 центів — то прибуток від виробництва, що його Форд розподіляє між усіма, хто в нього працює. За те — Форд хотів знати, на що витра-

чає робітник свої гроші. Якщо він витрачає безглуздо (карти, пиятика) або не витрачає на поліпшення свого побуту, такого відсувалося від участі в розподілі прибутків. Робітник у Форда повинен жити заможнo, усі потреби задовольняти й відповідно заощаджувати.

Соціологічний інститут мав 100 інструкторів і 70 перекладачів, що були в постійному контакті з робітниками, досліджували кожную родину, розв'язували конфлікти найрізноманітнішого характеру. Це була велика виховна робота, починаючи з простої санітарії та гігієни. Навіть у суді Форд мав свого представника, коли судили його робітника. Винуватому пропонували вибір: або відсидіти в тюрмі, або відробити цей час, а зароблені гроші віддати на допомогу сиротам чи бідній удові. І покараний вибирав не тюрму, а працю.

Бувало й так, що Форд звертався до своїх робітників по допомогу. Був такий момент у розвитку промислу Форда, що йому не дали кредитів. Форд мав бути роздушений, без кредитів він не міг витримати. Тоді Форд заклав свій банк, позичив у своїх робітників. І витримав. Та ще й як витримав! Посплачував своїм спільникам, які його підтримали і з якими починав. А це виглядало так: спільник уклав колись 5 тисяч доларів, а Форд виплатив йому 36 мільйонів доларів. Така дрібничка справді — 36 мільйонів доларів, коли він розрісся до двох більйонів доларів.

Як же, будучи в місті Форда, не подивитися на його володіння? Тим більше, що відвідати гостинно запрошують. „Візиторс велкам!“ — написано при вході до „Ротунди“, меморіяльної круглої будови, що височиться біля однієї з його фабрик. Воно трохи ніяково, що я сама, але чим я не „візитор“?

Це нічого! Відразу в приймальні адміністратив-

ного будинка підійшли до мене два екскурсоводи, запросили до порожнього автобуса — і ми втрьох почали їздити по території заводу, від цеху до цеху. Цілком діловито, наче двадцятиосібну екскурсію провадять — мене водили по цехах, пояснювали. От тепер на власні очі побачила я, як із окремих мертвих деталей на конвеєрі оживає авто. Що кожної хвилини з кінця конвеєру сходять готовий автомобіль; дві дівчини й хлопець тільки й роблять, що сідають у машину й відвозять до місця випробовань. І це так цілий день. Скільки ж триває виріб одного автомобіля, усі процеси? Одна година й тридцять хвилин.

Усе ж трохи завелика увага — два провідники на одну людину. І я, зустрівши в іншому цеховій громадці екскурсантів, хотіла непомітно прилучитися до них. Та мої провожаті помітили це й так само врочисто, як привезли, в порожнісінькому автобусі доставили мене до місця, звідки екскурсія почалася.

Та й знову проїжджаю повз безконечні стовпська авт. Це якась злива, море. Але тепер я вже знаю, що це не склади Фордові, а що цими автами вранці з'їхалися робітники на працю, а ввечері ними роз'їдуться до своїх домів.

Фордові „дивацтва” втілилися ще в музеї — селі „Грінфілд вілядж”. Звіз він туди все, що показує минувшину — від простої хатини першого колоніста до вишуканої резиденції видатного діяча.

Понад сто будинків, багато з них — житла славетних американців. Там старосвітські шевці — кравці працюють своїм старосвітським справиллям і способом; старосвітські ковалі кують, а між ними й та Фордова майстерня, де було зроблене перше авто. Там фермер сіє пшеницю, а вітряк меле... Там можна побачити вулицю колишніх дрібних

майстерень, таких, якими були вони в старовину. Кіно показує там найперші фільми, з 1913-го року починаючи.

В музеї, що розмістився на чотирнадцятьох акрах, можна побачити всю техніку й механіку, починаючи з 17-го століття. Тут можна вивчати розвиток усіх галузей механіки в найповніших деталях. Описати всі 14 акрів — робота безнадійна, треба це побачити. А що не обійдеш за один день усього, то завбачено, де ночувати й де їсти одвідувачам.

Та коли входите в музей, вас зустрічає не Генрі Форд. На центральному місці першої залі стоїть і дивиться погруддя Томаса Едісона. Форд не вважав за потрібне виставляти своє погруддя, віддаючи честь творцеві віку електрики. І цю ідею, велич Едісонову, він ще підкреслив. Перед погруддям Едісона стоїть чотирикутній застелений поміст. Там — нічого більше, тільки гладенький пісок, на ньому чоловічі сліди, а під слідами власноручний підпис Едісона, дата. Шануйте слід цієї людини! Навіть сліди — реліквія, якій годиться вклонитися. Поруч можна побачити фото, що задокументувало, як Едісон проходить по піску. І аж у куточку — фото двох друзів: Генрі Форда й Томаса Едісона. Так, десь собі збоку.

2

Можливо, що самі детройці не помічають печаті, яку витиснуло на них місто Форда. Усі ж вони так чи інакше зв'язані з тим колосальним розвитком, що пережило місто за останнє півстоліття. Це ж по цих усіх будиночках живе робітництво, що працює у величезних підприємствах автомобільної промисловості та в її обслуговувальних галузях. І як не

як, а з них — сто тисяч українців, людей, що колись приїхали „на пару років”, „подивитися”, а закоренилися тут назавжди. Вони вже до мозку костей американці — і приналежні до українського роду. Які вони? Хто вони? Чим живуть і чим дишуть? Невже в цьому казані техніки ще може зберегтися людська індивідуальність, національне обличчя?

А може вони тут більше процвітають, ніж деінде. Свіже вухо вражає чистота української мови. Нема отих „найс дресок”, „перемухуватися”, „мій бойсик”, „счейншувати”, — перлів, що ними пересипаний воляпюк нью-йоркців ...

Була я в українському домі: прибраний мистецькими окрасами та картинами українських майстрів. Тут бережеться найбільша, яку можна уявити, колекція українських патефонних платівок. На маленький естетичний музей скидалося це приватне мешкання, і так дивно було слухати спомини господині про перші кроки в Америці. Так важко уявити в цій елегантній пані ту дівчинку, що — „приїхали мови не знаємо, безробіття... В тата вже всі гроші виходять, спимо в одній кімнаті на підлозі ... Біда!..”

У другому домі бачила я колекцію писанок, що збираються вже хтозна відколи, — а скільки їх із цього дому роздаровано з гордістю за своє українське ім'я! Все це — той побут, яким оточує себе детройтський українець. От ненароком один старожил оповідає, що в нього є листи історика М. Грушевського і дві валізи його книг, що їх історик переслав як подяку за вислані 50 доларів. І напевно кожна господа має щось своє дороге, що символізує зв'язок із старим краєм”.

Гостинність детройтська найперше явилась мені в образі „дядька Сема” з автом. Український дядь-

ко „Сем” чудово знав, що без авта тут аніруш, і сам запропонував возити, куди тільки потрібно.

От так їздили ми, оглядали, аж поки не зустріла я ту жінку, яку хотіла побачити. Як же виглядає вона, та, що так багатьом висилала пакунки до таборів? Може, то якась принципова філантропка, що заради слави те робила? Жінка, яку я побачила, була мов учора з українського села. Із щирими добрячими очима, з негайним бажанням про все своє життя розповісти. І головне, що не багачка. Пані Шавала саме ото заходжувалася білити свій дім знадвору,—певно, в селі перед Великоднем треба хату опорядити, щоб була біленька... Скромність пані Шавали оцінити дуже легко,—не вона, а інші розповіли: відривала вона від свого рота, збирала по людях, пакувала, посилала — не чекала на подяку ...

Жертовність... У Детройті дуже популярна, люблена жертовність. Вражіння таке, що тут увесь час на щось збирають та жертвують. На побудову школи, на побудову церкви, на народній дім, на четверте, на п'яте ... Збирають не тільки тисячі, але й десятки і сотні тисяч. Чи то з широти детройтського розмаху, чи такий уже „стиль пристойности”, чи з українського сентименту? На прикладі простої, небагатої жінки видно, що навіть не в достатках тут справа, а в чомусь іншому.

Оце з такої риси й зародився фонд допомоги скитальцям, саме отут, у Детройті. На йменинах п. Анастасії Королишин гості склали 100 доларів, а йменинниця взяла та й відмовилася від дару. Один із гостей, проф. Н. Григоріїв, запропонував призначити ці гроші на скитальців — і ото й був перший вклад на фонд Українського Допомогового Комітету, ЗУАДК'у. Приклад Детройту перекинувся й на інші міста. Відомий не тільки україн-

цям, але й усьому світові, ЗУАДК зародився в Детройті.

Тут треба сказати, що родина Королишиних—це дуже давня фортеця культурно-просвітньої праці, яка сягає ще тих часів, коли про українців ніхто й не чув, а знали тільки „рутенців”. Велика співоча сім’я, багато братів і сестер, співали спочатку для „хатнього вжитку”, а потім почали пробувати щось поставити на сцені. Успіх, широке зацікавлення... „Рутенці” бігали на ці вистави, щоб почути своє рідне, бігли й „поляки”, і „австріяки”, й „мадари”,—та й не знати, коли й як почали звати себе українцями. З’явилася потреба виставляти опери, прийшов час брати участь у загальноамериканських фестивалях, виходити на перше місце...

І все то те вже давно забулося, з трудом тепер пригадують : „А хто тоді й тоді виступав чи співав у хорі?..” Тільки співачка п. Стефанія Цимбалиста уперто збирає пожовклі листочки програмок та афіш, газетні вирізки, фотографії — почавши від 1910-го року.

Хто б міг подумати, що українське життя в Детройті почнеться аматорською виставою залюбленої в пісню родини братів та сестер, а через пів століття виллється в Федерацію Українців штату Мічиген? І як не як, а Народній дім, Ліга мічиганських українців, жіночі організації, українські церковні громади — все це наслідок аматорсько-просвітньої роботи — блискучі наслідки.

Чи й не блискучі!—скаже скептик.—У народньому й робітничому домах функціонують лише бари, які й утримують ці доми. Залі там відмикаються лише для забави на весілля чи на традиційні обов’язкові „академії” — два-три рази на рік. Діти вже перестають говорити рідною мовою, у школі її не вивчають, української книжки ніхто не чи-

тає. А як зайде мова за книжку, — вся жертвовність випаровується, обличчя витягуються й дерев'яніють... Ще старі трохи посентиментальничать, а вимре це покоління — не буде ніякого наслідку, хоч би й блискучого.

Скептик забув ще про одне досягнення, що ним гордиться український Детройт. У магістраті міста, на другому за майором місці сидить рідна Марія Бек. Перша в історії Детройту жінка бере участь у керуванні життям двомільйонного промислового міста. Висунули на це високе становище свою улюбленицю, золотоусту Марію Бек, найрізноманітніші середовища різних національностей. Портрет її, подарований від жіночих організацій усього міста, можна оглянути в музеї міста Детройт. Ну, і все в порядку, це дуже здібна американка — діячка, чого там ще кожний українець із гордістю називає її „наша Маруся”?

Але щоб викристалізувати свою багатогранну індивідуальність, Марія Бек пройшла важкий і впертий, ба навіть, незвичайний шлях невтомної праці над собою. Вона сама себе вирізьблює як українку. Народжена в Америці, дитина заробітчанської лемківської родини, вона ж могла, як і сотні інших, уже в дитинстві соромитися мови своїх батьків. А вона, замість цього, їде до Галичини кінчати гімназію, щоб досконало опанувати рідну мову. А тепер, через багато-багато років, усі зачудовано ахають. Звідки ця американська адвокатка знає так досконало поезію Т. Шевченка?

А то просто: винесла з дитинства, коли вивчала напам'ять „Кобзаря”. Отож тому вона ніде й ніколи не забуває, що вона — представниця українського роду, отож тому від українських засад не відступає. І як це в промисловому американському місті могла знайтися атмосфера, що замінила собою

природну стихію в час самовизначення молодої душі? А це — ота ентузіастична культурно-освітня праця, що її розгорнули повні сил і завзяття аматори. Зерно посіялося. Виросла творча індивідуальність. Справді, чи не найвище це досягнення, якого ми повинні просити собі в Бога?

„О, земле, велетнів роди!” — пригадуються мимоволі слова Тичини. А може, в цих словах і ключ до нашого відродження: радіти нам треба, коли підіймається одна й друга, й третя індивідуальності, розкішно розвиваються, буяють. Ця атмосфера в Детройті була, вона й тепер є — в інтер'єрах, вузьких родинних колах.

Але для такого міста, як Детройт, вона повинна б бути більша, вийти на простір, заповнити народні доми поточною культурно-освітньою роботою. Не тільки у вигляді традиційних „відзначувань пам'яті”, роковин, — але й творчістю сьогодишнього дня, і тим, що хоче розвиватися, давати нові цінності. От, прикладом, чи не можна було б роботу при читальні Робітничого дому, де зібрано всю українську поточну пресу з усього світу поза залізною заслоною, пожвавити? Приходить туди понад сто газет з усього світу, а організатор читальні п. Е. Яворівський знизує плечима — нема кому читати. А чи не можна б там зорганізувати працю літературного гуртка, влаштувати диспути, обговорення нових творів, нових подій? Себто розвивати смак до писаного слова, бо вже скоро він зовсім атрофується. Чи не можна було б при тому самому домі зорганізувати хор, драматичний гурток?

Таке є — але при Інтернаціональному Інституті. Таку роботу провадить Літературно-мистецький клуб, але той клуб, сказати б, продовжує працю львівського Літературно-мистецького клубу. І

публіка його в основному та сама. Артистка В. Кривуцька показувала там свою працю — постанову „Іфігенія в Тавриді” Лесі Українки. Тільки б працювати, — та де час і сила, коли артистка „клінує”? А водночас в іншому місці членкині жіночої організації зібралися послухати доповідь про Лесю Українку. — Знову ж таки — є відзначення роковин, а активного звучання вогненного слова великої поетеси нема.

Святкування 35-тиліття діяльності жіночих організацій, виготовлення пропам'ятної книги — це чудесно. Але — не „все в минулому”! Новий час, багатий приплив нових культурних сил, які могли б розколихнути культурне українське життя згідно з новими потребами складнішого часу, вимагають і перегляду підходу до культурно-освітньої праці. Аматорство — це добре, але ж фахові сили перестануть бути фаховими, як їх відірвати від їх фаху. Піяніст мусить щодня вправлятися, а не тримати в руках щітку для „пейнтування стін”, як це припало в Нью-Йорку на долю віртуоза — піяніста Вадима Кіпи.

Детройт веде перед у всіх починаннях, що потім перекидаються на інші міста. Чи не Детройтові належить і тепер започаткувати новий стиль культурно-освітньої праці? Коли попередня хвиля культурної роботи могла видати такі індивідуальності, як Марія Бек, то з повним правом можна сподіватися ще кращого врожаю в майбутньому, який окупить сторицею зусилля громадськості не дати занідіти на „клінуваннях” та „пейнтуваннях” нашим піяністам, артистам, поетам.

І за кілька днів перебування в Детройті вражіння склалося таке, що є багато для цього доброї волі, є й люди, є й можливості матеріяльні — та є й якась непідготовленість до нового складнішого ча-

су. Є й п'ятдесят картин В. Винниченка, а лежать вони в замкненому кутку, припадають пилом, і ніхто не знає, що з ними робити; є й газета, а не може охопити інформативним матеріалом усього детройтського життя, бо редактор, як підходить третя година, мусить бігти до фабрики на нічну зміну; є й симфонічна оркестра, і капеля бандуристів, і федерація...а чогось нема. Чи для того, щоб зрозуміти, треба побути в Детройті більше, чи й так ясно: це, як той хлопець, що виріс нівроку у ставного плечистого козака, а й досі носить з дитячого плеча одягу. Рукава короткі, на плечах тріскає, на грудях не сходиться. Все ж, що треба на козацький жупан, є: є добрий кармазин, є гроші на пошиття, є й кравець... та тільки ніяк не зберемося віддати пошити.

ЧИ ПРОВАЛИТЬСЯ МОТЯ?

I

Нас було кілька таких, що були цікаві, чи провалиться Мотя.

Зацікавлена була дуже Анна, що має в своїй опіці двох мільйонерок, власниць ніягарських електростанцій і завзятих мандрівниць. Оце саме тоді, як ми вгадували, чи провалиться Мотя, старша мільйонерка відбувала 56-ту подорож по Європі, маючи 83 роки. Сестра її, не така мільйонерка і слабша здоров'ям, сиділа дома й дуже тішилася, коли Анна не ходила в свої вихідні нікуди. „Приведи ту письменницю сюди”, — просила вона Анну. Мільйонерці було нудно, її діти не дуже нею цікавилися, готельні страви затяжкі для її шлунку, — одне слово, Анна повинна була щось придумати.

Анна ж тим часом уривала кожну хвилинку, щоб прибігти до Катерини Никифорівни. Ну, як? Була Мотя? Чи вже вона все підготувала?

Краще б не питала ця Анна! Тут Катерина Никифорівна місця собі не знайде — чи щось вийде? Мотя — перелякана. Прибігає в обідню пору, — бо вона тут через дорогу на фабриці працює, — і мало не плаче: „Звернулась я до культурного освітнього референта ОДУМ'у, щоб розіслав повідомлення, а він каже: „І чого ця Мотя хоче? Однаково з цього нічого не вийде, це якби які танці...” — Ну, нічого, Мотю, — заспокоює її Катерина Никифорівна. — Як вийде, так вийде, а ти своє зробила. Не журись! Ну, провалилось, — то хоч

будеш знати, що ти щось робила.

А сама собі думає Катерина Никифорівна: певно ніхто справді не прийде на цей літературний вечір. Скільки вже раз наводила Мотю на думку, щоб молодь яку лекцію організувала, а вона каже: „Нема заінтересованих...”

А тим часом я й приїхала. Чи буде що, чи не буде, може, ніхто й не прийде,— в Боффало ніколи не було авторських вечорів, і люди не звикли до цього,— але робити треба. Вже й оголошення в церкві було, вже й запрошення розіслані, вже й радіо Шарвана передавало... Вже й Микола Євгенович розагітував усіх на фабриці Форда, де разом з ним працює багато наших людей. Тепер треба ще якоїсь такої погоди, — щоб не було гарної, бо тоді всі пороз'їжджаються на травневі прогулянки. І щоб не було дощу, бо через дощ ніхто не прийде. Микола Євгенович уже рихтує фотоапарата й звукозаписувача, Катерина Никифорівна всіх підбадьорює, Мотя ходить, як з хреста знята. Ну, а Анна співпереживає.

Мотя влипла в цю оказію, як біб у болото. Правда, вона — секретар об'єднання православної молоді, але ще ніколи не доводилося їй виявляти ініціативу чи взяти на себе відповідальність за якесь починання,— не то що з самого початку покласти весь тягар організації вечора на себе. Ще й ніхто не вірить, що Мотя може щось зробити і що якийсь літературний вечір у Боффало потрібний. Смикнуло ж її тоді забігти до Катерини Никифорівни. Там була ця письменниця, і Катерина Никифорівна завжди щось придумує. „Гарно було б,— каже вона,— якби православна молодь запросила п. Докію зробити авторський вечір...” Мотіне лице витягнулося, вона пролепетала „добре, я скажу нашому голові...” і втекла. І воно, може,

все було б і гарно, голова був радий, православна молодь на зборах постановила запросити, визначили день, а тепер, коли підходить цей день, — то : „І чого ця Мотя хоче?” Ніхто не вірить в успіх. Хто прийде? Це ж звичайно, як щось робиться під православною церквою, то католики не придуть, ОДУМ уже відразу відмовився прикласти до цього руку, СУМ'івські провідники сказали „трудно”, старі емігранти живуть своїм відокремленим життям ... Якби не під'юджувала Катерина Никифоровна, то й Мотя перестала б про це думати і була б щаслива.

2

Найменше за всіх переживала я. Як „трудно”, то „трудно”, вечір я зроблю навіть і для чотирьох слухачів, а чотири слухачі в мене забезпечені: Анна, Катерина Никифоровна, Микола Євгенович і Мотя. Не придуть боффалівці, — то й добре, вільніше почуватимуся в ролі. Прийдуть — також прекрасно ... А тим часом хоч роздивлюся, що це за Боффало.

Їжджу собі автобусами від мільйонерської дільниці — густого парку, де зрідка стоять палаци, — до „давнтавну”, де на купі живуть негри та наші люди, бо тут дешеві мешкання. На цьому „давнтавні” також, мабуть, був такий самий ліс, але його вирубали для „бізнесової дільниці” і перетворили цікаве лісисте Боффало на звичайне, в тисячний раз повторене місто з миготючими безперестань рекламами.

А чого це тут недалеко від мільйонерських палаців бараки? Чорні, з вибитими вікнами, але й з фіранками, — чи хтось живе тут? Микола Євгенович каже, що бараки належать он тій фабриці, а

побудовані були на полі, але Боффало дуже швидко розростається, і вони опинилися в середині міста... Це все наробила ніягарська електроенергія, зробила Боффало таким розкиданим на великих просторах, багатим на різноманітну промисловість. Велике майбутнє чекає на Боффало, хоч і тепер уже місто вийшло обсягом своєї промисловости на одно з перших місць... А що це таке „боффало”? Одна наша діпістка називала Сіракузи — „Сірі кози”, а Боффало — „Буйволове”. І, мабуть, це воно й є Буйволове; он у музеї, що тут недалеко в лісі, я бачила роги цього буйвола — боффало. Є ще там шкури боффалові і тотемні маски — морди боффало.

Найкраще собі уявляю я це „Буйволове” таким, як на тій картині.

Ліс той самий, мабуть, що в ньому тепер мідійонери побудували свої вілли, — і неба за верхів'ями дерев не видно... Озеро — те, мабуть, що коло нього стоять музеї. Ніч, вогонь освітлює задумані лиця індіан; вони зібралися на нараду. Як їм бути з білими, чи справді піддатися, вже не воювати з ними, як оце намовляє один старшина, друг білих?.. — Але ще недавно, сто років тому індіанці таки вирізали й спалили Боффало... — А Катерина Никифорівна казала, що в Інтернаціональному інституті директором — індіанець, його портрет у національному убранні висить у першій кімнаті інституту... І скрізь ці індіанці, де не колупнеш американську старовину! Музеї переповнені їх речами. Назви боффалівських вулиць і цілих дільниць — індіанські: Деляваре, Ланкавана, Тованда, Фільморе, Ніягара, Чіпева...

Місце Чіпева й Ланкавана запосіли в Боффало поляки. З сімох сотень тисяч населення Боффало половину складають поляки. Українців просто та-

ки мало, всього три тисячі, хоч правда, можна було б вважати, що їх 15 тисяч, якби вибирати тих, що звать себе поляками, австрійками, русинами... Є ще й такі „руські”: виїхали з Лемківщини, мають свою „руську” православну церкву, і священник у них „руський з Києва”, в церкві співають першорядний церковно-слов'янський концерт, ні слова з того не розуміючи. А як вийдуть на вулицю, то розуміють одне одного й говорять тільки по-англійському... хіба ще старі не забули свого „лем”.

Одначе, Боффало мені симпатичне. Не кажучи вже про те, що лише одна година їзди — та й Ніагара із своїми чавунними водоспадами, із тими кришталевими мереживами, що живуть одну коротку мить і перетворюються самі в твердий чавун... отой простір, оті широкі пороги, ога пара від бризків унизу, оте почуття своєї чудової незначности в присутності титанічних стихій, що межує з відчуттям себе — частини їх... Уже не кажучи за Ніагару, що все краща, що більше її бачиш, як геніяльна музика, — мені подобаються боффалівці за те, що вони люблять природу. На вулицях у дзбанках продаються квіти — бузок, туліпани, гіяцинти. Квіти стоять на вікнах, у вітринах, в автобусній станції біля кас. Тут влаштовують масові фестивалі, присвячені квітам.

От, наприклад, тепер вони готуються до „Бузкового дня”; у всіх автобусах є такі скриньки з написом „Візьми одну”. Там лежать запрошення взяти участь у такій всебоффальській екскурсії. У Рачестері 17-го травня влаштовується бузковий день, і всіх боффальців запрошено прибути. Для цього широко закраяно обслуговувати автобусами, буфетами... бо „хоч тих, що живуть біля Ніагари, й не здивуєш красотами природи, але бузкові гаї

в Рачестері можуть суперничити своєю красою...”

Боффалівці, крім того, розуміють дотепний жарт і люблять його доконати. Оце пару років тому боффалівці врочисто відпровадили дідуся трамвая до кладовища. Ось як розповідає про це Микола Євгенович.

3

„Я ще застав цей оригінальний трамвай. Це був довжелезний вагон, що ходив уже тільки по одній лінії, бо вже всі інші були знесені, їх замінили автобуси. Сидячих місць у такому вагоні було зовсім мало, тільки при стінках були плетені з лози малі сидіння, а середина була порожня. Проїхавши чверть години таким трамваем, виходиш з нього зовсім хворим. Вагон кидає на всі боки, ніби пароплав під час шторму. Всередині й назовні щось ляскало, било, скреготіло, дзеленчало так, що коли б ви хотіли сказати щось своєму сусідові, то треба було б кричати на вухо, інакше нічого не почувеш. Коли вийдеш із такого трімваю, то наче тебе хто всю дорогу бив дрючком по голові. Краще вже пішки, ніж у такому трімваї їхати ...

І от одної неділі 1951-го року боффалівці зібралися попрощатись із старим ветераном та випровадити його в останню путь. Вагон, прибраний різними знаками жалоби, поволі, злегка підстрибуючи, як каліка, посувався по рейках. Вів його кондуктор — у стародавній формі, з бакенбардами. З вікон трамваю виглядала різноманітна публіка минулого століття. Чоловіки в чудернацьких смокінгах, у „котелках” із стоячими комірами ... Жінки в широких кринолінах та хвилястих мереживах, у пелеринах, накидках, у каптурцях, капелюшках ... Усе це — тіні минулого століття, вони та-

кож відходили у вічність. Сумно й жалібно виглядали вони з вікон на цей сучасний світ і прикладали хустинки до очей та гірко ридали, аж плечі їм тряслися. Позаду йшла музика й грала похоронний марш Шопена.

Публіка по обох боках стояла й, звичайно, реготалася, вимахувала руками на прощання, підкидала різні жарти, бо вже далі починався новий похід.

Попереду йшла молода, гарна струнка дівчина, в короткому білому жупанчику, у високій драгунській ківер — шапці, в білих чобітках з високими халявками. Перекидаючи з руки в руку бунчук, що вертівся в неї так швидко, як спиця в колесі, вона не йшла, а вірніше відбивала ритмічно кожен крок, немов циркова намуштрована конячка. Таке чудернацьке, немов напівбалеве „па” досягається спеціальним вишколом, не кожна дівчина може опанувати техніку такого кроку, одноразово по-мистецькому жонглюючи сріблястим бунчуком, — це мрія багатьох молодих „герл^е...”. Отож позаду дівчини йшла оркестра, граючи веселого марша, а за нею тихою ходою їхали вже нові автобуси, наповнені молоддю сучасною публікою, їхали вони не тільки під звуки веселих маршів, а й під оплески всіх, що прийшли виряджати старий вік та зустрічати новий ...

Признаюсь, мені було дуже цікаво дивитися на це все, бо я ще ніколи не бачив подібних маніфестацій і не думав, що звичайну операцію відділу комунального господарства можна перетворити на міське народне свято ...”

Катерина Никифорівна має сьогодні лекцію в Інтернаціональному Інституті, а я її проводжаю. Вона поспішає, але встигає розповісти мені, що вона має практичну, розмовну годину з міль-

йонеркою. Їй, крім звичайних лекцій, захотілося ще практичних розмов, то наступного дня для неї знайшли вчительку, бо тій нудно й вона шукає собі якогось діла.

4

Катерина Никифорівна біжить по сходах, бо вже бачила, що її вчителька зайшла,— мільйонерка дуже пунктуальна. А я прогулююся біля найдорожчого готелю, десь тут має виглянути у вікно Анна, тоді підемо оглядати філярмонію.

Анну викопала Катерина Никифорівна також в Інтернаціональному Інституті. Вони сиділи поруч на лекціях і так подружилися. Анна Довженко, селянська дівчина, українка з Сумщини, вже була майже зовсім забула українську мову. Було їй 15 років, коли вона втратила всю родину. Маму вбило бомбою, батька німці взяли на роботу. Згодом і її забирають, а старенька бабуся та двоє менших застаються напризволяще. Ганнуса 15-ох років опиняється в глухій провінції непривітної Німеччини, — ні одної своєї людини, нікого з українців. Там почалася життєва школа дівчини.

У „бавора” вона все робила, як доросла — і пра-ла, і худобу доглядала й дітей пильнувала, і хату будувала, і землю копала...і ще хто зна що. Здирати шкурки з забитих кроликів спочатку вона ніяк не вміла, але старий „бавор” її бив за це боляче по руках, і згодом вона навчилася їх так здіймати, як рукавичку з руки ...

Але цей „бавор” мав ще кіно. Отож Анна мала ввечері гарно вбратися і з веселою усмішкою та привітними жартами продавати квитки, розсаджувати публіку, грати ролю „фройляйн”. Уранці ж знову вдягала свої старі лахи, дерев'яні черевики

і йшла до корів вичищати гній та робити за двох дорослих... А довкола ні однієї рідної людини.

Таборів теж не було українських, то вона опинилася в польському, там і до школи ходила. Тому польську мову вона знає найкраще. Але в Америці мільйонерки — німки взяли Анну через те, що вона знала німецьку мову. Тепер вона знає вже прекрасно англійську, часу не тратить і ходить вечорами до „гайскулу”. Що ж, і в „гайскулі” вона — перша, як і взагалі всюди, до чого не візьметься. Уже не раз американські газети вміщують її фото з нотаткою, що ця діпістка — українка, чи не буде найліпша американська громадянка. Вона має вироблені манери, уміє поводитися в товаристві, але вміє й добре зготувати страву, чи сервувати стіл.

Її веселий і відкритий, головне, добрий характер зробив її дуже популярною. Хто б до неї не звернувся, всім вона охоче допомагає. Хтось там не знає мови, а купує дім, Анна йде помагати оформити. Другий не має мешкання, — Анна при своїх знайомствах знаходить. А знайомства в неї великі: естонці, жиди, лотиші, поляки, мадяри, навіть негри. Хтось знов хоче мати звання зубного техника, — Анна взялася, добилася авдієнції в декана університету і переконала. Почула, що сліпий старий хворий маляр страшенно бідує — Анна прибігає, прибирає хату, приносить чогось смачного, якби це був її рідний дід... Не забуває й про німецьких друзів — туди шле „керпакети”...

Хоч яка звинна, смілива, весела й ніде непропаща Анна, вона хоче мати когось, щоб були їй за батьків, і ото попросила Катерину Никифорівну, — чи може вона приходити до них у неділю обідати, щоб почуватися в родині? А тепер Катерина Никифорівна реставрувала її українську мову, я-

ку вона була майже забула. Микола Євгенович серйозно й солідно ввійшов у ролю батька, і нікого так не боїться Анна, як його, але щиро сповідається в своїх провинах, а коли треба, то й поплаче, та батьківське серце м'яке, і Анна надалі лишається улюбленою дитиною, яку треба оберігати від усякої напасти.

Отож, Анна, взявши мене під руку, іде вже вулицею. Вона каже, що дуже хотіла б увійти в середовище української молоді... Поза ним вона також багато робить, — от збирала на будівельний фонд „Українських Вістей”, вступила в члени до „Робітничого Союзу” і інших агітує, книжки поширює українські, — але вона б хотіла мати українське молодняцьке товариство. Та чогось не виходить. Ну, от прийдеш на збори — і що там робити? Слухати сухий зміст різних зборів та голосувати за нудні резолюції? Вона не бачить у цьому сенсу, для неї це таборова парафіяльність. От в Інтернаціональному Інституті, які цікаві прогулянки відбуваються, а нема там українців...

Збираються всі гуртом і їдуть на ферму. Там наймають велику вантажну машину, повну сіна, і цілу ніч у місячному сяйві помалу їздять понад озером, — бавляться, жартують, знайомляться... Чому українці в Боффало бокують від Інтернаціонального Інституту? Там же є всі національності — греки, італійці, мадяри, жиди, поляки... А росіяни влаштували собі аж шість окремих груп вивчення англійської мови; наші ж чомусь не використовують цієї можливості. Катерина Никифорівна, здається, буде мати незабаром роботу за фахом через цей інститут. Коли довідалися, що вона має університетський диплом, відразу ж переклали його й послали кудись з рекомендаціями...

Анні Катерина Никифорівна доручила показати мені в парку будинок Мюзік - голу. Це — чудова будівля, оточена з трьох боків озером. Але Анна хоче показати мені ще саму залю, а тут замкнено. Вона сміливо йде через вхід для службовців, я за нею — і ми опиняємося таки в залі. Там ідуть саме вправи дитячої балетної школи, ми забавляємося, дивлячись, як найменших дітей вчать ходити по сцені.

Потім Анна дивиться на годинника й каже: „Моя старенька дуже просила, щоб ви до нас зайшли ...” Мені не хочеться, але я йду. Подивлюся, як живуть мільйонери в найдорожчих готелях.

Апартамент густо заставлений дорогими меблями минулої моди, портретами синів, дочок, внуків, живих і мертвих. Старенька дуже безпомічна і дуже мила; виходить із дальньої кімнати і простягає руку: „Вельми рада бачити вас!” Я також. Анна готує частування: банани з вершками й кава з тістечками ... Ці мільйонери їдять не краще за інших. Може й гірше. Їм приносять з ресторану, все це з консервних коробок. А справді, в Америці нема різниці в харчуванні. Всі, від найбільших багатців до найскромніших робітників, їдять однаково, фабрики виробляють однаковий, для всіх доступний асортимент. Ото тільки, що робітниця сама собі з свіжих продуктів може зготувати щось смачніше. — Ми присідаємо до маленького столика, що дуже легко мандрує по всій кімнаті, й частуємося, говоримо незначні люб'язності. „Ну дивіться, — каже Анна, — чи я зле доглядаю своїх стареньких? Гляньте, які в неї рум'янци на щоках ...”

Якби ж вона знала, що про неї писали ці ста-

ренькі до її прибраних батьків, як вона літаком мандрувала в свою відпустку! „Ен, — це світлий промінь у нашому житті, вона нас і бадьорить, і втримує дух, і цікавить. Якби нас Ен несподівано покинула, то для нас була б ціла трагедія”...

Вся робота Анни — бути тут. Готель — і чисто-ту наведе, і їсти принесе. Анна повинна гарно розкласти, щоб смакувало і щоб старенькі почували коло себе живе створіння. Між ними витворилися такі взаємини, що Анна патрує їх і всі троє задоволені.

Але знов Анна біжить до вікна й кричить: „Уже Катерина Никифорівна чекає!” Ми приспішили наше гостювання й побігли на вулицю. Катерина Никифорівна, справді, ждала нас, і починався дощ.

6

І в неділю — також дощ. Весняний, щедрий. Машина біжить до „давнтавну”, наближається вже година того вечора. Можливо й чотирьох слухачів не буде, Катерина Никифорівна не змогла поїхати. Ну, ще, може, той хлопець, що везе нас. Ну, можливо, що й більше, буде ж Микола, що вже приготує залю. Напевне, з десять осіб буде, вже он деякі поприходили.

Заля на наших очах із танцювальної перетворилася на аудиторну, тільки задник на сцені був драматичний — хата й сонячники. Микола робив чудеса, Мотя десь зникала й знову з’являлася, на столі появилася спочатку скатертинка, потім квіти, заля помалу наповнювалася, ось уже й знайо-мі обличчя... Час розпочинати...

... А оце вже й по вечорі. Сяючий Микола Євгенович, Анна з квітами, я — входимо до хати. Катерина Никифорівна з тривожним запитанням ди-

виться на нас. Чи відбувся вечір? Дощ!

„Чудово пройшов!” — відповідає Анна, а Микола Євгенович додає: „Я не сподівався, що буде стільки людей... Такі прийшли, що я навіть і не думав бачити”...

„Ну, слава Богу! Я ж казала, що потрібні і можуть бути такі вечори. Чоловік з двадцять було?”

„Я лічила, було шістдесят чоловік...”

„А я й не знав, що голова в них такий діяльний! Він не говорить, тільки робить. Не дивиться ні на які перепони. Ми приїхали, ще нічого не було, а за пів години вже все було готове”.

Катерина Никифорівна випитувала все до найменшої дрібниці і скоро вже знала, наче сама була — що хто сказав, хто коли кашлянув і хто де сидів. Ну, а як Мотя?

Та вона завтра набіжить у полудень, сама все розкаже. Це ж вона сьогодні втерла носа тим, що казали: „І чого ця Мотя хоче?!”

Треба великої уяви, щоб замість цього переснованого мостами індустріального Клівленду вифантазувати собі фарми та поля. Проте, не так давно, лише п'ятдесят років тому, жадного півторамильйонного міста тут не було, а були лише фарми. У великій долині, може, на дні висхлого озера, розгорнувся клясичний індустріальний краєвид із безліччю вищих і нижчих димарів, рур та конструкцій, повитих димами, над усім цим злітають у повітря мости в різних напрямках, а по них бігають авточка. По один бік і по другий розляглося місто. Горбастий і хвилястий Клівленд проклав свої вулиці так заплутано, що не можна собі дати ради з ними. Вітри з озера Ері збивають людину з ніг. Але це не перешкоджає нашим людям селитися тут і почуватися незле, бо тут заробітки дуже високі, велика різноманітність праці, і робітник завжди потрібен. Хто два-три роки попрацював у Клівленді, уже розв'язує собі питання: дім чи авто? Котрі мають дітей, ті насамперед купують хати. Молоді вже всі мають авта і їздять ними на роботу.

Але що найбільше вражає, це надзвичайно інтенсивне громадське життя і велика організованість клівлендської п'ятнадцятитисячної української громади,— аж 42 організації! На пів року наперед заплановані різні вечори, збори, заботи та танцюльки для субот-неділь, і порушити цього не можна. А я написала професорові Бачинському лише

за місяць, що хочу побачити Клівленд і, грішним ділом, можу авторський вечір зробити, а буду такого то числа. І ясно, що при такому інтенсивному заплянованні наперед мій вечір міг лише стати в чергу й відбутися хіба через пів року. Хоч у „Вчительської громади” було велике бажання влаштувати його. Отож я ходжу по Клівленді та розглядаю його, знаючи одно, що варто таки було заїхати та подивитися на нього.

Нова несподіванка. На заході тринадцятої вулиці ніяк не можу знайти. Є дванадцята й чотирнадцята, а між ними нема тринадцятої. Ніхто не захотів жити на тринадцятій вулиці, чи що, і тринадцяте число зліквідували? Якийсь чоловік стриг траву перед домом, я й запитала, де тут тринадцята вулиця. А кого ви шукаєте? — Та Миколу Т. — Він тут уже не живе, а як хочете знати адресу, то о п'ятій годині запитайте он у тім домі. Колись він у мене жив, я його забрав з парку, бо дві ночі сім'я ночувала в парку, і ніхто не хотів примістити ...

Ну, я в містечку! Велике, велике містечко. Всі про всіх усе знають. — А де живуть Явині? — Та підіть так і так ... — Таким чином я за пів години знайшла всіх, кого хотіла. Марія Явина була вдома і дуже зраділа, побачивши мене.

2

Вони вже тепер живуть у великому мешканні, — п'ять кімнат, пивниця, накупили канап; сад, квіти. Зовсім, як старосвітські поміщики. Миколу я застала, що чистив пилосмоком килими на підлозі у „хронтрумі”. Крислаті дерева навколо будинка заглядали в вікна, мешкання було справді дуже вигідне й просторе, зовсім забувалося, що

це в великому індустріальному місті. Недалеко — береги озера Ері, вулиці рутозелені... Мабуть, тут зовсім інше самопочуття, ніж перші дві ночі в парку.

Але Микола зустрів мене словами: „Ні, не люблю Америки! От, що хочете мені кажіть, а я її не люблю й не полюблю ніколи!” — Він запалив гарненького газового камінчика, і по хаті розійшлося приємне тепло, — клівлендські вітри часом і в травні не жартують. І далі з захопленням водив пилосмоком, наводив сяючу чистоту на помешкання. — От, замість того, щоб відпочивати в суботу, я повинен ще підстригати траву та наводити всілякий блиск... — бурчав він, хоч видно, що був захоплений ролею широкого господаря.

— Ну, та чому?

— Нема часу! Вічно людині нема часу, все треба поспішати. Вічно оця гонитва за доляром, будь він неладний! Я волів би менше мати, та почувати себе людиною...

Нам перебили, хтось постукав. Це молочар. На дворі стояло фірмове авто, молочар поставив молоко, подав рахунок, узяв гроші, з пошаною подякував і пішов. Миколу обслужено, як поміщика. А тим часом він лише чорнороб на праці, помічник у цеху. Цей старий молокопостачальник у себе дома, може, ще й не такий пан, напевно власний будинок, нове авто й соліднеkonto в банку, напевно його так само обслуговують інші й кажуть з пошаною „тсенк ю”, але він на роботі, він обслуговує. Отак усі — поза роботою обслужені кимось, а на роботі самі обслуговують. Чи ж це зле влаштовано? Чи він не відчуває себе людиною, цей робітник молочарської ферми?

Е, ви мене не розумієте!.. — махнув рукою Микола.

Зате Талі, його дружині, Америка подобається дуже, їй підходить. Одробила своє на кравецькій фабриці і поза роботою живу, як собі хочу. І нічого не кажи, чоловічку, бо й ти хочеш мати авто, а для цього треба й овертаймів... — Ну, а як же? — питає Микола. — Всі мають, а я що?

Але я думаю, що це звичайне Миколине резонерство. За хвилину він почав хвалитися Клівлендом. Жадна держава в західній Європі не має стільки мостів, скільки в одному Клівленді. Це вже чисто американська риса: в кожному місті є щось таке найбільше, найвище, найширше, найчисленніше, найкраще. Це й правда, але, гай-гай, Микола стає таки американцем...

3

Так, так, усі наші люди вже без авто не можуть. От і я їду в одному такому розкішному щойно купленому „Бюїку“. Господаря й водія цього авто ніколи досі ввічі не бачила, а почуваюся в теплій родинній атмосфері. Бо ще тут є й Дося.

Досю я зустріла під церквою. Я не знала, що вона в Клівленді, але під церквою підійшла якась рожева, дуже гарна жінка й поцілувала мене. „Моя спасителько!“ Я здивовано подивилася на жінку. — „Разом їхали!“ І в пам'яті воскресає пароплав „Дженерал Мак Рей“, я тягну майже непритомну, жовту й нещасну цю саму Досю по сходах на чардак...

Приблизно таке ж саме робиться зо мною від цих клівлендських вітрів... Дося забирає мене, і оце вона, кум та кума їдемо кудись, а кум-кравець нарікає: „Стару машину я водив, а ця мене водить...“ Він два дні тому продав за 900 доларів старого „Форда“ та доплатив ще 2100 доларів за цього но-

вого . Їдемо ж ми ще до одних кумів ...

Але це знов нова історія . Всі ми маємо свою пре-
довгу історію . Отже до Досі та Сергія Пилиповича
по дорозі ще десь на Словаччині пристала одна дів-
чина й попросила , щоб вони називали її своєю пле-
мінницею . Племінниця та й племінниця ... аж поки
дівчина не вийшла заміж . А тоді Сергій Пилипо-
вич сказав „зятеві” : „Ну, оце передаю тобі пле-
мінницю , щоб ти її доглядав і шанував , але щоб
ти знав , що я не дядько” . Та проте родичання на-
було сили . Доля їх розкидала : одних до Чікаго ,
других до Клівленду . Сергій Пилипович працював
на будівельних роботах доти , поки не придивив-
ся до американських способів будівництва , а по-
тім сам став контрактором і тепер працює сам у се-
бе та будує гарненькі котеджі . Він і контрактор ,
і інженер , і „бос” , і робітник ... „Племінниця” жда-
ла дитини й часу , коли її чоловік скінчить у шпита-
лі практику та стане ліцензованим лікарем . Як по-
чув „дядько” , що в „племінниці” кінці з кінцями
не сходяться , то забрав її до Чікаго . Ото тепер ці
дві сім’ї й живуть разом у просторому мешканні та
доглядають спільно малу „принцесу” . Дитина з рук
не сходить , забагато в неї мам , — як одна мама йде
на роботу , то друга вже прийшла , а ще третя кума
приходить , та , що з „Бюїком”...

Я спочатку не розуміла , чому мені так добре се-
ред них , наче після довгого поневіряння на чужи-
ні опинилася , нарешті , в родинному затишку . Яка
тепла родинна атмосфера ! Як ці молоді люди , вир-
вані з своїх родин , з усталених віками традицій і
взаємин , знову поснували всі ці зв’язки й стали ве-
ликою родиною . Я вже також наче стала членом
цієї родини . Дося коло мене бігала , — і гаряче мо-
локо з маслом , і аспірина , і обкутують , і обгор-
тають ...

В порівнянні з розкішним „Бюїком” авто Сергія Пилиповича мало вигляд старого потріпаного ветерана, і Сергій Пилипович його соромився, а як приїхали до Бачинських, то й вибачався. — Пробачте, що таке старе авто! Ще не спромоглися на краще... — Чого? Я й сам би радий таке мати! — щиро здивувався професор.

Професор Леонід Бачинський належить до старших, хоч має вигляд стрункого козака. Він також, як і всі клівлендці, живе в просторому, гарному мешканні. І тут нічого не бракує, крім часу. Килимова підлога, безліч квітів, полиці з книжками, накутнички з музейними речами та пластовими емблемами, картини й гуцульська різьба... Що за смак і яка розкіш, — думає собі гість, роззираючись на самотині в господі Бачинських. Професор і „діти” (дружина Наталя) на роботі. Професор працює чорноробом на металургійній виробні й має справу з важким залізом. Якби тільки робота та оця затишна резиденція, то може був би час. Але поза заробітками професор Бачинський має ще безліч обов'язків. Сеньйор і ~~Найвищий~~ Суддя *Кур'єн* Пласту, організатор і доглядач клівлендського Музею-Архіву УВАН, заслужений довголітній педагог... Крім того, редагування, власна науково-публіцистична праця, громадські обов'язки в кількох із 48-ох організацій... Нема ніякої знижки на брак часу та втому, все мусить бути виконане і виконане вчасно...

Отже, професор сказав мені, що „Учительська громада” таки хоче влаштувати мій вечір, що гаряче прийняв це до серця Антоній Берик, і оце ми всі й їдемо на цей вечір у залю під православною церквою на 11-ій вулиці.

Цей вечір швидше можна б назвати зустріччю з моїми знайомими всіх таборів, де мені довелося перебувати. Після вечора до мене підійшов Микола і не проминув сказати: „А ваших ближчих земляків так і не було. Серед сорока осіб присутніх я налічив лише чотири.“ Ці чотири були мої особисті знайомі. Всім іншим не було часу. І не та парафія. І треба насамперед своє авто й дім, а потім уже якісь там придабашки, і скоро вони будуть такі, як ті, що про них розказувала Марія Явина.

Але це знову нова історія. Явині мають троє дітей і коли вони дісталися до Клівленду з таборів, їх ніхто не хотів через дітей узяти на мешкання. Свої таборяни порозбирали всіх по одному, але клівлендські господарі приходили й казали: „Я винаймав мешкання вам, а не для ваших гостей! Дівчинка стоптує сходи і щоб мені її сьогодні ж у вас не було. І ще зніміть фіранки на вікнах, і ви вже тиждень не мили вікон, то помийте, не робіть „встиду“ моїй хаті...“

І нащо було „бадерувати“ цю ідилію якимось там літературним вечором? А може... може й рацію має Микола, що хоче мати, крім американського комфорту, ще й обличчя людини?!

СЛАВКО, ЛЮСЯ І ЇХ МАМА

Славко і Люся завжди ходили по таборі, побравшись за руки. Славкові було п'ять років, Люсі тільки три. Славко мав поважний обов'язок охороняти „малу Люську”, вважати, щоб не впала. А як Люся виходила з-під його високої руки й починала виявляти власну ініціативу, то Славко, біг до найвищого авторитету. „Мамо, Люся не хоче мене слухати!”

А час летить... Ось уже три роки, як усі вони, — тато, мама, Славко й Люся прилетіли літаком до Америки й живуть у Клівленді. Славко й Люся вже ходять до школи, і Славко так само виступає поважним представником — за себе й за сестричку: в автобусі, в школі. Удома ж він розповідає мамі все, що з ними за день трапалося та чого навчилися в школі. Крім того, у них з'явилася маленька сестричка, і вони вже обоє її доглядають.

Одного разу тато з мамою забрали їх усіх і пішли на маніфестацію. Славко не знав, чого це так багато людей вийшло на вулицю з прапорами і нащо ті величезні написи вони несуть. І як завжди — до мами. От мама й розповіла йому про своє дитинство.

**

„Твій дід, а мій тато був пасічник і садівник. Мав сад, вирощував зелений виноград, прищеп-

лював троянди на шипшині. Крім того, він був гомеопат і виписував із Ленінграду ліки та книжки. Лікував людей. Мав поле, хату, четверо коней.

Прийшла колективізація — почали приходити щодня по десять чоловіка активістів, щоб тато записувався до колгоспу. Тато не хотів. Дуже просили, умовляли, обіцяли, що тато працюватиме на пасіці, але наш тато не здався. Тоді одного разу прийшли активісти й заявили, що батько не має права лікувати людей, що гомеопатичні книжки він мусить спалити, а ліки повиливати. На очах у них батько це зробив.

Одного разу, на весні 1933 року приїхало дванадцять підвід, стали біля нашої хати. Спочатку забрали пасіку, склали все те на підводи й повезли до колгоспу. Потім усе, що було в хаті: одягу, скриню — zostалися ми з тим, що було на нас. Потім опорожнили всі засіки, де було зерно, всі скрині з борошном. Щоб не залишилося нічого нам, вони мітелкою повимітали все начисто і те забрали. Так за один день ми zostалися в порожній хаті без нічого.

Тато каже: „Мене, мабуть, заберуть, то я мушу десь піти.” А в нас протікає коло города річка Самарка. Тато сів на човен, переплив і сховався в лісі.

Надвечір прийшли до нас активісти й сказали, що хата стоїть на колгоспному місці, а тому ми мусимо її покинути. І тут же почали забивати вікна дошками, і двері також: Мама, я (тоді мені було вісім років) і дворічна сестричка пішли.

В той час на селі багато було покинутих хат. Там вимерли, там покинули й пішли десь. Дивишся — вікон, дверей нема, подвір'я позаростали бур'яном, бур'яни вищі від вікон, — кропива, болиголов, лобода, щиріця... Пішли ми в сусідську

таку хату й там полягали на полу, так просто на голих дошках, бо не було чим підстелити. Увечері прийшов тато й попросився, сказав, що як найде притулок у Донбасі, то забере й нас.

Мама пішла селом просити їсти, але всі хати були замкнені, ніхто не хоче пустити, всі бояться. Тільки ввечері, як смеркло, хтось дав мамі два буряки. Мама порізала їх на шматки, дала нам і сама їла. Мала сестра все ходить за мамою та: „Мамо, гами!“ Мама посодить воду й дає, бо більше не було нічого. Я ж ходила по саду й збирала кісточки з вишень та морель, цокала камінчиком і їла зернятка. Ото назбираю повну пелену, сиджу на порозі й цокаю та цокаю ...

Незабаром сестричка померла, через два тижні. Лягла — і ранком не встала. Мама не хотіла ховати на кладовищі, щоб не сміялись люди, що від Гаращенків уже виносять на цвинтар. Вкопала яму під черешнею в саду, сусіди збили з дошки труну, мама убрала сестру в білу сорочинку, та ще десь знайшлася рожева стрічечка, обперезала її так поховала.

А мама ще два тижні ходила, а одного разу підняла баняка, впала й відтоді вже не вставала. Лежала все і просила мене, щоб я пішла до сусід і попросила в них їсти. А я була мала і все казала: „Не хочу!“ — „Ти підеш?“ — „Ні, не піду!“ Кілька раз отак питала мама, а потім підкликала, вхопила за горло й почала душити, питаючи: „Ти підеш?“ — „Піду!“ І побігла до сусід: „Мама хочуть їсти!“ Сусіди дали буряка, і я бігом понесла мамі. А мені сусіди ще сказали: „Полапай за ноги, як холодні будуть, то прийдеш скажеш ...“

Мама дуже мучилася, переверталася й стогнала, наче її щось пекло. Не опухла, як то інші, а стала дуже суха й худа на лиці, самий кістяк. Сусіди ба-

чили, що вона не витримає. Я полапала вранці ноги, і вони були холодні. Тоді я побігла до сусід і сказала їм. Зараз прийшли сусіди, і справді, мама вже була нежива, а очі були широко відкриті, вирячені.

Сусіди почали казати: „Якось же треба поховати...” Почали торгуватися, хто піде до колгоспу — і ніхто не хоче, бояться. „Та найкраще, хай сама дівчинка піде, може, зглянуться на дитину й щось дадуть, яких дощок...” Я пішла й сказала, що моя мама вмерла. А там мені сказали: „Собаці собача смерть,” і я з тим пішла. Сказала сусідам, що не дали нічого. І маму закопали сусіди поруч із сестрою під черешнею. Взяли те рядно, що мама на ньому лежала, за чотири кінці і вклали в яму. Мені ще сказали грудку кинути. Потішали мене, жаліли, казали „ти вже не маєш мами”, але я тоді нічого не розуміла.

Щось треба було робити зі мною. У нас були родичі, вчителі в містечку. Сусідка вивела мене на дорогу, показала дорогу, розказала, яка хата, і я пішла до тітки. А там злякались, мене побачивши. Бо й вони боялись, щоб не запідозрили їх, що перетримують куркулів. Тітка сказала мені, щоб я йшла до притулку. Я прийшла під дитячий притулок і стою. Проходить якийсь чоловік, питає, чого я стою. — „Мама вмерла, тата нема, а я не знаю, де бути...” — відказую я. „То йди сюди”. І забрав мене. У притулку були біленькі ліжечка й столики для показу, але їсти давали макуху з рижію та якусь юшку. Щоранку дрожки забирали двадцяттеро мертвих дітей. Там була така шопа, і ото тільки помре, зараз несуть туди й кладуть. У всіх почуття притупилися, ніхто не плакав і не жалів.

Ми сиділи раз за столом: дві сестри, — одній

тринадцять, другій вісім років, — я і ще дві дівчини. Менша сестра раптом розкрила руки, загорнула все, що було на столі, й скрикнула : „Ой, як я їсти хочу!“ — і потім відкинулася, упала й померла. Старша сестра скрикнула : „Ой, сестричко ж моя!“ — Але ми всі були такі байдужі, що й вона зараз таки забула. Ту взяли до шопи, а вона пішла й лягла на ліжко. Ми всі тільки лежали й хотіли спати, нам до всього було байдуже ...

Одного разу кличе мене з-за паркану тітка й каже : „Як стемніє, прийди до мене ...“ Почала вона мене потайки від своїх дітей підготовувати. Все, що мало бути викинуте, вона збирала й віддавала мені. Голівки від тюльки, шкуринки з хліба, лушпиння з картоплі ... І ще казала тітка, щоб я нікуди не виходила далеко, бо от троє хлопчиків пішли в бур'яни і їх там зарізано на м'ясо. А діти справді ходили, хто куди хотів, ніякого нагляду над ними не було.

Та якось раз знову кличе мене тітка. Я приходжу, думаю, що, як звичайно, поїсти. Але в кухні був мій тато. Питає : „Чи пізнаєш мене?“ Я кинулася йому на шию. Почав тато плакати й питати про маму та сестричку. „Чи хочеш зо мною піти, чи тут зостанешся? Я не маю нічого тобі дати, бо мені дають тільки п'ятсот грамів хліба на день — і це все. Але як ти хочеш, то я візьму тебе з собою.“ Певно, що я хотіла тільки з татом бути, і він мене забрав.

На Донбасі тато ділив зо мною кусок хліба, і я щодня раділа, що от скоро тато прийде. Дуже мені хотілося вчитися, та не було в чому ходити до школи. Але я таки ходила цілу зиму в татковому літньому піджаку, в літній хустинці, — біжу, бувало, аж уся посинію ...

Коли прийшли німці, тато зараз вернувся до сво-

єї хати і я з ним. Але в управі засіли приховані комуністи, і коли почали гнати до Німеччини, то мене першу й забрали.

*
**

Може, Люся й не зрозуміла ще всього, як слід, може, й Славко ще довго буде розпитувати маму, що то таке „колгосп” і активісти”, — але Славко вів Люсю в перших рядах походу, що ніс на своїх прапорах жалобу по замученій його бабуні на Дніпропетровщині ...

РІЗНІ ОБЛИЧЧЯ ВЕЛЕТНЯ

1

Перше його обличчя показується здалека. Струнке модерне місто, група сталагмітів, що поблискують своїми чотиристітними кристалами-вікнами. Сталагміти виростають із озера Мічіган.

Друге його обличчя — жахливі, темні, як нори, підземні ходи й вулиці, де тільки їздять та стоять авто та автобуси. Це — нижчий поверх вулиці, а зверху над ним — незрозумілий бізнесовий центр, де всі біжать-їдуть у різні напрямки безладно, але в повній згоді з правилами вуличного руху.

Третє його обличчя — благодатні парки вздовж велетенського озера Мічіган. З пляжами, фонтанами, квітниками, пам'ятниками, музеями, акваріумом, плянетарієм... Тут кусень Вашингтону.

Четверте його обличчя — суцільна фабрика-виробня, що має тільки окремі секції виробництва. Виробня ця постійно в процесі перебудови й розбудови. Модерне вибудовується, а тут же старе йде на злам, часом цілі квартали. Різниці з лябіринтами переплутаних ходів, залізниць, загорож та надземних стежок для худоби. Металургійні виробні з полум'яними язиками димарів і страхітливим переплетенням чорних конструкцій, вежі водогонів, що на них сталеві чудовиська 20-го століття повилазили й дивляться на своє твориво... Велетенські лійки, цистерни, скрегіт, задуха. Пе-

рехрещення, перекриття, рури — пекло! В цій виробній непомітно людських жител, але вони тут є.

П'яте обличчя велетня — дільниця мільйонерів. У тіні приватних парків тоне палацова архітектура. Вулиці — зелені алеї, верхів'я там стикаються над головою, і ніколи не заважає спека. Мільйонери — це, мабуть, нація. Є китайська, муринська дільниця в кожному великому місті, ну, і є мільйонерська ...

Шосте обличчя його — безбережна провінція тихих будиночків з палісадниками, садочками — або й без них. Сім мільйонів населення ... Це — Чикаго.

У цьому багатообличному Чикаго є й українці. Вони осідають переважно серед виробні-фабрики та в провінції. Правда, не дуже то затишній-тихий, бо засипаній ^м п'юлогою й обкиданій клаптями подертих чикагівським вітром газет. Тут вони живуть у просторих та гарних мешканнях, — на диво, бо хто ж би подумав, що серед цієї величезної виробні може бути таке затишне устаткування жител.

Тут хочу негайно виправити помилку. Українське життя — також одне з облич велетня, бо де нема промисловости, там нема наших людей, а де нема наших людей, то нема цілих кварталів, заселених українцями, церков, клубів, організацій. У Чикаго вони є. Є давні, заслужені, що їх позасновували старі емігранти, і є нові, що їх потворили недавні приїжджі, де ворухиться культурне та громадське життя. Є тут „Учительська громада”, ^а що влаштовує культурно-освітні вечори, організувала відпочинкову „дитячу оселю”, керує вихованням молоді в юнацьких організаціях. Є відділ Союзу Українок, що працює з „Учительською громадою” в контакті. Є ще там і інші, політичні, організації, але (нікому тільки не кажіть) вони мене ніколи не цікавили і назви їх у мене в голові не-

гайно переплутуються. Чикаго ще має дві українські радіовисильні, що конкурують між собою, а тому вдосконалюються. Є музична студія професора Білогруда, є драматичний гурток, є багато цікавих змістовних і гарних людей. Одні з них працюють на фабриках, інші в установах і за фахом. Не зважаючи на гострі зміни холоду й спеки, на уславлені вітри, українське Чикаго живе повно і навіть намічається тенденція утворити, крім одного центру на заході, ще й другий на сході.

Правда, є й ще одна риса, але вона не тільки чикагівська. В захопленні якнайшвидше придбати дома та авта, люди потроху забувають, чого, для чого й як вони опинилися тут. Мені розповідали про тата й маму, які самі запопадливо заробляють і дочку свою не пускають учитись, вона мусить приносити додому доляри. Тим то я наче ковтнула свіжого повітря, опинившись ненароком у хаті в Лідії Решетник. Там нічого не було, крім стін та конче потрібних ліжок і похідної газової печі. Пані Лідія думає про майбутнє інакше. Вона в Австрії в таборах здобула диплом лікаря, а тут, замість „виганяти доляри”, дістає невелику платню практиканта в шпиталі і думає тільки про те, щоб утримати маму й доньку, поки вона доб'ється лікарського становища в лікарні.

Друга така „нерозумна”, що не дбає про збагачення, Ганна Черінь. Вона і працює й студіює, і Інну виховує. І пише поезії без надії, що вони побачать світ. Правда, вона вбачає, що я підкоплююсь під її жанр поетки, бо я завжди захоплювалася її прозою і вважала її за дуже талановиту. Але оригінальність Ганнина кладе відбиток не тільки на її творчість, але й на живу особистість. Багато зелени в хаті, вічна змінність зачіски, дотепна фраза на устах — і гордість, що нікому не зобов'язана, що

шлях її, незалежної в переконаннях людини, хай може не завжди усіяний трояндами, але за нього вона ніколи не почервоніє і ніколи не піде на компроміс, якщо вважає щось за компроміс...

2

Мені пощастило в Чикаго. Я попала на закриття сезону культурно-освітніх вечорів у клубі „Бесіда”, ба навіть на чайний вечір з цього приводу. „Учительська громада” і 22-й відділ Союзу Українок найкраще все це zorganizували. І відразу видно, що це великий центр, бо була повна зала тих, хто цікавиться не тільки домами-автоми, але й поточним культурним життям. Після того, як я дещо прочитала, люди розмовились. Отож на цьому вечорі й виникла та прекрасна ідея.

Говорили багато і, як звичайно, коли люди розмовляються, то починають виникати всякі нові ідеї. Може, вони вже давно назрівають у різних центрах та середовищах, а тільки нема нагоди їх висловити, чи, може нема такої універсальної формули, щоб утілила в собі різні варіанти флюїду, що літає в повітрі. В Боффало, в Детройті, в Мінеаполісі, у Філядельфії давно вже кружляло переконання, що час подумати про збереження наших культурних сил, про реалізацію зусиль творчих одиниць, сприяти їхній праці... Уся громадськість повинна залучитися до культурного українського процесу.

На цьому чайному вечорі п. Іващук, керівник одної з українських радіотрансляцій, висловив її по-своєму. „Чому б нам, усім зацікавленим, щоб молодше покоління не забуло рідної культури, чому б нам не створити такий фонд, що його ми могли б ужити на наші культурні потреби? — сказав

він. — Ми могли б видавати нашу чикагівську газету, видавати твори наших письменників, що лежать у них безнадійно і ніколи, може, не діждуться появи на світ без участі всієї громади. Аджеж нас тут у Чикаго немало, і ми маємо можливість зробити великі діла при бажанні. Слово чести, я як подивлюся на нашу молодь, що вже між собою не хоче розмовляти по-українському, подивлюся на ці шинки під церквами, то мені хочеться вдягнути волосяницю, босому ходити по вулицях Чикаго й кричати: „Схаменіться!” Нам треба створити „фонд культури”. Сьогодні я тільки сію цю думку. Ми оце припиняємо на літо серію наших культурно-освітніх вечорів, але восени, коли знову зберемося тут, то, я думаю, ми зробимо велике діло, заснувавши такий фонд. Я знаю, що в Чикаго можна дуже багато зробити, не бракує в нас людей доброї волі й щирого бажання, — тільки треба нам це діло ворушити. Бо як ми не матимемо свого духового змісту, то й наші комфортні будуть нам немилі. А то уявіть собі, скільки цінного могли б ми зробити! Не зогляділися б, як видали б один-два твори ...”

Ця думка про створення „фонду культури” вже не раз лунає у містах, де промисловість зібрала чималу громаду. Цікаво, яке місто її найперше здійснить? Яке середовище найбільше бере до серця майбутню долю нашого духового обличчя?

3

Радієва колегія чикагського Союзу Українок має пів години радіомовлення на тиждень і одну з цих півгодин виповнили ми гуртом. З цього приводу ми пішли й зфотографувалися.

В одному непоказному будиночку на вулиці Гой-

не помітно притулилося фотоательє. Непомітне воно тільки для непосвяченого. Скромну рекламу з п'ятьох літер ДАРК, що спустилися одна під одною, знає весь український (і не тільки) світ Чикаго, бо там увічнюють свої фізіономії ті, хто хоче відзначити найурочистіші моменти свого життя. Це — фотоательє Дарковича. Українець із Житомиру, він молодим хлопцем прибув до Америки і залишився до сьогодні „скромним” фотографом, хоч він напевне артист-маляр. Про це можна здогадатися, коли заходиш у бічні двері цього будинка, до моїх милих Назаревичів.

Наче не в звичайний будинок на досить таки запарошеній вулиці заходиш, а в багацький палацик. Сходи оформлені поруччями з чорного блискучого скла. Найновіший блискучий лінолеум, велике люстро на всю стіну й картини модерного стилю на стінах. Це картини роботи самого Дарковича, видно, він не дуже так дорожить ними, якщо помістив їх у коридорі біля сходів, у нього є їх більше і є кращі ...

„Що це за господар у вас?” — неминуче питає гість Назаревичів. Отже Юлія Назаревич розповідає, що невтомний Даркович сам, без найманих робітників відремонтував для них це мешкання. Він дуже турбується про найменшу дрібницю їх комфорту й хоче, щоб вони якнайкраще почували себе в нього. Не тому, що він зацікавлений у чинші, а тому, що він уподобав собі Назаревичів і воліє їх мати. Крім того, всю оцю господарську роботу він любить. Уранці його можна побачити, як він сам замігає вулицю коло цього дому, алеж він тут не живе, в нього є вілла десь там за містом.

У приміщенні Назаревичів святково біло, сяйно. Даркович усе обновив на наймодерніше: нова газова піч, нове кахляне облицьовання біля крантів

холодної-гарячої води... Як же то він уже своє ательє оформив? А це ми зараз побачимо, бо якраз збираємося туди.

По-мистецькому оформлене ательє в конструктивному модерному стилі дуже нагадувало приватній сальон, а не фотографічну майстерню. Воно могло б виступати як один із зразків у конкурсі на елегантність. Кожна стіна в іншому кольорі, а разом усі стіни гармоніюють і створюють вражіння багатоплощинності. Тут можна у вигідних кріслах біля полірованих столиків посидіти серед квітів, картин і невеликої кількості мистецьких фотографій... Далі йде заля в полотнах із таємниче замотаними в чорні покривала апаратами, із прожекторами й екранами. На другому поверсі і ще вище — лябораторія, кабінет господаря. Вражіння, як від надзвичайно великого простору, хоч це — ідеальний порядок і чистота, яку невтомно підтримує господар. Мистець цього твору, естет Даркович, зустрів нас із люб'язною посмішкою, і наша „банда” почала оглядати все зверху донизу. Це була цікава екскурсія в пенатах імігранта-українця, що поєднав українську працьовитість із наймодернішими американськими витівками.

4

Місис і містер Кочани запросили мене до себе в гості. Вони також старі імігранти, живуть уже в Америці тридцять літ у маленькому містечку Жоліет, що ніби являє собою продовження Чікаго, тільки за годину їзди від нього.

Про містера Кочана я вже чула як про невтомного збирача української преси і доброго духа багатьох скитальців... про його підтримку пакунками та афідавітами. А тим часом вони не виді-

ляються з загальної верстви американців середньої заможности, яку вони збудували собі буквально власними руками. П. Кочан працює все життя робітником на фабриці, всякі переробки в своїй посілости (двох будинках) вони виконують сами, — „бо ми — люди амбітні,” пояснила мені пані Кочан. Дві дочки вчаться, одна закінчила коледж, друга студіює в університеті на музичному факультеті. Солідне авто, гараж — все, як водиться в кожного американця.

І от ці люди все життя збирають. У бібліотеці п. Кочана можна знайти цінні комплекти українських періодичних і неперіодичних видань за всі тридцять років його перебування в Америці, головним чином, львівські. Все це старанно добре, оправлене. У вітринці можна побачити музейну старовину. Пані Кочан збирає українські вишивки і сама немало вишила.

Розглядаючи все це, неминуче переймаєшся великою пошаною до родини Кочанів, що з такою любов'ю виповняє свої збірки. От так моє уявлення про давніх імігрантів збагатилося ще на одне дуже цікаве знайомство з людьми, які так тонко розуміють вагу українського друкованого слова та народнього мистецтва.

5

І все ж таки — я не де, а в самому Чикаго! У місті, що, як і Нью-Йорк чи Ніягара, славне на весь світ; кожен школяр знає про них. Моє уявлення про нього було також школярське. Воно оформлювалося в двох картинах: найбільші різниці, знамениті чикагівські різниці, і — мільйонер та гангстер Аль-Капоне живуть поруч у своїх віллах, щодня дружньо зустрічаються на пляжі, кажуть „Гел-

ло, гав дуйду!" та плескають один одного по плечах ...

Отже першого ж дня я вже сиділа в авті родини Терлецьких, що котилося по мільйонерській дільниці над Мічіганом і везло нас хто зна куди. Ми мали щось таке побачити, щоб можна було стати й замислитися — ці мільйонери вже й сами не знають, куди подіти свої гроші.

На горбі, облямованому з одного боку гаями, а з другого рікою, десь уже за містом стояв дивний храм. Кругла будівля, вся в камінному найтоншому мереживі зносилася до неба однією банею, як баня обсерваторії. Будівля така висока, що люди під нею видаються малесенькими, як сірнички. Підходити до храму можна з усіх боків, бо круглоту будівлі оточує така ж круглість сходів, не перерваних ніде поруччями. З усіх боків є входи. Під будівлею — гаражі, залі ...

Це — храм індуської секти Богайя. Будувався він 25 років, а коштувала будівля 50 мільйонів доларів.

При такій величі й красі людину неминуче охоплює почуття піднесеного захоплення, нехай навіть це й храм невідомої нам секти. Вітер тут дме непритворений, але ми біжимо дивитися через скляні двері — а що ж там усередині?

Нічого. Нема нічого, крім того самого розкішного мережива стін, круглоти і червоних плюшових м'яких стільців, розставлених, як в аудиторії. Ні столу, ні амвону нема, ні катедри, ні хорів ... Замість образів і статуй — краєвиди з вікон. Сама архітектура та природа. І багатство. Справді, ці багатії вже й сами не знають, що вигадувати!

З мільйонерської дільниці, із сибірних, до кісток проймальних вітрів попадаємо відразу в другу частину міста, у неймовірну спеку, у клекіт індус-

трії.

6

Експерсіям у цікагівських різницях широко відкриті двері. Я не виняток. Натиснула гудзика, прийшов ліфт, забрав мене до почекальні, а там уже один гурт сидів та очікував на годину за розписом. З вікон уже й тепер можна бачити цілі поля-загрожі з живою худобою...

Прийшла призначена година, — два провідники розбили всіх на дві групи, і ми пішли довгими переходами. Проходили повз скляні стіни заль, де пакують, де нарізають усє те, що так смачно виглядає в охолодниках магазинів „Атлантик і Пацифік”. Довго не спиняючись, лише щоб ми загляділи й оцінили лябораторно-санаторійну чистоту та білість робітничої уніформи, ми спустилися десь нижче й дивилися на склади шинок, ковбас. Далі повели нас у цех, де електричні пилки ділили тушу на частини, а конвайєр забирає окремо голови, ноги, стегна... і, як стрічка ріки, кудись безперестань утікав. У відділі нерозділених туш дуже холодно. Провідник фамільярно попліскував долонею по заморожених тушах і розповідав про різні гатунки, а екскурсанти, переважно молодь, побравшись за руки, походжали слідом за ним і прислухалися, який гатунок краще вибрати, коли заведуть своє господарство.

Знову переходи і знову бачимо з вікон живий товар, що йде дерев'яними естокадами все вгору, — на рівень четвертого поверху. В одному вікні миготить плаский дах, на якому лежать тисячі рога тої худоби і мирно махають хвостами. Тут провідник перед одними дверима спинився й сказав кілька слів, — хто не надіється на свої нерви, кра-

ще хай сюди не заходить. І всі ми за ним пішли.

Ми були в галерії з скляною стінкою, яка показувала велику залю. Внизу серед туш снували робітники, тут уже тільки чорні. У гумових чоботях, у фартухах, залитих кров'ю. На підлозі — ріки крові. На гаках звисають униз головами тварини. З ними роблять різні вправи: підставляють відра, щоб стікала з вол кров, що дзюркотіла фонтанами; здирають шкуру, розпилюють тушу на дві половини. Це вже фабрикат, матеріал, "стаф".

Але чого це екскурсанти так понахлявали там біля першого вікна? За їхніми спинами нічого не видно. Видно тільки, як на помості ходить з молотком великий чорний чоловік і з усього розмаху орудує ним по чомусь, чого не видно. Потім я побачила: у невисокій стіні, що понад її краєм ходив з молотком чоловік, то в одному місці, то в другому автоматично піднімався засув і у відтулину вивалювалися бичачі тіла, ще живі. Людські парочки стояли й дивилися, як здригалися ноги, билася об землю голова тварини, і молодятам було навіть весело, деякі підхихикували...

Але ні реву, ні стогону. Рогаті створіння йдуть з великою неохотою у ті закриті загородки, найбільше порушують тут тишу ті загоничі, що погейкують і підганяють слабке опирання худоби. Потім, як череда перейшла, — тиша. Після того той з молотком ходить і добиває сильнішого звіра, якого не забила відразу електрика... Щойно живе, тріпотливе, сильне еластичне створіння стало безсилою купою важкого м'яса...

Мене не одне питало: чого я туди пішла? — Не з простої цікавості. Щоб збагнути, як далеко відійшла людина від свого брата, родича, яким колись уявляла собі оце створіння, колись давно. Може, — щоб подивитися правді ввічі. Ціною яких стра-

ждань маю смакові приємності? Одне слово, я вийшла з терпким почуттям жаху. І дивно, воно збиралося не в фокусі передсмертних конвульсій, а в фокусі того хихотіння молодих парочок „в обнімку”.

7

Випроводжаючи мене, Назаревичі видали суворий наказ, щоб я не здумала часом на зворотній дорозі не заїхати до них. Я так і старалася, тим більше, що й проф. Терлецький кликав до „Дитячої оселі”. Але так не вийшло. Поки їхала автобусом, поки перебувала в цікагівській розкішній підземній станції „Хорта”, то й не уявляла, що робиться надворі. Але як виткнула носа на вулицю, — оглушила нестерпна спека. Я пригадала собі, як ми мерзли в червні біля плянетарію з п. Юлією, і замість на Гойне, взяла автобус до озера Мічіган. Там у парках — прохолода. Еге, прохолода! У парку така спека, що несила дійти до озера, треба скористатись із спасенної зупинки, ось музей, де я ще не була.

Музей науки й техніки. Кажали мені — найкращий музей. Справді, не зважаючи на спеку, тут бігає досить багато дітей; вони натискають на всілякі гудзички, тоді вискакують різні діаграми, щось дзвонило, тарахкало, засвічувалося і гасло. Музей цей більше скидається на розвагово-атракційні споруди на Коней-Айленді в Нью-Йорку. Це новітня метода — у приступних прикладах вкласти в непрацьовиті мізки широкого загалу наукові знання. Отже, я обійшла багато відділів — телевізії, телефону, радіо, кіна, шахт, залізниць, літаків, фізіології людини, перейшла через „серце людини” з двома входами — ще через багато різних атрак-

цій, поки зважилася вийти на двір. І не пройшла кількох кроків, як мусила знову ховатися в холодок, — тут уже трапився природничий музей... Я пробула там аж до того часу, поки не почали виганяти й гасити світло. Аж тоді я ризикнула вийти на вулицю. Уже нікуди мені не хотілося аніруш, аби швидше вибратися звідти. В станції я довідалася, що сьогодні 104 ступні тепла.

З

ЧУЧУНДРА МАНДРУЄ ПО МІННЕСОТІ

1

Я щораз далі прориваюся вглиб Америки і щораз більше переконуюся правди: хто бачив лише Нью-Йорк, той ще не бачив Америки. Хто попадає на безрадісно-засмічену вулицю нью-йоркського „давнтавну”, той не здогадується, що його може зустріти, тільки но виїде за місто.

Північні штати — це океан зелені. Дороги йдуть все через зелені поля, зелені міста й вулиці. Всі краєвиди підстрижені, наче газони в саду мільйонера, все прибране, декоративне. Будинки — одноповерхові. Колони, газончики, веранди. Все вдєкороване зеленню, квітами. Кущі цвітуть синьо, червоно, рожево. Плакучі верби. Стрункі шпилькові, мов кипариси. Суцільна зелень, нема нічого неестетичного. Навпаки, кожен дім і садиба намагаються виділитися чимось кращим. Там стоїть колесо, обвите виткими рослинами, там у траві заплуталася качка з каченятами, і спочатку віриш, що вони справжні, аж приглядаєшся, — а то іграшкове. Там баранчик, а біля другого будинка аж великий білий кінь стоїть... Інші вдєкоровують нічим, тільки зеленою травою, а посередині цього зеленого килима — яскрава пляма квітів. Або — водограй. Часом на подвір'ї стоїть парасоль і крісло. Ніде ніяких слідів господарства, нема й незеленого місця.

У цьому суцільному парку зовсім не видно людей. Місто за містом, вулиця за вулицею — все зелене, запахує, тільки не знати, для кого. Де ті люди? Де діти? Чому не бавляться на подвір'ї? І коли замість штучних прикрас, побачиш біля якої хати звичайного рудого пса, то здається, що це найкраща прикраса.

А приїжджаєш до міста — знов наче якийсь те саме. Знову спочатку зустрічають газолінові станції з величезними вивісками — Моторола, Файерстон, Техас, Шелл... з „коронами” на колонках. Потім — світлові реклями, беззмістовно миготючі, такі ж самі, як і в попередньому місті. І проїжджий силкується здогадатися, що за місто, бо ніде не написано. В місті ж — ані зелені, ані естетики, немов би все побудоване тимчасово. Якось дивно — чому такі два різні обличчя, чому в тих котеджах і віллах така турбота про красу, а тут її не треба? Там — краса й нема людей, тут — повно людей і нема краси. Доми поставлені впритул, лізуть стиснено догори, вулиці засипані порохом і закидані сміттям, нема жадної архітектури... Такий Клівленд, таке Боффало, таке Чікаго. Виїжджаєш із цих безпросвітніх „бізнесових” вулиць — і знов океани зелені приймають в обійми.

От тільки їду-їду, а ще досі не було поля. А де ж сіють, де фарми, де худоба?

Аж за Чікаго краєвид різко міняється. Дорога вривається в стихійні, незаймані ліси, перервані полями. Фарми, що їх упізнаєш із червоно-бурячкових клунь з високими покрівлями та з силосних веж. На полях ніжитья худоба, тішиться на траві життям, не запідозрюючи, яка на неї чекає доля. Здалека гурточки худоби здаються розсипаними квітами. Ну, от я вже в прекрасному штаті Вісконсін, а в Міннесоті, мабуть, ще краще. Стільки

вже наслухалася про Міннеаполіс та Сан-Пол, що вже аж не терпиться подивитися на ту благословенну природу ...

Отже, приїхавши до Сан-Полу, вийшовши з автобуса, я опинилася знов у якомусь „тому самому місті”. Ті самі реклями, такі ж скучно-бізнесові будинки, здушене повітря, насичене асфальтовими та газоліновими випарами... а на зелень щось нема й натяку.

2

Але за мною скоро приїхала Чучундра. Хто це Чучундра? — Знайомтесь, — відрекомендував Олекса Семенович, — це Чучундра, пам'ятаєте, в Кіп-лінга є такий щур, що боїться ходити посередині хати?

Авто було немолоде, зручне й дешеве, Олекса Семенович уже навчився шоферувати, але Чучундра все таки боязко озиралася на всі боки, коли потрапляє на середину вулиці.

Познайомивши мене з Чучундрою, Нілочка й Олекса Семенович завезли до своєї резиденції, зовсім таки близько від центру, в самому місті, але й над яром, із краєвидами на ріку Міссісіпі — і Нілочка наказала мені скинути з себе офіційний вигляд та вбратись у щось найхатніше. Так круто змінився мій триб життя з подорожнього на майже хуторянський.

Увечорі ми виходили на апендикс, що звався вулицею, а насправді був тільки зарослий деревами та кущами закутень. Попід хатою цвіли жовті, червоні майори, синенькі кручені паничі, білий та рожевий тютюн, троянди, лілеї, червона геранія, жовтогаряча красолька. Вагони, важко відсапуєчись, повзли нагору, з веселим старосвітським

свистом бігли вниз повз ці квіти й повз нас. А ми сиділи на східцях будинка, слухали концерт цвіркунів, палили над яром паперове сміття, ходили поміж гаями бузку, кликали kota Рудого Панька, що блукав десь межі пралісами бур'янів і кущів там у прірві і провадив своє таємниче дике життя. Панько приносив мишей і живих кроленят, а ми при багатті нараджувалися, що з цими Паньковими гостинцями робити та що він хотів цим сказати. А вірніше, він знизував плечима: чого ми на нього так напалися, коли він те кроленя приніс неушкоджене, тримаючи його делікатно за шкірку шийки.

Кроленя ані трохи не боялось kota. Навпаки, коли внесли його до хати, воно страшно перелякалося світла й почало тремтіти та збиралося кудись утікати. Ми його пустили назад у джунглі, а на kota насварили. „Це ще нічого, — каже Нілочка, — а то якось ранком притяг до хати невеличку живу гадючку. Був дуже розчарований, коли ми її викинули...”

Удень ми дивилися на величезний простір ріки внизу, на алюмінієві конструкції фабрик, на потойбічну гору суцільного лісу. Ні, то не ліс, то все вулиці й вілли міста Сан-Пол. Дивно, як воно скоро розростається, це місто. Господарі побудували цей будинок на краї міста в лісі. Нілочка шкодує: „От, якби ви приїхали хоч на тиждень раніше, тут усе навколо було вкрите бузковим цвітом. Абож пізніше, восени, коли все візьметься червоно-золотою барвою. Тут над цими квітами вранці в'ються малесенькі золотисто-зелені колібрі і п'ють нектар із чашечок квітів. Які вони маюсінькі! Восени вони часто чомусь залітають аж до Міннесоти...”

Та бузок оцвів уже, колібрі ще не прилетіли,

— саме стоїть зморлива спека, припускаю, що не менша, ніж у Нью-Йорку.

„У нас є й спека, й люті морози. Небо, сніг, повітря — все пахне й іскриться від сонця, морози скриплять, радісно... Зима в Міннесоті пишна! Сонячна, сліпуча, суха, морозяна...” — хвалиться без почуття міри Олекса Семенович, а Нилочка додає: „Але як завіють вітри та завие буря, та закрутять сніговії, наче відьми на шабаші, то й небо темніє і все живе ховається...”

Як дивно слухати це тому, хто вже кілька років підряд не бачив, який той сніг на вигляд. У Нью-Йорку ж сніг, поки долетить до землі, то й розтане. Зимою часом тепліше, ніж весною. А тут — справжні, натуральні всі пори року, такі, до яких ми звикли в Україні.

3

Чи ми колись думали, що будемо їздити цими надзвичайними американськими дорогами, що хтось із нас матиме авто? Навіть і не снилось нікому. А тепер Чучундра везе нас поміж зеленими обробленими полями Міннесоти, повз фарми та озера. Яка ще незаселена ця Міннесота! Фарми трапляються рідко та й не вгадав би, що це фарми, якби не червоні клуні та силосні вежі...

Ми не знаємо, до якої категорії приділити цих американських фермерів. Це ж не селяни, бо будинок і вся садиба скидаються більше на поміщицький маєток. Але вони не поміщики, бо такий фермер сам, без найманих робітників обробляє машинами свої сотні акрів. Вони й не робітники, бо не працюють у когось. А однак побут їх не різниться від побуту міського робітника чи взагалі міського мешканця. У фермерському будинку

є так само газова піч, проведена вода, електрика. В підзалі стоїть та машина, що подає ogrівання на весь будинок і гарячу воду. Лазничка, машина для прання, охолодник... коротше, — все те саме, що має міський будинок, а до того — чисте повітря...

„А мою сестру Голяну, — кажу я, — вигнали з села за те, що хата була під бляхою.”

Моя сестра Голяна, її чоловік і трое дітей уже ніяк не могли бути названі куркулями, бо були безземельні. Вони були вантажниками. Голяна замолоду звикла тягати на плечах мішки з зерном та цукром. Вони мали коні, завжди були „в хурі” (візниками на станції, на цукроварні) і мали хату під зеленою бляхою та не хотіли йти до колгоспу. А тому вони були підкуркульники, і їх розкуркулили. З хати вигнали, коні забрали... З їх предковичної садиби з городом до річки та вербами вони пішли в світ, опинилися в Ірпені і там далі вантажили. Тепер уже цеглу на будівництво возили з цегельні... Голяна з запашної дівчини стала кощавою вантажною робочою силою, і нічим не відрізнялася від інших вантажників, навіть лялася так, як і вони...

„Шкода, що ми не можемо зайти на таку ферму, подивитися, їм розказати про Голяну, але вони, мабуть, нічого не зрозуміють, у них же якимось так зроблено, що якщо недорід або зavelикий урожай, то уряд ще й доплачує фермерові, — каже Нилочка.

Та думаю, що їм навіть більше, ніж незрозуміло. Їм нецікаво. Була я раз у фермерів, моїх земляків. Вони настільки запливли своїм добробутом, що зовсім холодно слухають, а то й зовсім не хочуть слухати про наших Голян, хоч і сами могли б ними стати, якби не трапилось їм свого часу ви-

їхати до Америки .

„Але побачили б ви там фермерську дочку! Вона все вміє . Вміє на землі машинами працювати так само , як і батько . Вона видоїть вам електричною машиною 15 корів , а потім піде до хати , сяде до піяніна й по нотах грає . Крім того , вона закінчує школу , знає друкарську машинку й стенографію ... Батьки хотіли б , щоб вона була вчителькою , але їй більше подобається бути фермеркою ,” — пригадую при тому я .

І мимоволі ми замовкаємо . З однією думкою . Усе це могло б бути й у нас... Посадити б нашу Голяну з її працьовитістю на таку ферму ... Тільки що тут якось усе інакше . Тут нема села , в якому виростала Голяна , а лише отакі ферми , кожна ферма спеціалізується на чомусь одному . Як пшениця , то сама пшениця , нічого більше ферма не продукує . Які пречудні є ферми! Наприклад , лисяча ферма . Або — шеншилева . Є й мавпяча , є й гадюча ферма ...

Нічого дивного , що наша розмова взяла такий „сільсько-господарський” ухил , ми ж їдемо через штат , який на Україні знають за гатунком кукурудзи „міннесота”. А втім , Олекса Семенович непомітно переводить розмову на свою улюблену тему . У Міннесоті є десять тисяч озер , не кажучи про такі маленькі , як оце ми обминаємо . А поважний рибалка , як оце Олекса Семенович , знає їх усіх назви . Не раз ловив тут рибу . Він показує на одне таке озеро .

„Оце — знамените озеро Вайт Бер , де щороку в січні відбуваються рибальські контести .”

Озеро , як озеро , тільки дуже велике . А Олекса Семенович дуже цікаво розповів , що тут робиться в січні місяці , і перед очима встала жива картина .

„На цей контест з'їжджаються люди з усіх кінців

Сполучених Штатів. Завжди він дуже людний, беруть у ньому участь п'ять-шість тисяч осіб. Триває він яких дві години. Контести бувають різні й різноманітні. Хто впіймає найбільшу рибу? Хто впіймає найменшу рибу? Хто з найстарших упіймає? Хто з найменших? Призи бувають також різноманітні; найбільший — моторовий човен, вартістю на 800 доларів; найменший — на півтора-два долари. А скільки смішних випадків трапляється?? Одна жінка впіймала замість риби черевика, їй журі за цю „рибу” присудило коробку цукерок. Сюди привозять трилітніх дітей, і ті також ловлять... Один хлопчик упіймав велику рибу, але коли відчіпав з гачка, риба висковзнула й утекла. Хлопчик почав ревити на все озеро, і до нього піднесли мікрофона, щоб цей гіркий плач за втраченою рибою і за призом почув увесь світ. Справді, кілька радіостанцій передали невимовне горе хлопчика, але потім він таки дістав приз і втішився. А ви кажете переїжджати з Міннесоти! Ні-і! Нізачо в світі!”

„Та ви ж кажете, що зима тут дуже сувора!”

„Зима сувора? То що? Зимою по цих усіх дорогах біля озера можна бачити в суботу-неділю сотні авт. Приїжджають цілими родинами — з жінками, дітьми, собаками. Лід тут такий грубий, що аж до самої ополонки під'їздять автами... На всіх озерах можна побачити картонні будиночки, що побудовані на початку зими й стоять усю зиму до весни. Ото в такому будиночку прорубують ополонку й ловлять рибу, наче це літом. Будиночок прекрасно устаткований, навіть із дощаною підлогою; є тут сидіння, а часом і ліжка з матрацами; є піч і навіть електрика. Краса! Лежи собі в теплій хаті на ліжку й лови рибку...”

Ми вже давно пролетіли повз Вайт Бер, проминаючи фарми, припиняючи ходу машини тільки

перед написами : „Уважай на худобу”, а Олекса Семенович усе розповідав про зимовий рибальський спорт. Мені літом, коли навколо пащить зелень, так само тяжко уявити це, як і часи Гайявати та Накоміс... „Цікаво було б тепер прочитати всі ті романи про індіан, що ми їх читали в дитинстві, — каже Нилочка, — тепер, коли ми всі ці місця бачимо та сами серед цієї природи перебуваємо. Це ж саме тут відбувалися всі ті події, що про них ми читали, затаївши дихання безсонними ночами...

4

У Сан-Полі та Міннеаполісі, що зветься „Твін Сіті” й розділені лише символічною дощинкою “сіті ліміт”, призбиралося чимало української інтелігенції, яка спочатку була попала на клінування, але не розгубилася, опанувала мову, перейшла різні кваліфікаційні курси, і багато з них тепер працюють уже за фахом — як науковці, креслярі, малярі, скульптори. Або — близько свого фаху. Малярі працюють у відділах комерційного креслення, де оформлюються оголошення та реклами. Архітекти — в архітектурних бюрох, де опрацьовуються деталі. Маляр Олекса Булавицький показував нам, як ми були в його хаті, незліченну кількість своїх картин, але на життя заробляє* в архітектурній фірмі, де мистецьки завершує проекти архітектурних фасад. Познайомили мене Булавицькі й з малярем Олександром Канюкою, що вільного від служби часу робить керамічні вироби, а особливо славиться своїми куманцями. Кераміка

*Писалося це до автомобільної катастрофи, в яку так нещасливо попала родина Булавицьких.

та писанки — дуже поширений промисел у Мінне-аполісі й Сан-Полі. За порадою п. Катерини Кочмар, жіноцтво Сан-Полу писало писанки й збувало їх аж таку кількість, що змогло купити за ці гроші десятину землі для церкви. Пише писанки й працює над керамікою й Оксана Лятуринська. Коли я була в неї, вона показувала мені прецікаві речі.

Це вже я вдруге в гостях у Оксани Лятуринської. Перший раз було це в таборі в Ашафенбурзі. І дивно! Нічого навколо неї не змінилось. Така сама убога студентська кімната з доконечним ліжком-столом, той самий клімат невибагливої суворости побуту поетеси-мислительки. Тоді тільки вона показувала свої ляльки, повні динаміки й гумору, а тепер — кераміку, писанки. А що для власного добробуту? От саме сидить та перешиває якусь стару фантину.

Чому це так? Скільки таланту дано цій шуплій Оксані, — і як жорстоко відмовлено їй здоров'я! Чує вона лише з допомогою апарату, перенесла дві тяжкі операції і тепер чекає ще на одну... Так багато знаючи, так багато вміючи, вона не може мати найпотрібнішого, мусить завжди перебувати під страхом незабезпечености завтрашнього дня.

А чому б, наприклад, не жити їй у „Союзівці” і там спокійно творити, не віддаючи найціннішої психічної енергії марі злиднів? Для кого ж, нащо той палац, коли найкращі творчі одиниці на очах марнуються? А якби так було, „Союзівка” виправдала б свою українську назву, бо ж у її стінах українська поетеса створила б нові поезії, нові прозові твори, нові скульптури, нові орнаментальні мотиви. Але що ж... Оксана Лятуринська розповідає, що в неї є багато задумів, та як згадає... то їй жити не хочеться. А тим часом чим заповняться аннали „Союзівки”? Новими прибутками?

Одначе, треба довше побути в Міннеаполісі, щоб утратити в місцевий триб і ознайомитися з життєм -буттям багатьох зірок і констеляцій, яких так багато тут є. Замкнений стиль життя у власних за-тишних будиночках не допускав вольности нахрапом так увлізти в чужу хату, хоч би й як хотілось. Так могли ми з Олександром Федорівною одвідати о. Костя, зловживаючи його загальновідомою людяною приступністю. Але інших не наважились.

5

На вулиці — шалено гудуть машини, свист, галас, крики.

Уже три дні й три ночі триває в Міннеаполісі якесь свято. По всіх центральних вулицях із свистом, гудінням автомобільних сирен і криком-галасом проїжджають банди молодих чоловіків та жінок, — усі в однакових убраннях із жовтими картузами на головах і з написом „джейсі” на спинах. Це не тривога, це забава. Чи, може, в Міннеаполісі з’їзд цих „джейсі”, працівників рундучка? Місто наповнене ними. Може, але гамору й крику вони роблять стільки, що, здається, якесь велике лихо спало на це місто. Для українського вуха такий вияв веселощів немилий. Чому немає музики, співу в цих веселощах? Якусь би інсценізацію зробили, як стільки їх уже зібралося до одного міста. Таке свято дотепністю подібне до того дебелого, недоумкуватого „ковбоя”, що заввишки на три поверхи стоїть на одній з головних вулиць, обвешаний електричним струмом. Може, то який пам’ятник? Ні, це — рекляма синіх парусинових штанів.

Ми верталися пізно з гостини від Марії Процай крізь оцей галас. Уночі не видно було нічого, і

я уявляла собі не „якесь знов те саме місто”, що бачила вдень, а так, як підшіптували з одного боку Оксана Бринь, а з другого її мама, Олеся. „... осінь тут золота, запашна, з ясноблакитним небом і шумлячим листям під ногами. Зима морозяна, з рипучим снігом і така запахуша... Кожен крок тут співає про Гайявату. Не кажучи вже про ліси й долини, пташки й тварини, навіть лист кукурудзи, навіть шматок осіннього павутиння дихає повно... —жебонить Оксана. А з другого боку — її мама. — Ану, зважтесь та переїжджайте до нас! Тут у нас багато культурних вечорів буває, а коли захочете, то й громадської праці собі не відмовите. Що сваряться?.. Ну, то скрізь цього добра є. Ану!”

Все це я собі уявляла. І шалені осінні барви, і зиму прекрасну, і навіть сварки. Уявляти не заважали мені ні „джейсі” із свистосурмовою розвагою, ні молодець у синіх штанях, ростом на три поверхи, осяяний електричним струмом.

Я вже прощаюсь із своїми друзями. Чучундра везе туди, звідки привезла, і мені наче трохи жаль розлучатися з цим хутірським замкненим життям великого лісового міста.

НАД РІКАМИ МОНОНГАГЕЛА

Й АЛЕГЕНІ

1

Авто круто взяло вгору й спинилося під гущавиною листя, мов у зеленому коридорі.

Т Супутники наші відразу взялися до справи, а ми з п. Інною пішли ще вище — подивитися на ці мальовничі пенсільванські гори, що облягають Пітсбург і називаються передміськими та околицями. Бо щоб уявити це місто, сказавши просто „Пітсбург”, — ще мало. Треба сказати: „Пітсбург і околиці”, а це значить і Карнегі, і Мікізракс, і Ембрідж, і Аліквіппа, й інше ... Оце й буде Пітсбург, бо в самому місті „живуть” переважно індустрія, торгівля, адміністраційні установи. Люди ж розмістилися здебільшого на узбіччях і горах, що оточують долину самого міста. Ото в тих околицях і знайдеться яких 60 тисяч українців, тоді як у самому місті є їх ледви 15 тисяч.

Гущавина зелені, таємничо облягаючи удекоровані квітами гірські будиночки-вілли, поблискуючи світлячками, зненацька обірвалася вигоном і великою будівлею — новою школою. Будівля стояла на тлі рожевого заходу сонця. Тут — іще передвечірні сутінки, а там у долині, Пітсбург потонував уже в вечір, мерехтить веселими електричними світлами, якимись моторошними загравами, — може, пожежами? Ні, заспокоїла п. Інна, — це вночі працюють сталеварні. Тут ви можете побачити

чити і червоні, й зелені, і сині вогні, що вибухають, наче вулкани, й лякають недосвідченого своєю грандіозною стихійністю.

Гарний який цей Пітсбург! Тут би малярем бути. Скільки несподіваних кожну мить краєвидів! Скільки тем: могутня промисловість (я прочитала у залізничній станції, що Пітсбург — світова столиця важкої індустрії), і оці гори лісисті, і вілли в трояндових кущах, що повилися аж на дороги... Розкішне й рідке поєднання багатства природи й могутнього індустріального пейзажу...

То внизу мерехтить тільки частина міста, що розтяглася по обидво́х боках рік Мононгагела й Алегени. От тут Мононгагела з'єднується з Алегеном, а там вони вливаються в ріку Огайо, і мости дугами підносяться над міським промисловим пейзажем. Увечорі ж, коли там їдеш, то здається, що це — Венеція, так відбивається місто в воді.

Ми ще довго стояли та вгадували, що то за яскравий та добірно рівний разок електрики, аж поки п. Інна не здогадалася: це ж той міст, яким вона їздить щодня на роботу. Світлячки поміж кущами засвічували свої ліхтарики, додаючи ще більшої феєричності й так фантастичному поєднанню гірської курортної та могутньо-промислової краси.

2

Коли ми вернулися до потонулого в зелені будинка, п. Михайло й п. Павло, перший — голова місцевої філії УКК, з фаху інженер на радіостанції, а другий — редактор „Народнього Слова”, ще не скінчили складати звіт про вчорашню маніфестацію відзначення сумної річниці голоду на Україні. Сидячи на яскраво освітленій веранді, вони бубоніли один до одного: „Учора була велика спека,

однак на маніфестації було понад дві тисячі осіб. — А американські спостережники налічують до трьох тисяч ... — Не так багато, я думав, буде хоч тисяч п'ять ... Ну, що ж, спека ... — І не тільки ... Знаєте, що в нас як улаштовують щось одні, то другі не приходять. Одні на цей день зарядили пікнік. Отці поприходили, але як приватні особи... — Як уже нарікати, то на всіх. Он ті другі, молодь, у Мікізракс у цей день ставили „Пані писарку”, і нікого з них не було. — А я чув, що тих, які поприходили з „руської” церкви, свої за це побіли ... — Треба підкреслити, хто був найчисленніше, то це старі емігранти, лемки, їм треба віддати належне ...”

Тут слід було б трохи розглянутись. Православні, католики, „руські”, старі, нові ... Недарма ж показували мені „Єрусалим” на передмісті Мікізракс — в одному бльоці на одній вулиці виструнчилося щось із десять церков: дві православні, дві греко-католицькі, одна „руська”, дві синагоги, словацька, польський костел, кірха ... Нащо ж так багато і чому в одному місці? І чи всі вони діють?

Усі діють, і то дуже інтенсивно, але кожна для себе ...

Вибачте за відступ, алеж тим часом пишеться звіт. Господиня, п. Ганнуса, потихеньку, щоб не заважати, розповідає, що малий Роман має гарячку, мабуть, учора перегрівся на маніфестації. — Такий малий, чотири роки? Куди йому на сонці цілий день пектися, через увесь Пітсбург маршувати? — Еге, якби не пустили, то він би луснув удома з жалю! — відказує мама, ніжна, як порцелянова статуетка, з рисами обличчя... може, еспанки? — Чи ви вже тут народжені? — просто зірвалося з язика. — Так, моя мама також уже в Америці народжена, наші діти вже четверте поко-

ління українців, — з гордістю відповідає на це п. Ганнуся.

І це вони, оцей п. Михайло, з рисами ... італійця, може, а насправді галичанин, оця його тоне-сенька дружина, — досі не забули, що вони — українці? Що ж їх примушує так цупко триматися українського, коли вже їх батьки тут народжені? Та ще й такі активні вони. Це ж він — один з організаторів учорашньої маніфестації, це він і активний діяч філії Українського Конгресового Комітету, він же провадить годину радіомовлення на радіостанції. Пані Ганнуся з дитячих років і донині співає в церковному хорі...

Дивна річ оце рідне! От і молодь, тут народжена, чомусь ставить українську, а не американську п'єсу ... І тоді стає ясною роля церкви. Це ж коло неї зосереджується все національне життя громади, це ж вона — незачеплений острівець „старого краю”, це ж вона виховує той непогасний — у чотирьох поколіннях уже — сентимент до покинутої батьківщини, що без нього було б порожнє оце комфортабельне життя, — з автами, віллами, всіма модерними застосуваннями, навіть хоч би й приватними літаками. Це ж оте духове життя їх, ота далека Україна.

А коли так, то яких же великих успіхів могли б досягти наші духовні отці в поглибленні інстинкту соборности, розбудовуючи українську культуру. То ж цю стихійну любов до рідного треба обробити, уживши до того такий могутній інструмент, як культурне виховання. У Пітсбургу ж таки — дві парафії, православна й греко-католицька, кілька років судилися за одну церкву і просудили 90 тисяч! За ці гроші можна було б багато чого конструктивного зробити, не все ж вдовольнитися десятирядними „п'єсами”. Уже українська твор-

чість дала багато прекрасних п'єс, є чим напоїти цю молодечу жадобу не відриватися від духових джерел своєї батьківщини, знати її музику, літературу, театр ...

Звіт до завтрішнього числа газети ставав щораз повніший і довший. А як дійшов до кінця, то ці люди, ще годину тому незнані, стали, як кажуть, „своїми”. Що зв'язало нас, не знаю. Може, ті черешні, що ними господиня нас почастиувала і що загадали соковиті українські ягоди? А потім п. Михайло відвозив нас. Їхали якимись лісистими дорогами, мелькали вогні Пітсбургу, на кручах машина завертала „на одному колесі”, проминаючи величезні реклями, розвішані по скелях, проскакуючи дугастого моста.

А вранці, поспішаючи на роботу, дивилися ми на змінену сонцем і димами денну панораму промислового Пітсбургу, на незчисленні димарі, на розібрані, розвалені квартали й бльоки з тут же вибудованими сталєво-скляними хмаросягами та великими просторами, майбутніми садами й парками.

БАГАТО НЕБА

1

Коли б мене запитали, яке місто найкраще в Америці, я б відповіла: „Вашінгтон.” Чому?

А тому, що я в ньому почуваю себе, як у Києві. Такі самі радісні почуття опановують, коли ходиш по широких зелених вулицях, по парках, по під лахматими, освітленими увечорі електрикою деревами. Я — у великому місті, де природа сплелася з архітектурою, одна одній допомагає яскравити.

Алеж ні! Київ же старе історичне місто з кількома тисячами літ попереднього розвитку, а Вашингтон постав лише яких сто п'ятдесят років тому. Київ складався й розбудовувався з внутрішньої закономірності, а ця столиця розпланована на порожньому місці. Київська архітектура вистала століттями, а в Вашингтон перенесено вже готовими всі зразки, всі стилі: єгипетський, йонійський, римський, готичний, ренесанс, неокласичний, модерний конструктивізм... Київ горяний, а Вашингтон розкинувся на рівнині. І, нарешті, таки не рівнятися нашому окраденому Києву з американськими чудесами техніки, з нестримною розкішшю, — яке тут може бути порівняння?

Ні, як я у Вашингтоні, уперто вертається радість великого міста. Повернувшись із вашінгтонської екскурсії, ідучи під низьким небом темних „давнотарнських” вулиць Нью-Йорку, затруених перетворами газоліни, я себе питала із здивованням:

„Як я тут можу дихати?“

2

У Вашингтоні так багато зелені і вона така пишна, що місто здається суцільним парком. Вулиці його не вимуштровані нудно в прямокутники, тут раз-у-раз площі випускають із себе зірки вулиць у різні боки. Просторів при плануванні тут не шкодували. Великопростірність, незатисненість будинків межи будинками, їх далека видність, відкриті перспективи та нестримні потоки зелені, віддзеркалення краєвидів у озерах, а головне, багато-багато неба — роблять Вашингтон радісним містом.

Такі важливі мальовничі пункти, як шпиль Вашингтон Меморіялу у вигляді єгипетського обеліска. Капітолій, на зразок римського, кругла йонійська колонада Джеферсон Меморіялу, коринтський храм Лінкольн Меморіялу, ренесансовий Білий Дім, — видно здалека. В різних відстанях вони виглядають різно. Удень інакше, а вночі при ілюмінаціях ще зовсім інакше. А як виберешся на висоти кожного цього пункту — відкриваються широченні перспективи на другі. З висоти Лінкольн Меморіялу видно на всі боки. Десь-десь у далині шпиль Вашингтона, Білий Дім; З Джеферсон Меморіялу — шпиль Вашингтона, що відбивається в водах; З Вашингтон Меморіялу — величезну панораму, все місто і далеко-далеко в далині — Капітолій... Усі ці пам'ятники, палаци, храми перегукуються між собою, білють на неозорому тлі синього неба та зносяться понад зеленими масивами.

Попід цими палацами, храмами, статуями, по мармурові монументальних сходів завжди вештається людська мурашня, що з'їжджається звідусюди. Одні автобуси від'їжджають, другі прибува-

ють. Так і наш автобус, укомплектований тридцятьма особами, возив нас. Ми розтаввали серед екскурсантських мас, губилися під колонадами меморіалів, серед заль у музеях та палацах. Їздили до знемоги одного дня, а наступного знов починали дивитись. Греція, Рим, Єгипет урядових будинків, музеїв; англійський замок Смітсоніян Інституту, резиденції амбасад усіх держав світу, оформлені в стилі своїх країн... і знову — вавилонського тилу керуби, грецькі грифони, композиції римських квадриг тощо.

Ми захоплювалися, захоплювалися, нарешті, Оксана починає злословити. Чому в цих величезних будинках самі колони та стіни. Де вікна? Подібно на величезні малястиби і мавзолей — оця Картинна Галерія, оцей Будинок урядових архівів... Але за хвилину вона змінює свою думку й хоче приїхати до Вашингтону ще раз, щоб уже не їздити, а ходити та дивитися...

3

Серед рівнинних парків, ставів та озер стоїть і Білий Дім, резиденція президента. Він відплив від вулиці у глибину зелених газонів і звідти білий, убраний колонами на зеленому тлі пригадує нам Андріївську церкву в Києві, що так само впливає із зелені та легко зноситься в повітря.

Оце й усе? Оце й резиденція президента? А де ж мури, потайно наелектризовані загорожі, де сторожа? Де штаби секретарів та секретаріатів, бюро перепусток, перевірчі апарати?

Все це заміняє скромна біла табличка на легких штахетах воріт: „Просимо одвідати. Години вступу від 10-ої до 12-ої”.

Ще не віриться. Чи це справді означає, що вся-

кий може зайти до цього дому? Чи нема тут якогось „але”?

Так, дуже просто, може прийти всякий і то без жаднісінького „але”.

Але ... Коли наш автобус о десятій годині підїхав у неділю до Білого Дому, то це надзвичайно просте видалося нездійсненним. Нас таких „усяких” зїхалося з усїєї Америки ~~на~~зчисленні юрби. Не можна було все ж сказати, що — це юрби, бо народ рухався довкола президентської резиденції живою безконечною чергою, обкрученою в два ряди. Кінець хвоста був аж десь-десь — і одразу ставало ясно, що за дві години до дванадцятої ми не встигнемо добратись до хвіртки, яка вводить у Білий Дім.

Поки ми роздумували та вагалися, нові й ще нові автобуси підкочували. І хоч сїв легкий тумануватий дощик, американці відважно й легковажно ставали в хвіст черги, вони ще й дітей понабирали та повисаджували їх собі на плечі. Стала й наша група, заздрісно позираючи в вічі щасливим, які рухалися в подвійній черзі назустріч нам, все ближче до хвіртки. Ці то напевно будуть усередині, але чи попадемо ми? — Хоч і не встигнемо до дванадцятої дійти, все ж щось та значить у такій черзі прогулятися.

За жартами та смішками минуло десять хвилин повільного ходу, і, на своє здивування, побачили ми себе вже в середині черги, а за нами виріс ще довший хвіст. Як ці, позад нас, надіються ввійти, то чому ж ми ні?

Нездійсненне виявилося за пів години справді надзвичайно легкоприступним. За сорок хвилин ми вже входили в садибу Білого Дому, а лицем до нас рухалася така сама черга, як та, що ми застали. А тим часом прибували нові автобуси ...

І от Білий дім вітає нас своїми вестибюлями, залами. Зала для балів, Блакитна, Червона, Зелена зали... Вітають нас усміхнені гіді; вони спрямовують рух публіки, пояснюють призначення кожної зали. І ніде ніякої варти, ніхто не боїться бомби. Ніхто не видається для президентової адміністрації підозрілим, ані шпигуном-диверсантом у цій безконечній процесії цікавих подивитися, як живе президент, де він приймає гостей, де влаштовує обіди дипломатам...

Вражіння від Білого Дому таке, як від ковтка води — чисте й легке. Не було тут важкої золотої нагромажености, притаманної королівським палацам, — кожна зала вражала своєю граційною викінченою простотою гармонії..., в яку, одначе, вкладено за ці два роки відновлення два мільйони доларів. Скільки мільйонів одвідувачів уже вбирало очима цю красу, скільки центів припадає на один блик? Проте, тут ні з кого за оглядини не беруть, одвідувачів з а п р о ш у ю т ь! І ще одно: досі ми бачили палаци, в яких уже ніхто не живе, сьогодні ж ми були в оселі, де проживає й працює президент.

Коли ми вийшли з Білого Дому, черга не була ані трохи менша. І ніхто не боявся. Не боявся й президент. Саме ото, як ми були всередині, прийшов чоловік згори й сказав: „Президент розпорядився продовжити час відвідин”. Не боялися й одвідувачі. Як вони прибули, то не вернуться ні з чим, перед їх носом не замкнуть Білого Дому. Справді, доступ до Білого Дому відкритий без жаднісінького „але”.

І ще довго сиділи ми в Ляфайета парку на лавах, серед статуй, запаху свіжого сіна, споглядаючи здалека Білий Дім, огорнений хвилями зелених парків. Були й ми огорнені тією радістю існування,

чим дишеться в Києві. Мимоволі згадувалися слова Т. Шевченка, перефразовані в підсвідомості так: „Коли ж діждемося ми в себе в Києві свого Білого Дому, де ні народ уряду, ні уряд народу не боялися б”...

„Мамо, втомилась?” — питає Оксана, але її мама протестує. „Та що ти, це ж відпочинок душі”...

4

Та й дощ же поганяє наш автобус! Лле — а нам що? Їдемо кудись за місто, через міст, на гору. Тільки як довелось виходити з автобуса та йти під цим дощем угору, то вже було не так... Куди це наш провідник тягне нас? Якийсь Мавнт Вернон.

І що там таке? Не зважаючи на дощ, крім нас, юрби автобусів приїхали, лави людей сунуть на гору.

Якась старосвітська фарма. Все нерушене так, якби було в минулому столітті. В глибині великої лугової площі стоїть старовинний двоповерховий дімочок, напівзакритий галуззям дерев. Поруч з дімком — така ж старосвітська кухня, на стінах там розвішане старосвітське причандалля, якого вже тепер ніде не побачиш, піч — пекти хліб, огнище з чорною від сажі стіною, де можна підсмажити цілого бика. Зворушливо старовинно! Господарські будови ... тут прали й купалися в дерев'яних шапличках, тут клуня, возівня... У возівні старосвітська зброя й екіпаж. За низенькою дерев'яною загорожею пасуться вівці, далі вруна зішли. Сіно пахне ...

Це — фарма Джорджа Вашингтона, де він жив усе своє життя, де помер, де похований. Не палац і не замок, а фарма, скромний дімок із звичайними житловими кімнатами внизу, із спальня-

ми вгорі. Яка простота і як затишно, наче в діда на хуторі в гостях!

Джордж Вашингтон спочиває в скромному куточку своєї ферми, над урвищем до ріки Потомак.

Скромна могила, скромний пам'ятник, коні пасуться поблизу на лузі. Тиша і спокій простого фермерського життя оточує могилу людини, що її ім'я носить, навіваючи відпочинок душі, це прекрасне місто. Його меморіал домінує над усім краєвидом Вашингтону, — таж Сполучені Штати мають ще одну популярну назву: „Земля Вашингтона”. А сама людина вибрала собі це тихе, далеке від слави місце. І всякий, хто прийшов сюди, переймається настроєм мудрости й спокою чистої природи ...

Там на фермі, поки ми ходили та розглядали все, нам і випогодилося. Засяло сонце, і ми поїхали. Заїхали ще на Могилу Невідомого Солдата, що на кладовищі Арлінгтон.

На самій горі є величезний амфітеатр із стінами-колонадою, сценою, але без даху. Межі колонами та рядами місць для сидіння маленька людина губиться. Сюди може ввійти п'ять тисяч осіб. І все це збудоване з мармуру.

От на південній стороні за цим амфітеатром день і ніч стоїть почесна варта біля Могили Невідомого Солдата. Щоп'ятнадцять хвилин змінюються вартіві. На простому мармуровому пам'ятнику, увітчаному вінками з лаврів, напис: „Тут спочиває в почесній славі Американський солдат, що його ім'я знає лише один Бог.” Останки цього солдата після першої світової війни перевезені з Франції.

І тут пахне кругом сіно. Навколо розлягаються краєвиди, дуже багато неба. Відпочинок душі...

Моя американська приятелька Мар'яна Шеллі, що заприятелювала зо мною о десятій годині ранку, вже о другій годині пригналася своїм автом, щоб показувати мені Вашінгтон. Справді, пригналася, бо вона шалено летить і, вправно керуючи бубликом керма, робить такі екстравагантності, що кожної хвилини чекаєш: перекинемось? Налетимо на дерево? Вженемося в річку? — коли б вона не поправляла їх іншими екстравагантностями.

Мар'яна — приятелька українців. Коли я зайшла до Конгресової бібліотеки, щоб як слід її розглянути (бо перший раз робилося все нашвидку), то вона вже знала про мене й подбала сама, щоб познайомитись. І оце вона, я та земляки Повстенки метеором літаємо по всьому Вашінгтону. Щойно були біля Меморіялу Вашінгтона, а це вже їдемо по якомусь лісі, авто переїжджає через якийсь струмочок, а Мар'яна каже, що це — також Вашінгтон. Так, сама бачу, — серед лісу й вулиці позначені, й доми, й великі наукові та дослідні установи. Чи ж не так, як у Києві?

Не зчулися, як опинились на Віскансін авеню, там чудовий храм. Мені кажуть, що він ще недокінчений. Це — Вашінгтонська Катедрала, збудована в готичному стилі чотирнадцятого століття. І хоч її будують у двадцятому, але нема в ній зовсім сталі. Храм із легкими, але багатими архітектурними деталями пролітає, як видиво, і ми вже біля Меморіялу Джеферсона, що відбивається в довколишньому озері своєю круглою колонадою. Сіно пахне... Мар'яна кличе приїхати весною, як зацвітуть японські вишні. Тут усе тоді молочнорожево пахне... Японські вишні — подарунок міста Токіо місту Вашінгтона. Не зогляділася я, як уже

ми біля Лінкольнового Меморіалу, об'їжджаємо навколо нього, прямуємо на міст, і Мар'яна знов каже: „А це подарунок від Італії, ці статуї”. Бронзові коні й вершники поставлені зовсім недавно, лише 1951-року. — „А то — Пентагон. Хочете до нього?”

Але я хочу залишити собі вражіння ще на майбутній приїзд до Вашингтону і, крім того, о п'ятій годині маю виїхати. Мар'яна також має ще вернутися на свою роботу в Конгресовій бібліотеці. Як вона крутила автом по вулицях — невідомо, але ось ми вже на Нью-Йорк авеню біля автобусної станції.

БАЛЯНСУЮЧА СКЕЛЯ

1

Справді, ще тільки третя година ночі. Але денверська вулиця повна такими зеленавими передсвітанковими просвітлами. І ми так довго виглядали цей Денвер і оце цілу ніч не спали, канзаськими степами переїжджаючи, і так ці степи подібні до Херсонщини, — що все в голові перемішалось. Зеленої сорочки з білими горошинками не видно ніде о третій годині ночі, і ми не знаємо, що робити.

Десь тут у Денвері є невелика українська громада, і ми прочитали в газеті, що вони радо запрошують українців подивитися на Денвер, і ми написали листа п. Любомирові Колтунюкові, і відразу дістали відповідь: нам раді, а як повідомимо час приїзду, то п. Колтунюк вийде зустрічати, щоб ми його впізнали, то буде він у зеленій сорочці з білими горошинками. Алеж не думали ми, що приїдемо о третій ночі!

А оце о сьомій ми вже сидимо в хаті в п. Любомира й відразу прихопилися до гарячої розмови. Ми й забули, що ми — чужі люди і що ніколи не бачились. Господар і господиня перебивають одне одного, ми почуваємо себе дорогими гостями не тільки в українській родині, але й у гостях у Кольорадо, у Скелястих гір.

2

Кольорадо, Скелясті гори... У підніжжі Скеля-

стих гір на високому плято розкинулося місто, де зовсім нема фабричних димарів і сажі. Всі фабрики на електричній енергії.

Це зразу й видно. Повітря, як кришталь. У місті, як і в степу. Невелике це місто своєю кількістю людей, усього 500 тисяч мешканців, а діловий центр міста й зовсім малий. Малий, та розгонистий. Столично чисті широкі вулиці, репрезентативні будівлі, широкі площі з перспективами — і це світло, що так вразило нас уночі. Воно — ясно зеленкувате й дає повне враження передсвітанкової павзи між ніччю й днем.

Та хоч невелика бізнесова частина, Денвер розрісся широко. Місця тут ніхто не жаліє. Широкі вулиці, усі зелені, і то в квадраті зелені, бо не тільки біля хідників ростуть дерева, а й посередні вулиць у два ряди. Ростуть вони так, як у заповіднику, на всі боки розкинувши своє пишне гілля аж при землі. Поміж цим лісом стоять невисокі будиночки, вілли. А там далі — цілі ділянки новоспоруджених будинків, однородинних, з широкими площами перед і позад будинків, далеко один від одного — все це на майбутні сади. Все це — поспіль зелене, трава оступилася лише для строго накреслених стрічок хідників. Усе це для виставки, на продаж стоїть.

Наші господарі кажуть, що три роки тому, як вони приїхали, тут був голий степ, за три роки вибудували стільки. Будують їх будівельні фірми і продають у власність людям на 99 років. Море малих партерових будиночків, ніхто не лізе вгору, простір ... Ну й вигідні ж ці денверці!

Виявляється, у Денвері навіть заборонено будувати вище, як на два поверхи. А чого тиснутись? Місця для всіх вистачить ...

— Це ще нічого, — додає Любомир, — а яка кра-

са в резиденціях мільйонерів! Там щойно ви побачите розкіш ...

Мільйонерів? Яких? Тих, що понаїжджали сюди заради гарного клімату?

— Ні, тих, що прийшли сюди перші й добували золото.

— Де, в Денвері?

Що за наївні гості приїхали! Вони зовсім не знають, що таке Кольорадо.

Тут золото валяється під ногами, — каже господар, а господарня перебиває: „В Скелястих горах є багато золота. В кожній горі ви побачите діри, де охочі шукали на власну руку. Поїдьте до Централ Сіті — це найстарше тут місто, постало воно 1870-го року, а Денверу тоді ще зовсім не було ... От поїдьте в це гірське містечко, там побачите багато покинутих копалень ...” А господар перебиває: „Та й побувайте в копальнях, золоті жили помацайте рукою ...”

Старовинне містечко минулого століття в горах, закинуті копальні золота — щось таке! А чого ж вони закинуті? І чи далеко до цього містечка, щоб подивитися?

От що, Америка тепер золота не добуває, не оплачується, дешевше готове в Мехіко закупити. Тепер тут у моді уран.

— Але ви поїдьте все таки в те містечко, воно збереглося таким, яким було за часів золотого ажіотажу. Тепер це місце екскурсій, курортна місцевість, літом є опера. Там у вітринах ресторанів та готелів побачите модельки тих копалень, процесу видобування, виливки золота. Побачите моделік індивідуального промивача. А можете сісти й самі собі десь біля струмочка та намити собі золотого порошку ... Одне слово, — закінчив п. Любомир, — переїжджайте до нас у Денвер! Клімат тут цілю-

ший, найкраща кліматична станція для туберкульозників, літо сухе, здорове, зими дуже легкі, приємні, сонячні. Можна засмалюватися в лютому. — Тут поприїжджали такі скрючені від ревматизму, що не могли ходити, — перебиває господиня. — За два тижні випросталися, а тепер уже й забули, що таке ревматизм ...

Як вони люблять свій Денвер! Але це справді не жарт. І прекрасно тут жити, і без роботи ніхто не сидить, і просторі хати мають, — але українців тут усього сто родин. Денверу українці просто ще не відкрили. Шкода, що наші люди осіли всі коло Нью-Йорку та Філядельфії і не знають про те, що в Денвері можна так прекрасно жити. І чого сидіти в тих містах на сході, коли тут так прекрасно? Це ж місто тільки но починає розвиватись.

Дивні речі зайшли в світі! Інші б ховалися, що знайшли таке чудове місто, а тут самі денверці просять прибільшити їх громаду. Але голод за своїми людьми — не тітка! Як буде більша українська громада, то й змісту життєвого буде більше.

— Але що ж тут, у Денвері, робити? — приміряється вже Оксана. — Золото добувати вже не модно, фабрик не видно ...

— О, роботи тут вистачить, — перехоплює господиня. — Якби не було роботи, то й місто не розрослося б. Не забудьте, що п'ятдесят років тому Денверу ще не було, тут бродили індіани. А тепер маємо два університети, один Кольорадський у Болдері, а другий Денверський. Тут — найважливіші в Америці лічниці протитуберкульозні, протиревматичні. Є й фабрики, тільки що їх не видно, бо вони модерні й працюють без диму, все пристосоване до того, щоб людина не відчувала тягару великого міста.

- Я працюю на бюровій роботі, — перебиває госпо-

дар, — наші інші люди повлаштовувалися креслярами та й по фабриках. А крім того ... Можливо, що в майбутньому Денвер стане столицею. Є такий проект, його обмірковують у нашій пресі, — що після злиття з Канадою Денвер стане найвідповіднішим містом для столиці. Переїжджайте, поки не пізно!

Коротше кажучи, все зводиться до того, що нам з Оксаною не інакше, як переїхати до Денверу. Що ж, Денвер чудовий! Він просто якийсь радісний.

3

Пані Стефа поливає город і чекає на своїх гостей, що поїхали в екскурсію на гору Еванс та до містечка закинутого золотого промислу. Вона сама. Чоловік також ще не вернувся, — поїхав десь рвати в саду вишні. Їх цілий гурт поїхав, — вичитали в газеті, що власник саду продає за дешеву ціну, тільки самим нарвати. Ото вже наваримо собі на зиму компотів та конфітури ... Але щось довго нема нікого.

Вона стоїть біля будинка під розкинутим гіллям, дивиться на тополю, що купається в місячних променях, і думає: чи це дійсність? Цей неприродний блиск місяця, ця тепла степова ніч, цей мерехт електричних вогнів капітолію, що підноситься з долішньої частини міста якраз проти цього будинка. Матиола пахне аж на вулицю, там десь суниці у власному городі, малина ... Помідори вже зав'язалися ... Вишеньку посадила. Все, як удома колись було. Чого ще треба? І в такому благословенному раї, як Денвер, своя хата на центральній вулиці, автобуси під боком. А ще чогось не вистачає. Товариства. Скільки напросилася ту Олю К., щоб приїхала, а вони там усі позасідали в

тому гнилому Нью-Йорку й сидять накупі. Думають, що тут дикий захід. Це мені добре — дикий! Он напроти величезна хлібна фабрика, а хто догадається, що то фабрика? Ні диму, ні шуму, стіни з гофрованого скла. Скоріше готель якийсь...

З досади п. Стефа мурмотить до себе: „До Денверу нікого пізніше не прийму, як не прийдуть тепер...”

Ще три роки тому не мала вона тут нічого, в цім місті. Кілька років праці — і ось просторий будинок — свій власний. Ніякий господар не прийде й не скаже, що ви тут голосно говорите, чи важко ходите, скидайте черевики, як приходите з вулиці...

Але щось довго нема їх. А п. Стефа приготувала несподіванку. Намовила п. Богдана, щоб повіз завтра автом, показав столицю. Він поїде неодмінно, до нього приїхала мама з Боффало, і їй захоче показати.

За п. Богдана Ф. вона була певна. За два місяці перебування в Денвері він став таким завзятим денверцем, що не попустить нагоди похвалитися околицями Кольорадо. Ото тільки шкода, що сама вона не зможе поїхати, бо треба ж буде дати раду тим вишням...

Аж ось і Стефіні гості — ми. Тепер уже не нам, а ми навипередки розповідаємо про Кольорадо. Про ту гору Еванс, де Бог наче втомився й накидав безладно каміння, про той сибірний холод на ній. Не диво, 14 тисяч футів заввишки. І подумати тільки, що виїхали ми на неї автобусом — це єдина автомобільна дорога в світі, що так високо підіймається. Шофер, повертаючи на закрутах над безоднями, все питався нас, чи віримо його ліцензії на право їзди... Там уже чиста тундра. Але й там — кафетерія, камін з палаючим вогнем, щось купу-

ють на пам'ять, повно людей... А на якій висоті було те озеро Ехо? Воно, як мисочка, з блакитною водою там, у горах, — А а копальнях золота були? — Були й у копальнях, були й у музеї і в шахтах. Ось!

Ми викладаємо кусники каменю з блискучими жовтими цяточками. Це нам відрубав від великого каменя той дядько, що показував шахту.

4

Дикі соняшники цвітуть гаями по пустирях, а дикі мальви — по обочинах степу, біля стерні, у рівчачах, попід телеграфними стовпами. Скрізь ці колонії рожевого цвіту. Недарма цією назвою й готелі в горах називаються, — от ми проїжджали вчора повз готель „Дика рожа”.

Але скоро мальовничі й соняшникові гаї кінчаються, починаються лисі горби, пориті дірами золотошукачів. Ми під'їжджаємо до Червоних скель — „Ред Ракс”.

Природа сама потурбувалася за сім миль від можливої столиці майбутньої Америкоканади влаштувати грандіозний театр на 12 тисяч глядачів. Денверові залишилося тільки трохи вирівняти амфітеатр, поставити лави, поробити в середині нижчої скелі під сценою ресторани, вигоди, театральні лаштунки, гаражі. Величезні червоनावофрезові скелі по боках дають досконалий резонанс, — он голуби туркочуть на вершечку скелі, і це розлягається по всьому театрі. Небо — повновартісний ультрамарин, аж зорі видно. Ні, таке може бути тільки на дешевих малюнках, такі гострі поєднання червоного й синього. Ніхто не повірить, що таке може бути в дійсності. Повітря... може таке воно було на Олімпі? Ще й ці вивірочки бігають,

що називаються тут „чімпунк”...

А як же тут увечорі? Уночі, коли йде вистава, Денвер із його разками осяйного намиста — під ногами, десь нижче від сцени. Чи не щастя — побувати в такому театрі? Чи не щастя, що ми можемо вдень вільно прийти сюди й дивитися на цю велич? Так, це правда, Денвер гідний бути столицею. — Переїжджайте до нас, — відповів на ці безконечні знаки окликів п. Богдан. — Тут почуєте й побачите всіх знаменитостей вашого Бродвею. Ось на цьому тижні починаються гастролі нью-йоркського театру, буде йти „Дайм оф Куку”.

— Але я раджу вам не дуже захоплюватися, — гукає десь із гори п. Стефа. — Їдьмо, ми ще багато дечого маємо побачити. До Кольорадо Спрінгс 60 миль.

І п. Стефа з нами? А як же вишні? Ох, вишні почекають до вечора. Хоч уже й не раз була тут, не можна втриматися, щоб не подивитись іще раз.

5

До Кольорадо Спрінгс дорога попід горами, під гір'ями. А вчора ми їхали горами, серед каньйонів, понад джерелами. Подекуди там сиділи промивачі золота з тарілками, подекуди рибалки з вудками. На дорогах стояли продавці „сувенірів”, — всіляких індіанських виробів, листівок із місцевими краєвидами... А один дядько поставив корито з золотою водою, і всякий охочий міг намити собі пучечку золотого піску, заплативши за сеанс 60 центів. Уламки димчастого топазу, аметисту, піриту, гірського кришталю, зливки золота та інші дари цих гір лежали на столиках за центові монети, але на них не дуже то звертали увагу. Не звертали уваги й ми з Оксаною, бо за 15 хвилини

автобусної зупинки не було часу розкидатися... Але „камінна хвороба” вчепилася нас пізніше.

Почалося з того, що п. Богданова мама в кожній горі, яку ми зустрічали по дорозі до Кольорадо, вбачала то профіль з орлячим носом, то — з роззявленим ротом, то замок, то середньовічне місто з вежами... Синясті гори в даліні не давали їй спокою, а якась зовсім рожева гора, яку ми проїхали, примусила її довго зідхати.

Іхали ми все вгору, серед каньйону, до сталактитових печер. А посеред дороги закипіла в радіаторі вода. Як стали, панова Богданова мама негайно почала розшукувати камінці. Підняла й я один — чи не золото це виблискує в ньому? Справді! Золото в Кольорадо валяється під ногами! В шматочку червонорудавого каміння проблизкують золоті зернинки... „Камінна хвороба” негайно вибухла в мені. Добре, що при вході в печеру висіла така пересторога: „Хто порушить тут щось, чи візьме з собою, на того чекає кара 500 доларів або тюрма.” П. Богдан перечитав це і вголос додав: „Мамо, це для тебе!” Може й не тільки... У всякому разі, ми сумирно тільки доторкалися рукою до сталактитів і дивилися, як „гори сплять глибоким сном і снуть про вічність та Бога в дивних образах.” Такий був там напис.

Севен Фолс — це один водоспад, що, з дуже високої гори падаючи, утворює сім колін. Чотири сотні східців угору та стільки ж униз — чудова вправа, але треба тільки приїхати сюди на цілий день, розтаборитися... Ми ж маємо сьогодні кидати Денвер. Тому рушаймо, ще до тієї рожевої гори треба заїхати. На ній не тільки панова Богданова мама, а й ми всі бачили якогось велетня, що спочивав у безтямній позі.

Національний парк Гарден оф Гадс — показував

дороговказ. За цим дороговказом дорога просто до червоної гори. Та зблизька вже не велетень лезав на гору, а два верблюди цілувались.

За зворотом же цієї гори чекала на нас несподіванка. У просторій зеленій долині, природному парку, стояли монументальні фантастичні червоні чудовиська — статуї. Вигадливі й неймовірні форми цих статуй. Якись велетні в несподіваних покручених позах; якись профілі; якись велетенські жаби, птахи з дзьобами „не в той бік” — та це справді божища, яким у містичному страхові можна вклонятись. Такими подобами індіани зображували своїх божищ, але вигадлива природа допустилася ще більшої фантазії. Чи ж диво, що ці місця були місцями, де відбувалися церемоніальні учти в індіан? Тепер уже ці еолові стовпи, вивітрені химерно скелі, звуться згідно з асоціаціями європейської цивілізації: Три Грації, Корабель, Катедральні Шпилі, Данські Наречені, Вавилонська вежа, Шотландець... Але ті профілі, ті обличчя дуже, дуже подібні до облич старих індіанських вождів. Напевно, немало легенд пов'язано з цим місцем.

А ось і показана в усіх географічних підручниках Балянсуюча скеля. Що, як ще й ми під нею зфотографуємось? Дуже добре, додамо до всесвітньо відомого географічного об'єкта свої фізіономії!

Цей драматичний сад індіанських божищ такий великий, що в ньому можна цілий день пробродити від одного божища до іншого, від однієї групи до другої. Контраст, що творила зелень дерев та червонястість божищ, згущував би містичні почування до страшної сили, якби не хмари туристів, що юрмилися тут усюди, фотографувалися, позували... купували сувеніри, краєвиди-листівки... У скелі при в'їзді в Сад Божищ зроблено їм крамницю, повну сувенірів, а на другому поверсі — ка-

фетерію з краєвидами .

Під цим будинком на майданчику в тіні дерев сиділа індіянська сім'я в традиційних убраннях, з усіма атрибутами дикунської естетики — розтатуйовані, напівголі, у розмальованому пір'ї. Хто хоче, може їх зфотографувати, — за нагороду, звичайно. Час від часу вони танцювали два короткі індіянські танки з страхітливим вигуком, а потім обходили публіку з шапкою. Було жаль дивитися на них. Своїми священними танцями, що їх прадіди виконували в релігійній екстазі, тепер вони заробляють собі на прожиток. За наших днів це тільки артисти. Ця сім'я живе в готелі, в містечку Кольорадські Джерела, власним автом приїжджає щодня „на роботу” до Саду Божищ, перед тим у готелі розтатуювавшись і вдягнувши свої танцювальні костюми. Тут відпрацювавши, вони вертаються назад до готелю, там беруть ванну, чистяться, миються, передягаються й стають звичайними людьми.

Час вирушати, — але як покинути цей потрясуючий Сад Божищ? Чому ніхто досі не казав про нього? Невже ніхто з українців не робив сюди екскурсій, крім денверців? Справді, чого вони позасідали там на сході, наші люди, чому не квапляться пізнати цю чудову, неймовірну Америку? Чому молодь не організує екскурсій? Це ж найбільше багатство, набуте в Америці, оці на власні очі побачені дива природи. Їм не дорівнюються ні танцюльки з балевими сукнями, ані інші телевізії. А ми ж побачили Кольорадо тільки краєчком ока!

ЗЕМЛЯ ЗБОЖЕВОЛІЛА

1

Є
В Елловстонському парку, поблизу готелю Олд Фейтфул, щогодини збирається сила публіки, готуючись до вистави. Вистава починається лекцією гучномовця, приблизно за п'ять хвилин. Усі напружено дивляться на невисоку могилу, на щось подібне до старого трухлявого пенька. Наближатись до „могили” небезпечно; дерев'яні хідники на цих просторах показують, де публіка може ходити. Але здалека спектакль буде ще видніший.

Уже показується дим, пара з „пенька”, а слідом за цим грайливо вибухають невисокі водограї. Гейзер Олд Фейтфул почав уже грати.

З невеликого фонтан стає щораз більший, більший. Щораз вище вивергаються маси води, за три хвилини водограй уже досягає 170 футів угору, розбризкуючи навколо дощ. Коли немає вітру, пара здіймається вгорі, як хмара. Коли є вітер, усе це розноситься по низу велетенськими клубами. Так минає коротких п'ять хвилин, фонтан стає нижчий, менший, велетень під землею втомився. Нарешті, гейзер заспокоївся, тільки вода, розлита довкола, свідчить про його допірішню гру. Та ще — сильний запах сірки. Люди розходяться.

Гейзер Олд Фейтфул найпопулярніший з великих гейзерів цього басейну. Не тому, що він найвище й найдовше вивергає свої води. Є вищі, наприклад, Гренд сягає вгору на 200 футів і грає 40 хвилин. А Джаентес яких 12-21 годину може грати, вергаю-

чи свої води на 200 футів . Але вони розгулюються нерегулярно . А Олд Фейтфул , скільки його знають , повторює свою гру щогодини ; не дарма саме ото перед його лицем і готель збудований , названий тим самим іменем .

Уся земля в цім дивнім місті попробивана оцими гарячими гейзерами , гарячими джерелами , що безпересталь киплять на очах , розливаються гарячими струмками . Чотиреста гейзерів і дві тисячі гарячих джерел відомі в Елловстонському парку з температурою 170-220 ступнів . Кожен із них має свою вдачу , свою форму , свій час діяння . Є тут і Грот , і Ромен , і Клепсида , і Замок , і Самотня Зоря , і Паща Дракона , і Горщик із фарбами . Є й Гігант , є й Гігантиха . Жодного подібного до другого нема . Форми — одна за другу вигадливіші .

Он курить чортовина з якогось розваленого комину ! Тільки це не розвалений комин , а в таку форму відклалися ті речовини , що випаровуються з гарячої води при виверганні . Року 1870-го був зроблений перший малюнок цього гейзеру , і відтоді ще форма його не змінилась . А тут недалеко — блакитний Морнінг Гльорі Пул з температурою 200 ступнів ; він ніколи не вивергає вод і ніколи не кипить . А там — гігант гейзер , за шість або шістнадцять днів вивергається раз і грає підряд півтори години . Бувають сезони , що й зовсім не грає ...

2

Пів неба закрито синьою тучею , прорізаною блискавками , а над нами сміється безжурне сонце у блакитній синяві . Ми з Оксаною бігаємо по безконечних кладках , нахиляємося над кожним киплячим казаночком , вглядаємося в синю та зелену воду гарячих озерець , вчитуємо таблиці з напи-

сами, Оксана вже виклацує третій фільм — і хвилюємося, не знати чого. Ні, ця природа тут зовсім збожеволіла, дивіться, що виробляє! Швидше, гляньте он туди!

„Он там” розгулявся якийсь гейзер, і маси води несуться вгору — але ми не добіжимо туди, занадто далеко. От, якби цей якийсь ближчий заграв, або хоч би нас дощ не напав. Парк не має ніяких схованок, аджеж це — заповідник, де все зберігається в такому стані, як створила природа. Тільки оці дерев'яні кладки поробили на збубнявілому ґрунті, спасибі їм!

Ми б день і ніч ходили поміж цими гейзерами та киплячими водами, у цій унікальній кутку землі, де земля так одверто показує, що там твориться в її надрах. Там же весь час щось діється. Є гейзери новонароджені, є заснулі, інші гуркотять увесь час, безперестань вивергаючи киплячу воду й дим, — немов би там сидить сердите страховище й погрожує: „Не підходь, бо проковтну!” Другий кипить чорною густою масою, якась біла глина безперестань клекотить і булькає в третьому... А недалеко тут — спокійна блідоблакитна аквареля ніжно розіллялася в ставочку. Гарячі джерела терасами збігають з гори, а там унизу, в озері — висунув своє горло казаночок-гейзер. Дуже до речі, в ньому рибалки варять рибу, за те він і прозивається Рибальським горщиком...

Таких гейзерових басейнів із гарячими джерелами в Елловстонському парку не один, а принаймні три: Горішній гейзеровий басейн, Норріс гейзеровий басейн та Мамутові гарячі джерела. При кожному є свій музей, свої екскурсоводи. Там можна дізнатися про історію джерела та почути наукове пояснення цих феноменів. Добрий екскурсовод уміє водити групу так, що тільки підведе до гей-

зера, скаже пару слів про нього, а гейзер уже й розігрався. Від екскурсовода довідалися ми, що означає — така сила погублених, посохлих дерев. Це сірчана пара, що підноситься від гейзерів, таке зробила. А виросло це дерево незапам'ятно коли, може, не було ще діяльності цих гейзерів. Відколи знають про гейзери (себто з 1870-го року), ці дерева були вже мертві. Але чому їх не вирубали? Та це ж заповідник! Зате взимку, коли гаряча пара осідає інеем і сіркою на них, — фантастичне видовище. Зелений ліс — і білий, обвішаний коштовними кристалами.

Так ось чому в цьому величезному парку всі повалені дерева лежать, як яке впало, так ніхто його й не прибирає! Це ж тут природа робить усе, що захоче, і людська рука не сміє в її діяльність втручатись. Дика звірина — олені, рисі, антилопи, ведмеді, бізони, — має собі в цих пущах чудову резиденцію. Вони виходять із глибини лісу на дороги і нікого не бояться. Машини їдуть, — недалеко на галявині стоїть рись, непорушно, як камінна статуя. А ведмеді, де тільки спиняються туристи, приходять і зараз починають позувати.

3

В басейні Мамутових гарячих джерел посеред площі стоїть арка, складена з самих оленьчих рогів. Роги може знайти всякий; он поїхала якась машина, а зверху на авті прив'язаний такий трофей. Але кому потрібне коріння, — вузлувате, покручене, безформне? Одначе, коріння, оте саме вузлувате, химерне, що поросло межі скельних ґрунтів, воно може бути чудовою окрасою.

— *ам*
Ось готель Олд Фейтфул увесь удекорований таким коріннячим орнаментом. Поруччя сходів зро-

блені з цього коріння, перегородки, ганки, міс-
точки, навіть підпірні стовпи, що ділять просторе
„лоббі” на секції. Це — найтонший вид різьби, я-
кої людська рука вже не виконає ніколи. Величез-
ний вестибюль готелю справляє вражіння старої-
престарої хатини. На два поверхи заввишки камін
стоїть посередині, а в ньому безперервно горять
грубі плахи дерева. На стінах розвішані індіанські
килими, оленячі роги. Оці вузлуваті й покручені
стовпи, оце нефарбоване почорніле дерево стін...
Що ж це? Ми потрапили в якесь поза-поза-позами-
нуле століття?

А потім читаєш: „Інформація”, „офіс”, „авіо-
пошта”... комфортабельні крісла, музика, і ось зно-
ву листівки, сувеніри... Та це тільки майстерна
містифікація! Готель також хоче стати частиною
цього заповідника, щоб той, хто опинився в Ел-
ловстонському парку, відчув себе в особливій ат-
мосфері — запаху сірки, соснової живиці, зачудо-
вання, неотямленої приголомшеності від цього
всього — і обслуги, уваги, доброзичливості. На-
віть для тих, хто зайде подивитися сюди, для тих
— люб’язні оголошення.

На причілках готелю висить ось таке одне: „Влас-
ників авт застерігаємо, щоб не лишали нічого їс-
тивного в машинах на ніч, бо ведмеді, шукаючи ї-
жі, можуть серйозно пошкодити авто.”

Ми з Оксаною прочитали, подивились одна на
одну, — чи це не для гумору? Але не минуло й го-
дини, як Оксана біля Великого Каньйону вже фо-
тографувала живого ведмедя, що таки справді
вліз в авто через відчинене вікно, обнюхав усе,
попробував відчинити двері, щоб вийти „по-люд-
ському”, але потім роздумав і виліз попередньою
дорогою, з вікна. Тут, побачивши в дівчини в руці
їжу, він попростував до неї. Дівчина відступає, а

ведмідь напирася. Відчепився аж тоді, коли дівчина кинула йому свого „сендвіча”. Позують ведмеді в Елловстонському парку безподібно. Ні на кого не звертають уваги, ходять, їдять собі поміж людською юрбою, як у себе в пущі. Ні регіт, ні клацання безконечних апаратів їх не обходить. „Ви мені надокучили, — казала така ведмежа фізіономія, — давайте їсти!”

Ми налічили за нашу триденну екскурсію 49 ведмедів, великих і малих — це тільки ті, що виходили на дорогу за час переїзду нашого автобуса парком. А ми ж бачили тільки північний куток цього величезного парку. Особливо кумедний був один малий плюшовий чорний ведмедик, що вийшов на роздобутки, — а тут страхітливим риком загула машина. Мале перелякалося і вмить видряпалося на дерево, озираячись, що то за звір на нього нападає. Якби воно знало, як його оберігає адміністрація парку! Скрізь повиписувано: „Стережись наїхати на тварину.”

Друге ведмежатко, очевидно, знало про це, бо обїдало собі „сендвічем” при дорозі, сидячи на задніх лапах, а передніми тримаючи хліб та запихаючи його до рота ...

Найкраще ж улаштувалася одна ведмедиха. Вона розляглася посередині дороги, спинила рух. Відразу зібралася кілька машин. Мама лежить, а двоє ведмежат пішли поміж машинами й дивляться, чи ніхто нічого не дає ...

4

Це аж образливо — приїхати до Елловстонського парку на два з половиною дні! Тут треба хоч зо два тижні побути, щоб усе без поспіху обїздити, оглянути. Оті пущі, оті озера, оті Срібні ворота, де

скелі лежать, як побиті велетні; оті Золоті ворота, що від них парк узяв свою назву. Жовті прожилки виступають на сірих скелях двох стін цих воріт... Хворі на „кам'яну хворобу” могли б тут набрати он якого каміння. А то проїжджали повз якусь чорну блискучу скелю, а шофер, він же й гід, сказав, що це камінне скло. Скільки ми не напросилися, щоб спинив, узяли б собі по шматочку, а він каже: „Я для вас маю.” Вийняв свої камінці, відлічив за числом пасажирів і передав, щоб кожен узяв собі на пам'ятку.

Один шофер частував нас цукерками, другий камінцями, третій... музикою. „Юкалеле” зветься маленька гавайська гітара на три струни. Поки туристи надивляються на ті „Вюпойнти”, „Великі краєвиди”, „Каскади надхнення”, „Артистичні”, поки йдуть 493,5 сходів униз та 493,5 сходів догори, він собі приграє на тій „юкалеле”, а потім, не перериваючи свого музичного настрою, ще й нам заграє-заспіває пісеньку. Тоді рушаємо далі.

Елловстон ріка, в іншому місці така рівна та спокійна, тут прорила мальовничий Великий Каньйон, із каскадами, водоспадами, із багатою гамою барв. Чисторожеве впадає в ясножовте, жовте переплітається з фіялковим, перебиває все це червонястий оранж, облямовує зелена смуга лісу, а посеред цього танку барв витанцьовує й свою химерну дорогу блакитна ріка. Не пам'ятаю точно, на якому саме „вюпойнті” з Оксаною стався перший напад „камінної хвороби”. Раптом вона вигукує: „Хто ж нам повірить, коли покажемо листівки, що таке в природі може бути? Одне, чим можна довести, — це треба з собою цього каміння привезти.” Ну, пропала й Оксана!

І чого справді людина мусить на кінокадровій швидкості все це бачити? — гори, ліси, серцеспи-

няючі й душувеселящі гейзери , киплячі озера , оті
меандроно покручені річки в лугах , ріки великі , рі-
ки-водоспади й ріки в каньйонах , диких звірів ...
Усе це промиготіло , пробігло , наче сон вічності ,
і лишило тільки бажання все це пережити ще раз ...

I

Ми довго торгувалися, хто з нас має подзвонити. Нарешті, Оксана відважно взяла телефонну рурку. — Галло! Це говорять вам незнайомі люди... Ми оце приїхали до Солт Лейк Сіті й хотіли б заїхати до вас...

Я дивлюся на вираз Оксаниного обличчя. Ну, що? Без ентузіазму відповідають?

Аж скінчивши, Оксана каже:

Обізвався якийсь чоловічий бас. Чув про нас. Сказав, що можемо заїхати, і розказав дорогу. І ще якась жінка йому підказувала. Поїдемо?

І ось наше таксі нерішуче спинилося на розі, шофер розглядається за нумерами. Але в цю хвилину до авта підійшов великий кремезний чоловік і відрекомендувався:

— Я — Василь!

Ми з Оксаною миттю повискакували. Але він засадив нас назад. Ще трохи треба проїхати.

— Вже з пів години виглядаю вас отут на розі.

Та ось спасенний Василь зуленив таксі біля чепурного будиночка й сказав:

— Оце моя скромна хатина. А це — дружина, знайомтеся!

На відкритому балконі стояла і всміхалася до нас така сама простора жінка. От ми й попали в гості до незнайомих нам Г — ких. Прелюдією до дальшого знайомства була настанова на столі вся-

ких страв, а потім Василь сказав :

— Не вадило б з дороги випити. У нас, правда, мормонський закон не дозволяє пити, і горілка не продається, але ж, маючи ліцензію, можна дістати.

І на столі з'явилося п'ять пляшок різного калібру. Після поповнення гріха супроти мормонської релігії та перших довідок, що ми попали до міста, яке збудували в пустелі мормони, та чому це місто зветься містом Солоного Озера, ми, пороззявлявши роти, довідалися, що це за Василь.

2

Професор Василь Г — кий приїхав до Америки кілька років тому не на „клінерську” роботу, а на професорську посаду в університеті й для дослідження Великого Солоного Озера. Грунтознавець, із великим багажем наукового досвіду, він в період депі-таборів, замість витратити час на політику, працював над англійською мовою. Чи впертість, чи здібність, чи безнадійність становища науковця без мови, чи все це разом, — зробили те, що треба : п'ятидесятилітня людина опанувала мову настільки, що тепер без труднощів читає лекції американським студентам. Рідкий і цінний фах грунтознавця відразу був оцінений і в науковому світі Америки. І сталося так, що син козака-селянина з Полтавщини, який у дитинстві пас корови в полі, — тепер вивчає історію походження знаменитого Великого Солоного Озера в штаті Юта. Його глибокі й широкі знання дали йому змогу дослідити, що Велике Солоне Озеро підіймалося й опускалося не один раз і не два, як це думали досі американські вчені, а принаймні чотири рази протягом геологічних епох. Останнім разом озеро ма-

до 150 миль завширшки . Тепер воно ледви досягає 50 миль ушир , а само місто Солт Лейк Сіті розташоване на колишньому дні цього озера .

Солт Лейк Сіті — місто , куди безперестань пливуть маси туристів , ворота до таких мрій , як Елловстонський парк , Великі Каньйони , пустелі Невади ... Само по собі Солт Лейк Сіті цікаве чудом , доконаним мормонами , — в пустелі створеною комфортабельною столицею штату . Хто б не хотів подивитися в натурі на знамениті Брігамські копальні міді на відкритім повітрі в каньйоні Окве гір ? Або покатися в озері , де вода викидає людину й не дає їй утонуту , де три чверті води , а четвертина соли ? Гіди в інформаціях про це озеро послуговуються даними проф . Г — кого , але нащо нам тепер гіди , коли в першоджерела сидимо в хаті за затишною розмовою ?

Він нам розказує , що не встиг університет випустити його монографію — от , саме про походження Великого Солоного Озера — як уже вчені почали посилатися на його працю . Який резонанс дає праця нашого вченого , можна судити з того , що слідом за виходом монографії Нью-Йоркське Геологічне товариство замовило професорові Г — кому ще одну працю , і тепер контракт із цим видавництвом потрошку цідить нашому Василеві Михайловичеві грошенята . Не багато , але Г — кі не збираються багатіти ; п . Василь добився своєї мети — не переривати своєї наукової діяльності при будь-яких умовах — і це його найбільший капітал . Для його лекторської праці по різних курсах штату Юта , польових експедицій в дослідженні ґрунтів є до послуг університетська машина , а сам він і шофер незгірший .

Отакий то цей Василь ! І місце він собі вибрав знамените для свого фаху . Кругом пустелі та кань-

йони і різні аномалії природи .

3

От ми вчора всю ніч їхали такою пустелею . Одна гора тягнеться , як туманець , — і більш нічого . Було ще місячне , дуже блискуче сяйво . А потім місяць почав бліднути , став великий . Коли зійшло сонце , розпустивши рожеві й фіялкові серпанки , лише мертві гори стирчали десь далеко навкруги .

Але житла — ніде . Гори , мертва пустеля . Тільки якісь фабрики інколи трапляються , якісь цинкові блискучі стіни , якісь куби велетенські , вмуровані в гори . А де ж газолінові станції , мотелі ? Скільки цих хатинок для ночівлі було при дорогах , а тепер нема . Пустеля ... Ні фарм , ні пасовиськ , ні срібної офієї трави , що була ще недавно . За всю дорогу побачили ми одного пса , що біг через пустелю . В іншому місці — одного чоловіка , що сидів над якимсь „місячним кратером” ... Бо як інакше назвеш оці невизначені пустельні піскові побрижжані краєвиди штату Вайомінг ?

Цікаво тільки знати , для кого це тут польовий кінотеатр ? Те „Драйв ін” (в'їжджай) , що процвітає по всій Америці . Чи не для цих дивних конструкцій ? Самі якісь рури сталеві — тонкі , грубі , велетенські ... За ними знову пустеля , де встигнеш заглянути хвіст паротяга , а за ним дим , скільки око вглядить .

І несподівано ми в'їжджаємо в оазу . Як у цій пустелі могли вирости такі могутні дерева , — абсолютно незрозуміло . Біля будинків ці дерева накривають своїми коронами покрівлі . Що це за містечко і чого воно заблудилося , що воно тут робить ? Та ще й яке вибагливе — вулиці миються вранці , води їм не шкода ...

І аж потроху починаеш зв'язувати. Це ж робітниче селище для тих, що обслуговують щойно бачену в пустелі дивовижної конструкції виробню. Наша автобусна зупинка дуже до речі, але, Боже мій! Ми собі розкошуємо в охолодженому автобусі, а й не знаємо, яка то спека. Наче в гарячу ванну вскакуєш, обливаєшся окропом і стрімголов біжиш у спасенну станцію. Там — прохолода, там — устаткування, як і в Вашингтоні. Такі самі страви, такі самі ціни... Листівки з краєвидами, тільки місцеві, та ще можна купити газету „Новини пустелі”, датовану сьогоднішнім числом.

А потім знову та сама одноманітна пустеля...

Втім, це зовсім неправильне визначення. Пустеля зовсім не одноманітна. Уже навіть безперервна зміна кольорів робить її не одноманітною, навпаки, дуже цікавою й розкішною. Ті гори, що були вранці рожеві й фіялові, тепер стали блакитними. Піски, побрижжовані, як краєвид на місяці, змінюються на якісь кущі, порослі на камінні. Виглядає так, наче поорано, та не поскороджено. А небо — велике, блакитне. Неозоре, як ніде більше не зустрінеш. І раптом під цим небом бачиш уже якісь інші гори. Яке вибагливе гофрування! Чи не нагадує це фантастичного міста з казкової країни? Або морського дна? А здалека насуваються знову сині гори, до яких ми їдемо й ніколи не доїдемо.

Довкола — ні душі, ні житла, ні рослини, — а на дорогах величезні реклями. Тоді ти нагадуєш собі, що ти не в казковій країні, а в Америці. „Знамените пиво!” Де? — постає питання. А друга реклама відповідає: „Добре спочити в motelі „Скельні джерела.”

Ага! Значить, скоро почнеться якийсь місто.

І так воно є. Почалася куцувата рослинність, наче пилом припала. Корови пасуться... Інколи

трапляється будиночок, де ніхто не живе. А інколи й оази. Тут — знову могутні, зелені, як рута, дерева, неначе вони й не в пустелі. Що за родюча земля ця, якби тільки дав їй води! Тут же, зараз, за ранчо, як одрізало. Де не зрошено — безжиттєва пустеля.

Непомітно вона переходить у володіння людини. Де кущі, там і загорожа, колючий дріт, худоба пасеться. Кущики, рослинність більша, ранчо частіші... Під'їжджаємо до незнаного міста.

4

Останні звуки органу вже стихли, але величезна зала ще наповнена музикою. Не хочеться вірити, що сорок хвилин ранкового концерту вже минули. А все таки, яке щастя, що ми попали на цей концерт духовної музики, про який ми не знали й не відали. Просто випадково, оглядаючи мормонську святиню, ми зайшли в двері, куди впускали.

Перед тим ми були в храмі поруч і думали, що то там і є той знаменитий найбільший у світі орган. Але справді, яка колосальна різниця між тим звичайним і цим, для якого побудовано спеціально оцю каплицю.

Концерти ці відбуваються двічі на день: уранці й увечорі. Вільно відкриті для всіх, вони збирають силу народу. Не диво! Ми ж у центрі мормонського життя, біля того храму, куди пускають лише членів мормонського віровизнання. Величні ці будови в центрі Солт Лейк Сіті — і подумати тільки, що збудоване все це за ту десятину!

Мормони віддають десяту частину свого заробітку церкві. Це самообкладання вона обертає на творчі, конструктивні діла. Вибудували мормони собі святиню, університет, за цю десятину дуже

багато добродінь робиться. Утримуються лікарні, провадиться наукова робота, дається освіта бідним студентам ... Цікаві все ж таки ці мормони. Не п'ють, не курять, вищий пункт їх релігії — завжди допомагати слабшому. Ось місто збудували в такій пустелі, аж захрясло в зелені, — в садах, парках, зелених вулицях.

5

В одному з мальовничих підгір'їв-підступів до Солт Лейк Сіті, на тлі гір стоїть монумент, що образно увічне першу сторінку історії цього міста. Вирізьблено на ньому три слова : „Тут це місце.” У капітолії понад мармуровими стінами вгорі зображені сцени перших днів мормонської колонізації : сцени прибуття мормонів у цю пустелю сто років тому ; отаборення в критих возах ; зустріч з індіанцями, що цікаво приглядаються до спорудження водогону. На одній з вулиць міста стоїть у великій пошані стовбур засохлого дерева. І напис : „Єдине дерево, що було тут сто років тому.” В ограді мормонської святині зберігається перший будинок, вибудований тут, — убога, дерев'яна хатиночка.

Сто років тому, — каже мормонський переказ, — була тут така ж пустеля, як і та, що ми переїжджали. Перед тим мормони були десь біля берегів Міссісіпі ; там змагалися за місце під сонцем, — але поближче до золотих розсипищ. Та от одного разу їхньому провідникові, Смітові, увісні явився янгол Мороні й сказав : „Золото не для вас! Ідїть і шукайте собі місця, де ви сами своєю працею створите собі добробут.” Через пустелі й гори бездоріжжям ішли переселенці, аж поки їх провідник Брігам Янг не став ногою тут і не сказав : „Тут

це місце.” Було це 24-го червня 1847-го року. Внук, Магонрі М. Янг, скульптор, на цьому місці спорудив пам'ятника, що коштував пів мільйона доларів.

Як заповів апостол, мормони своєю працею почали опановувати пустелю. А щоб швидше природо стало населення, було взаконене багатоженство. Бригам Янг мав родину з 90 осіб: 19 дружин і 70 дітей. Тепер населення Солт Лейк Сіті складається з 200 тисяч, а багатоженство заборонене.

Минуло сто років. Мормони зробили з пустелі квітучу долину, місто-сад. Не віриться, щоб на штучно проведеній з гір воді могло все це родити, але треба проїхати до Брайт каньйону, там кинути оком на могутню водогінну руру, що ото подає всім у місті воду досхочу. І тоді повірите. Так людською рукою, великою творчою ідеєю та людським розумом створено тут добробут, що не тільки не поступається ніякому іншому, а перевищує. Немає тут отих смородних закамарків, що властиві містам з довгою біографією. Вулиці широко розплановані, будинки добірні й устатковані, природні багатства щойно починають розробляться.

Найперше багатство — це чудодійний, сухий, здоровий і веселящий клімат. У горах знайшли мормони не тільки золото, а й багато інших копалин. Мармур, граніти, мідь, сіль... У капітолії, в залах для відвідувачів, усі ці багатства наочно показані. Там же стоїть автомобіль-бігун, що зробив світовий рекорд автоперебігу, 369 миль на годину. Цей рекорд поставив Джон Саб 1939-го року на Боневільських солоних низинах, що являють собою дно колишнього озера.

Стіни в капітолії облицьовані мармуром сірим з чорним, викладеним візерунками — килимами. Одна кімната зветься золотою, бо там на рожевих

мармурових стінах викладені масивні бордюри з чистого золота ...

6

У каньйоні Брігам на високій горі ми стоїмо й дивимось, як працює найбільша в світі копальня міді. Може, це не копальня, а нечуваних розмірів колізей, чи, може, стадіон? Гід каже, що сюди вмістилося б усе населення штатів Тексасу і Юти **К.И.** А якби поставити на дні колізею нью-йоркський 102-поверховий Емпайр Стейт Білдінг, то вершок його б ледви рівнявся з верхньою лінією копалень.

Маленькі мушки-вагони рухаються по спіралях, що для нас здаються тільки рядами лавок на стадіоні; вони забирають мідну руду. Але які ці „мушки”, можна уявити собі з того, що накладають у них руду не люди, а електричні лопати, що з них кожна за раз набирає сім тонн руди.

Людей зовсім не видно в цих копальнях, і вражіння таке, що ніякої роботи тут нема. А тим часом на цих копальнях працює дві тисячі робітників. Раз-у-раз розлягаються вибухи, і маси руди відколюються від матірнього лона, але ми гуркоту не чуємо, тільки нам здається, що горобець зачепив крилом трохи порошу на дорозі, і він роздмухався.

Двадцять чотири роки, як розробляють цю копальню, очевидно, почавши з маленької спіральки. Так розробляли копальню вглиб, а тепер розробляють ушир, і вона захоплює щораз ширший обсяг гір. Я думаю, що через мільйон років ці копальні дійдуть до гори Тімпаногос. — Це індіанська назва гори на далекому обрії, а означає вона — біла пані. Біла постать лежить на білому ложі ...

Червоно-фіялкове, рудаво-біло-зелене видовище

це під ногами одним поглядом охопити не можна, і намагаєшся запам'ятати секціями. Як же, все таки, ці вагони вибираються з цього замкненого амфітеатру? Починаєш стежити за одною такою „мушкою”, як вона кружляє по спіралі, і помічаєш дірку в горі. То тунель; таким самим тунелем проїхали й ми, щоб потрапити на цю гору. Такими тунелями руда відвозиться на переробку до рафінерій. Але то хитро все придумане! Нащо ритися в підземних норах, коли можна зверху вибирати?

Здається, цього одного вражіння на сьогодні досить, щоб його пережити. Але наша екскурсія цим не кінчається. Ще проїжджаємо повз рафінерії, соляні промисли, справжнісінькі фарми й лани, та й падаємо просто в блакитну воду Великого Солоного Озера. Але вода вперто викидає тебе, перевертає набік, хоч як ти мостишся, щоб на ній, такій важкій, полежати. Від соли все стає білим, твердим, як бляха. Оце то купіль! Після неї треба ще йти під душ звичайної води... Як же шкода, що все це треба робити похапцем, швиденько, — часу мало...

7

А тим часом вийшла в нас маленька „нев'язка”. Я написала колись іншим людям, яких ніколи теж не бачила, що ми з Оксаною будемо в Солт Лейк Сіті. Сталося ж, що опинилися в Г — ких. Коли на все місто п'ять українських родин, то гості в Юті на вагу золота. Вже кілька днів п. Филімон і його дружина, ідучи на роботу, залишають у дверях записку, де вони сховали ключа від хати. Боже милий, ключа лишати! А як хто обікраде?!

У мормонському місті немає злодіїв. Вони не раз лишать двері незамкненими, для монтера,

скажімо, — і все в порядку.

То як же тут бути? І там на нас чекають, і тут А. Р. відступила нову спальню, і ще ж Велицькіє, їх конче треба побачити ...

Немає ради, після телефонних перемов усі гуртом їдемо до Украдиг. Зайшли в автобус, хочемо платити, а шофер закрив скриньку на гроші шапкою. Не треба ваших грошей! Це що? Мормони й у гості возять даром? „Я й забула, — каже А. Р., — це ж сьогодні понеділок, від п'ятої до шостої безкоштовно до міста їхати.“ Також цікаво! Це якби в Нью-Йорку так ринули всі від п'ятої до шостої по автобусах та підземках ...

Украдиги живуть в іншій частині міста. Купили собі хату там, де можна кури тримати.

— Ми б також завели собі курчаток, та в нашій районі не можна, півні заважатимуть спати, — трохи заздрісно каже А. Р.

А Урадиги мають не тільки курочок, але ще й город, ще й садок, ще й навіть пасіку ... один вулик.

Професор біохемічних наук Филімон Украдига показує своє господарство дуже гордо, хоч тут же й признається :

— Та воно нам і не потрібне, ми так, для розваги собі все оце позаводили. Так приємно прийти з роботи й поратися на своєму господарстві.

П. Филімон працює не зовсім, але майже за спеціальністю. У лябораторії медичної школи. Він працює як біохемік і вільного часу розробляє нову теорію функції нирок. Дружина працює ляборанткою там же в іншому відділі, і вони обоє дуже задоволені. Хоч небагато платять, та зате робота до серця.

Від того, що ці люди відразу прийшли до своєї фахової роботи, що доброзичливі мормони відразу дали повну волю ініціативі вченого, нудьга в

далекому Солт Лейк Сіті до них не вчепилася. Відсутність громади їх не гнітить, як це почувеш від інших. Їм нема коли нудитись, вони продовжують свою роботу. Оці городи, оці власні садиби, оті ще непокуплені, але вже запляновані авта, — додаток, що надає гумору цим полтавським козакам і може трохи дитячого суперництва, в кого краще. Василь Михайлович, коли показував свій город і свої буряки та помідори, більше, може, гордився ними, ніж карткою члена Американської Асоціації Вчених.

Як уже все було показане і багато дечого цікавого розказано про мормонів, про обставини тутешнього життя, почали ми вмовлятися, як найкраще вкласти завтрішній день, щоб ми у всіх погостювали і ще щось побачили. Вийшло так, що снідатимемо у Велицьких, обідатимемо в Украдиг, а вечерятимемо в Г — ких.

8

Добряга Велицький має фах інженера-електрика, але, ще не опанувавши мови, працює простим робітником і найшвидше розжився на авто. От він і зібрав нас гурт таких, що сьогодні не працюють, і повіз до Литл Каттонвуд та Брайт каньйону, у Васач гори.

Які два неоднакові каньйони, які гори оточують це місто! Малий Каттонвуд каньйон — це має статичні голі гранітні скелі, де є промисли та де проф. Г — кий уже не один день провів у дослідженнях, як постали ці гори та які геологічні епохи вони пережили. З великим захопленням він розповідає це й нам, — про вулкани, про льодовики, звірення, вигорблення, стиснення, западення ще багато дечого. І от в результаті — оцей краєвид.

Для вченого він, як книга, що в ній він читає біографію цієї країни.

Брайт каньйон — лісистий яр між оранжових гір ^{ми} *лл.*
На дні яру повилася асфальтова дорога, вона все береться вгору. За кожним звивом — майданці для пікніків, колонки з водою, гірські джерела, річечки й водоспади. Тут ми настроїлися на інший лад. Ми приїхали розважатись, відпочивати! Виїхали на саму гору, а там знайшли блакитне озеро. Рибалки, мов журавлі, стовбичили в озері, занурені повище колін у воді. Вони в гумових чоботях, і можуть стояти так цілий день

Але тут побачили ми щось цікавіше. В повітрі, високо над землею, висіли люди. Ніхто з нас не виявив бажання ризикувати своїм життям, крім Оксани. Але коли вона рішуче подалася до будки, Василь Михайлович закупив квитки на всіх. Ми повбирали довгі кереї, посідали в сідала, вчеплені до линви, і так, висячи в повітрі, протеліпалися чотири тисячі футів від одної гори до другої. Спочатку було дуже страшно, а потім уже однаково не було куди дітись, хіба стрибати в прірву. Ми почали розглядати краєвиди, яскраві купи квітів під собою, перегукувалися, фотографувалися, „робили веселе лице"... На другій горі виявилось, що професор загубив квитки, він перетрушував свої кишені й приказував: „Ховайте так, як я ховаю." І хоч як хотів він їх загубити, квитки все таки знайшлися, ми знову повисли в повітрі.

А ми так боялися, що в Солт Лейк Сіті не маємо жодного знайомого! Ось на краї світу, на якійсь незнаній горі знайшлися ми в колі друзів, повних гумору й добродушности. Ще й наступного дня добряга Велицький відвіз нас автом до станції „Хорт" й стояв біля нас доти, поки-автобус не рушив.

Проїхали ми ще раз біля озера з найсолонішою

в світі водою. І знову — жадних ознак життя, пустеля, тільки гори навкруги.

А далі почалося озеро без-води. Боневільська солонина низина. Чи може справді там було хоч на цаль води? В озері відбивалося блакитне небо й білі хмаринки, і сині контури далеких гір. Довго їхали ми поміж небом і землею, у самій блакиті тоне-сенькою стрічкою дороги, стрункої, як стріла.

СТОЛИЦЯ РУЛЕТКИ В ПУСТЕЛІ

1

Це цікаво, де тут набралось стільки людей, у цих гральних домах та нічних клубах Ріно? Ми ж їхали сюди самими пустелями та горами. Не було ніяких ознак життя в тих порізаних чорних страшних горах, — а тут стільки елегантної столичної публіки та всякого іншого народу. Вулиці миготять від колосальних реклам, що не вхід, то казино, готель, ресторан. Скрізь повно людей, у просторих залах заставлено столами, навколо столів сидять і стоять, усі ці нічні клуби повні, всюди розпалена атмосфера напруженого газарду. Моторошної пустелі нема, є б'ючко пульсуюче модерне місто, столиця рулетки.

Не тільки рулетка, а й усі газардові ігри, недозволені в інших штатах Америки, в штаті Невада дозволені законом. У цьому штаті найлегше можна взяти розл'юку, просто таки без ніяких туднощів. Літаками, залізницею, автобусами й власними автами з'їжджаються сюди з усієї Америки всі, кому є потреба негайно розбагатіти чи ліквідувати немилый шлюб. Для них побудоване це маленьке, повне вогнів, блискучої розкоші нічних клубів та інших гострих розваг місто.

Але боронь, Боже, подумати, що це якісь кубла розпусти й гріха. Клуби ці повні діловитости та солідности. Обслужний персонал, одягнений в уніформу свого клубу, працює вчисто, наче аси-

стенти при операції в лікарні. Прізвище кожного можете прочитати на болеро-жакеті. На стінах висять плякати з дружніми застереженнями: „Ніколи не ризикуй більше, ніж ти спроможний утратити.” Чоловіки-службовці, може трохи нудьгуючи, викидають карту, крутять рулетку, загортають лопаточками срібні доляри на зеленому столі. Жінки-службовки може занадто потураюче-вибачливо усміхаються до цих слабих людських істот, що нервово затискають уста, приймаючи нову карту. Свою карту круп'є великодушно показує, грач ревниво тримає в секреті. Піфії в трансі з майстерністю машини викидають і забирають карту, невловним рухом загортають програє, підсувають виграє. Інша ж усміхається з міною пустунки, що бавиться із старшими за себе і що їй усі витівки будуть прощені. Біля такої сидить більше грачів, а вона раз-у-раз забирає всі їхні гроші. Біля грачів лежать дармові папіроси та сірники з проханням закурити собі.

Але хто хоче грати на автоматі, що називається „слат-машин” і що подібний до каси в магазині, той забирається межі таку „фабрику”. Двісті або триста стоїть їх разом, грачі наче б то працюють біля варстатів, з могильною похмурою зосередженістю вкидають монету за монетою і крутять, крутять, крутять... Кожна „слат-машина” поставлена на одну якусь цифру, починаючи від п'яти центів і кінчаючи одним доляром. Каси з розміном банкнот на срібло до послуг на кожному кроці. Срібні доляри лежать стовпчиками при рулетках, картярських столиках та інших іграх.

Ніхто ні на кого не звертає уваги. Вам вільно стати обіч і дивитися на гру, на обличчя газардовиків, а можете й почати грати. Всі двері клубів навстіж відчинені, публіка в них уся однакова — при-

стойна, серйозна, статечна. Ніяких повій у нічних сорочках, що про них нам розповідали інші одвідувачі Ріно, тут не вештаються, ніяких потрясальних сцен не видно ... просто аж скучно!

2

Криті вози перших піонерів тягнуться бездоріжжям пустелі в невідоме. Змучені люди вже давно не бачили води, кожної хвилини треба сподіватися нападу диких. Вони спішно отаборюються колом і відбиваються, як можуть, а потім на цьому місці никають койоти, шукають поживи. Обгризені людські кістки, уламки розбитого критого воза, на палях мертвий індіанець ... І знову тягнуться нові каравани шукачів придатного для поселення місця, води, золотих розсипищ — у бурю, в зливу, серед гураганів і блискавиць. Із-за скель підстерігають знов індіанці, стріляють отруйними стрілами та пістолями, відбитими в попередників, поляглих тут. А піонер іде й іде — корчами, пісками, горами, ріками перебрідаючи, змагаючись за джерело води, кладучи свої жертви в ім'я опанування цієї непривітної безлюдної пустелі ... Країна ця страшна і дико гарна, з тими несподіваними водоспадами, з пурпуровими світанками, з вечірніми фіялковими барвами, де все тоне в напівреальності, напівмаячненні ...

Це не маячення, це тільки картини на стінах Гаролд-клубу в Ріно. Щоб опинитися в старому дикому заході без найменшої затрати мускульної енергії, треба тільки стати на східець ескалятора, і він вас підніме в „кімнату критого воза“. Одна приємна хвилина — і ви в минувшині цієї самої Невади, де сьогодні так знаменито можна бавитися та споживати наймодерніші блага цього світу. Ця

„Кімната критого воза”, де навіть абажури лямп при стінах зроблені у формі маленьких критих возів, власне, це історичний музей. Великі картини із сюжетами боротьби, що колись тут відбувалися, зроблені надзвичайно ефектно на склі, ілюмінованому зсередини. Натуральний критий віз, такий, яким колись переходили цю пустелю, стоїть тут на почесному місці. Усе начиння, що везли з собою піонери, — старовинні меблі, рушніці, музичні скриньки та інші зворушливі дрібниці, — зібране тут. У вітринах — зразки мінералів Невади — золото, срібло, аметисти... Сцени з історії копалень... Усе це оточує розмінну касу, що радо виміняє всі ваші банкноти на срібні доляри, навіть і дві тисячі відразу. Усі ці доляри ви можете залишити в цих „слат-машинах”, що вишикувалися біля розкольорованих індіанських тотемних стовпів. Як належить в горах, є тут і водоспад, але замість води спадає три фути вниз натуральне віскі. Хто не вірить, може спробувати на смак.

А от на всю стіну краєвид, знамените озеро Тагоє; воно „живе”ввесь час. Кольори міняються безперервно; сходить сонце, починається день, наводить хмара, грім гримить, блискавки ріжуть небо, дощ іде. Потім уже вечір, сонце заходить і настає місячна ніч...Сеанс триває пів години, і починається все спочатку, — сонце сходить...

Та чого дивуватись, що в музейній кімнаті стоять „слат-машини”, коли вони стоять і по всіх публічних місцях Невади, навіть у „драг-сторах” (аптекарських крамницях). В аптеках штату Невада можна не тільки купити сигарет та випити кави, але й виграти або програти сто долярів.

Ми звикли посміхатися з різноманітного асортименту аптеки, що зветься „крамницею капель”. А тим часом ці „драг-стори” також належать до істо-

рії заселення цих пустель. У такім „драг-сторі” можна було не тільки знайти каплі для хворого, але й підкувати коня, поголитися, вирвати зуба. Це були спасенні пункти першого порятунку та постачання предметів першої потреби. І такими вони zostалися й тепер. Шкода, що Гаролд-клуб не додав до своєї експозиції старих звичаїв ще й цієї заслуженої установи.

Гаролд-клуб теж почався із старих звичаїв. Почався він 1935-го року з двох благоденських машин та однієї рулетки, яку „обслуговувала” звичайна миша. Її випускали з коробочки, і вона з центру колеса бігла та ховалася в одній із 38 дірочок. Хто на ту дірку ставив, той і виграв... Тепер через Гаролд-клуб щодня переходить п'ять тисяч одвідувачів, персонал складається з п'ятисот осіб. На саму лише купівлю нових карт клуб витрачає щороку 50 тисяч доларів...

3

А що ми з Оксаною однаково в грі нічого не розуміли, то ми ходили з клубу до клубу й шукали якоїсь атракції. Та скрізь було те саме: хвилювання приховане, всі наче б то на роботі, всюди повно людей, що працюють на фабриці швидкої наживи. Аж ось знайшли: тут іде велика гра. Спокійна жінка сиділа біля столика сама й не звертала уваги на великий натовп цікавих. Піла воду і раз-у-раз запалювала нову сигарету. Біля неї стояли стовпчики з рожевими кружечками, що з них кожний символізував п'ять доларів. Вона безперестань підсовувала собі нові стовпці, немилосердно опорожняючи касу клубу, а дівчина-круп'є („ділер”) безпомічно клала перед нею все нові карти. Жінка в рожевому грала обдумано й зовні спокійно, а з

дівчини злітала її піфійна величність, вона стала звичайною дівчиною, що боїться, чи не прожене її завтра хазяїн за погану працю. Дівчині пішли по лиці плями, публіки ставало щораз більше, адміністратор став позаду й стежив, як грабують його банк. Перед жінкою було чотири тисячі напевно, а в касі порожньо.

Маленька метушня „босів”, дівчина розгортає віялом свою колоду карт, її відсилають додому, а на її місце стає нова, самовпевнена. Та за кілька хвилин її самопевність випаровується, дівчина кусає губи, впивається поглядом у свою партнерку, — як та покрие її карту? Біля жінки стоїть уже вповнину менше рожевих стовпців, бо послужливі „менажери” обміняли половину її рожевих кружалець на двотисячедоляровий чек. Гра йшла далі...

Ці, що стоять довкола, обмінюються коментарями. Це вже вона другого чека на дві тисячі доларів дістає.

Вони оцінюють гру очима знавців, з голодним вдоволенням пияка, що все пропив і не має більш за що пити, але хоч прийде, постоїть під вікнами шинку, подивиться, як інші п'ють. Вони, може, вже все спустили тут, такі вони обшарпані, нужденні. Вони напевно всі ночі тут проводять, їх тягне сюди та сила, якій вони підкорилися раз, може, з невинної цікавості... Оксана, може, необережно заводять із ними розмови, розпитує про деталі гри, якої ми не розуміємо, бо ось уже один із них поклав їй руку на плече. Перестрашена оповідями про „повій у нічних сорочках”, вона злякано озирається. Але новий її знайомий каже: — Дитино, іди звідси! І ніколи не грай, чуєш? Ніколи!

Може й він уперше прийшов сюди тільки подивитись?

Чи грала ця жінка всю ніч, чи програла все те, що виграла, чи була це працівниця казино, щоб приманити публіку „легкими виграшами в цьому клубі”, чи просто їй шалено карта йшла, — ми так ніколи й не довідаємось. Менажери попросили публіку не нахдявати, ми пішли далі по залах та клубах навпрошки, в напрямку до свого місця ночівлі.

Однаково ми б не змогли дочекатися кінця цієї гри, бо нічні клуби Ріно не нічні, вони круглодобові. Міняється лише персонал та публіка. Вранці ми пішли ще раз подивитися на Ріно. Всі гральні доми працювали повним розворотом, біля кожної рулетки, кожного картярського стола стояли групи, публіки було менше, ніж уночі, але вона таки була. Столиця рулетки працює безперебійно.

І відразу ж за Ріно — страшна, дика пустеля. Безконечними просторами ніхто не живе, ніщо не росте. Тільки плякати, як і вчора, кличуть до Ріно, до нічного життя клубів.

„У НАС — НАЙКРАЩЕ !”

1

Є українська приказка : „Там добре, де нас нема.” Цю приказку наші люди в Америці переробили на іншу : „У нас — найкраще!” Ось у кожному місті радять до них переїжджати, бо в них — прекрасно. „Що там доброго в вас у Нью-Йорку? Мешкання погані, клімат нездоровий...” Це правда, в Нью-Йорку і мешкання паскудні, і клімат нездоровий, але чогось із нього також ніхто не хоче виїздити.

Як на мене, то найідеальніше мати рухомий дім, „трейлер”, пересуватися по всіх просторах величезної Америки з легкістю килима — самолета й зупинятися то в сухих пустелях, то в лісах, то біля океанів, то в горах. Прилучив електрику, воду, газ — і всі сучасні комфорти тобі є. Але що ми з Оксаною не розжилися ще на „трейлера”, то нас вдовольняє й автобус „Хорта”. За один день ми пережили три різуче несхожих кліматів і може також застосували обернену приказку.

Починали ми той день у Ріно. Суха, безлюдна, безрослинна, з рапатими горами в далині пустеля Невади раптом кінчилась. Їхали по рівному, а тоді почався перевал. Найвищий пункт його відкрив чарівні блакитні озера, лісисті кряжі, а як спустилися в долину, то вже почалася зовсім інша країна, інший клімат. Сонце тут не палюче, а ласкаве, лагідне, обволікає бажанням ніжитися під його про-

мінням. Повітря — мрійне, сади — зелені, земля — червоново-оранжова, краєвид хвилястий, хутори й міста кучерявляться в ньому... Ми переїхали з однієї держави в іншу, з Невади до сонячної Каліфорнії.

Жадних фігуральних виразів я не вживаю. Ще до перевалу ми пересвідчилися, що це — дві держави. Ми перед в'їздом до Каліфорнії мали ревізію багажу, нас перевіряли, чи не ввозимо забороненої контрабанди. Справді!

На кордоні є застава. Біля неї ми спинилися, до автобусу зайшов прикордонний урядовець і запитав, чи не везе хто з нас садовини та городини. „Ми маємо!“ — вискочила, „як Пилип з конопель“, Оксана. А ми справді мали те й друге. В пустелі нам заманулося зелені, і ми в Ріно накупили помідорів, груш та слив, — ми ж не знали, що на кордоні будуть робити трус! — „Що це таке?“ — запитав урядовець, заглядаючи в торбинку, а Оксана жалібним і переляканим голосом відповіла: — „Це наш ланч...“ Урядовець поклав це на полицю, пройшов по автобусу, доторкнувся рукою до кожної валізки, — й, не звертаючи уваги на нашу „контрабанду“, вийшов. Ми переїхали кордон.

Отямившись від „ревізії“, ми показували одна одній те, що обидві добре бачили. Оранжева земля... О, пальма! Дивіться, дивіться, яка вона велика! Я не уявляла, що такий грубий стовбур може бути... — Яка дорога — в чотири ряди, а посередині олеандровий рожевий гай... За нею ще чотири дороги, протилежного напрямку. — Як же раптово перейшли ми з пустелі в квітучу долину... І той перевал, і ті краєвиди блакитні на його верху...

В місті Сакраменто ми вже пальм бачили, скільки влізе. Краще б ми в тому Сакраменто й зосталися, то думали б повік, що сонячна Каліфорнія

справді сонячна... Сонячна і навіть з жовтою по-сохлою травою, не так, як на півночі, де все декоративно зелене. Степи в Сакраменто, як на Херсонщині, рівні...Люди працюють на полях, худоба пасеться, сіно в спресованих кубиках стоїть. Далина в серпанку літньої спеки, порох курить на бічних дорогах, придорожні базарчики з садовою-городиною, багато людей і хуторів... Сонячний, гарячий край. Але ми й це проїхали. Доїхали до Сан-Франсіско — і попали в холодну, туманну Каліфорнію.

Уже як під'їжджали до Окленду, повіяло холодом. Хоч і такі самі хвилясті горби, і оранжова земля довкола, але біля затоки, скучних доків і складів зникла мальовничість каліфорнійської землі, що так контрастово прийшла на зміну пустелі. І станція „Грейгавнду” в Окленді така ж непривітна, переповнена людьми, заснована старими порохами, наче ще з початку 20-го століття. Які ж люксові модерні станції покинули ми в містах пустелі! І чого це тут так засмічено?

В Окленді, не доїжджаючи до Сан-Франсіско, ми зупинилися тому, що тут живе Юрко з дружиною, вони чекають на нас. Оце причепуримося та й почнемо дзвонити, щоб нас звідси забрали.

Довго видзвонює Оксана, все якісь інші номери набираючи, але з телефонної будки не виходить. Новини приходять одна за одною. Юрко в шпиталі на праці, звільниться о десятій вечора. Лена живе у мами в Сан-Франсіско, бо в місті страйк автобусів, і вона не може щодня з Окленду їздити до Сан-Франсіско на роботу... Тільки „Грейгавндом” можна добратися з одного міста до другого.

Оксана, нарешті, вийшла з будки. Ми маємо взяти таксі й їхати до мешкання наших приятелів, там „дженітор” нам відкриє. Будемо порядкувати

сами .

Поки приїхали господарі , ми склали високу оцінку їхньому елегантному мешканню , — тільки чого це кальорифери гарячі? Огрівання? Літом? У Каліфорнії?

2

„Ну, вам пощастило, чудова погода сьогодні,“ — вернувся Юрко з вулиці, як відвіз жінку на роботу. Він саможертвно взяв собі вільний день заради нас, обіцяє цілий день показувати Сан-Франсіско та довести таки, що кращого міста, як Сан-Франсіско та його малий брат Окленд, нема. Вчора ми допізна гомоніли на цю тему, започатковану нашим здивованням з гарячих кальориферів. Тут — чудовий клімат, завжди рівний, не знаєш, що таке зима, не треба теплого одягу... Літом нема спеки, не так, як у вас... Цілий рік усе цвіте так, як оце ви бачите перед нашим домом...

І от ми, раді сонячній гарній погоді, їдемо до першого пункту Юркової гордості — найдовшого мосту в світі. Сан-Франсіско-Окленд Бей Брідж має вісім з половиною миль довжини, чи є ще де в світі такий міст? А який ефектний він, коли їдеш увечорі і бачиш цю безконечну процесію жовтих електричних світел, що прорізають хоч який туман!

Перед нашими очима — велетенська панорама Сан-Франсіско. Група хмаросягів, що видаються тільки звичайними будинками, „стеллами“, чи стовпцями на тлі зелених, червоно-оранжових, жовтих горбів. А в ногах у „стовпців“ юрмляться й розлізлися на всі боки малесенькі грудочки, щось менше за сірникові коробочки, шерехатість камінчиків на землі. А то — саме ото й вони, ті звичайні будинки на чотири-п'ять поверхів, ті вулиці, де ще

не виквітували хмаросяги. Але Юрко не бачить цієї щоденної для нього грандіозної панорами, де велетні здаються іграшками на тлі природи, не цим він хвалиться. Ось він повезе нас до другого красивого моста, що має півтори милі довжини й висить у повітрі на каблях. То — чудо техніки!

Але... що тільки в'їхали ми в Сан-Франсіско, як попали в густий туман. Ні, туману в місті наче не було, — але небо сіре, люди всі — в осінніх пальтах, пощуюємося й ми. — „Це в вас усе літо така погода?” — питає Оксана. — „У пальтах ходять?” — „У нас завжди так, — хвалиться Юрко. — Чудовий клімат! Ніколи не буває спеки!”

Їдемо через якусь вулицю, всю в китайських пагодах; страшно кортить подивитись, зайти в ці китайські крамниці. Але Юрко не спиняє машини з відомих йому міркувань. Пустити сюди жінок, то вони застрягнуть на цілий день. Я також прошу не спинятись, Оксана залишить тут усі свої гроші. Юрко в цей час розповідає нам, що тут дуже численна китайська колонія. І, до речі, також російська, найбільша в Америці. Видають у Сан-Франсіско три російських газети... — „А українці?” — „Українців дуже мало, та й ті поділені на „парафії”... Не говоріть тепер зо мною, бо я тут повинен бути дуже уважним. Через цей страйк такий рух авта-ми, що треба дуже вважати...”

І справді, як це ми виїдемо нагору на цій вулиці, вона ж стоїть майже сторч? Але хитрі сан-франсісканці зробили з цього мальовничу перспективу. Дорога не йде сторч, а звивається гадюкою-серпентиною. Прогалини ж виповнені газонами з яскравими червоними-жовтими овалами квітів.

Це не скрізь на вулицях зелень, на вулицях дерев нема. Еспанський стиль будинків, білих з червоними покрівлями, ховає зелень і квітники за свої

мури, за стіни. Вона з них визирає, як в'язень, що виглядає через вікна заграбованої в'язниці. Але боронь Боже, висловити це порівняння Юркові, він образився б за Сан-Франсіско! В місті дуже багато зелені, — каже він, — і навмисне везе нас до свого знаменитого мосту через парки та широкі вулиці, де буйні дерева ростуть у три ряди. По дорозі показує такі й такі видатні будинки, а ось ми у тім місці, де зосереджені музеї, де відпочивають сан-франсісканці. Може, трохи туман розвіється, а тим часом подивимося тут.

Тут сонячно, туману нема, але з біса холодно. Мій жакет, ні разу не вдяганий, відколи ми виїхали з дому, лежить у валізці, — а тут би він так здався! Оксана нащось возить вовняний шалик і також була б щаслива, якби він був тепер у неї на плечах. Плащ не помагає, холодно! Чим це вони так хваляться?

Ми нашвидку оглядаємо акваріум, і, хоч холодно, довго стоїмо біля величезного восьминого, що кублиться й звивається мільйонами присосок за склом. Яке ж воно страшне й огидне, от би попастися цій драглистій потворі в нутро!

Музеїв тут багато, але Юрко поспішає, — сонце ж саме. Японський сад, превезений сюди з Нью-Йорку з міжнародньої виставки 1939-го року, статуя Будди, висячі мостики, альтанки, ліхтарики... Холодно! Туман уже приповз і сюди.

Ну, як туман, то їдьмо ще до одного музею. Але Юрко вибирає таку дорогу, що ми їдемо просто в океан. „Дивіться ж, дивіться, — принаглує Юрко, хоч ми й самі це добре робимо. — Це ж Тихий океан! Чи ви відчуваєте, де ви?“

Тихий океан, могутній, лежав безбережно перед очима. Але сірий, сірий! Широкий пісковий пляж порожній, — хто піде сюди, як така дюдя? Біля

пляжу — Кліф Гавз : кафетерії, ресторани, сувенірні крамниці, де можна накупити всяких надокенанських пам'яток. Юрко рекомендує нам зайти тільки в камеру-обскуру, сам же він, як солідний жонач, що вийшов з дитячого віку, зостався в машині, увімкнув радіо й читає „Нові Дні”.

У лінзі камери-обскури ми побачили те саме, що й у натурі, тільки на великій тарілці лінзи в зменшеному вигляді зібрано в панораму все : безкрай океан, що ліниво поворушував своїми боками, скелю, на якій сиділо два тюлені, якихось два сміливих, що пороздягалися й лізуть у воду, жінки на балконі Кліф Гавзу, що дивляться згори на цю саму панораму. Цікава річ, тільки чого так мало? Подивилися ми три хвилини — й уже просять виходити, коли тут увесь час панорама живе, а одночасно здається, що дивишся на екран у кіні. Чи ці тюлені не бояться людей, що так близько тут сидять?

Юрко казав, що їх тут часом цілі зграї вилазять з океану, грітися на сонці. Вбивати їх заборонено, але ж і ресторан на те влаштували, щоб можна було обідати й дивитися на них ...

„Ну, надивилися?” — зустрів нас Юрко, відклавши вбік „Нові Дні”, — „Тепер їдемо вже просто до мосту Гольден Гейт. По дорозі ще буде Палац Легіону, там, як захочете, подивитесь ^{на} збірку скульптур Родена.”

Туман ішов слідом за нами. Там, де були ми щойно, виблискувало сонце, а кругом нас — молоко.

„Утікаймо звідси!” — одвihnувшись, щоб Юрко не почув, каже Оксана. — „Як холодно в цьому Сан-Франсіско!” — „Я теж так думаю. Цю ніч переночуємо й узавтра поїдемо,” — згодна й я.

Отже і Роден, і конкурс на елегантцю сальонного устаткування в Палаці Легіону, — а туман, як

на злість, густішає. Коротше, ми вже під тим знаменитим мостом, заради якого Юрко й вільний день узяв, але гай-гай! Моста не видно.

„Та він же ось тут близько, ми ж стоїмо не далі, як тридцять метрів від нього!“ — Аніякої позначки мосту не видно. — „Якби я не знав, що він тут, то й я б подумав, що нічого нема...“ — досадував Юрко. — „Ну, хоч би на п'ять хвилин піднявся туман! А то поїдете й не побачите, що є в Сан-Франсіско найцікавіше...“

Ми вже хвилин із тридцять стоїмо та чаклуємо, щоб туман піднявся. Для нас. Магія наша діє... Щось таке подібне до червоного риштовання мосту ніби ввижається. Ну, зараз він розійдеться зовсім. Оце ми бачимо тільки ногу, а щогли ще не видно, вона дуже висока.

Туман виразно піднімався. Вже не тільки ногу, бачимо навіть той бік, на якому стоїть друга нога. Але ця, за тридцять метрів, показалася тільки знизу, верх її тільки ввижається. Самого ж мосту, що висить на каблях, так і не видно. Наша магія заслаба, щоб розвіяти туман, вона відразу вичерпалась. Туман, що почав був розходитись, знову закрив усе, — і червону ногу, і той бік, — хоч ми стояли ще тридцять хвилин та чаклували.

Так ми мосту й не побачили.

А що вирішили завтра тікати з Сан-Франсіско, то Юрко по обіді розвіз нас по гостях. Я поїхала до Громницьких, а Оксана до Кричевських. Юрко потім позбирав нас, і ми їхали знов до Окленду. — „Ну, що? — питаю Оксану — Хвалили Кричевські Сан-Франсіско?“ — „Хвалили!“ — „У нас так завжди, — хваляться вони. — Ніколи не треба охолодника. Чудово! Нема ніде кращого клімату, як у нас!“ А Громницькі хвалили?“ — „Ми цілий вечір тільки й говорили, що про тутешній клімат. Як

почали вони розхвалювати, як почали запрошувати залишитись на довше ... Пішли б на гору в парк, посиділи б там (еге, в цьо́му тумані!), поїхали б на околиці ... А головне, — нема зими в Сан-Франсіско, так завжди, як сьогодні ... ” — „Ціле літо в пальті ... ” — додає Оксана .

Ні; мабуть таки в Нью-Йорку краще . Як був страйк автобусів, то люди їздили підземними залізницями . Як хочеш пляжу, то можеш там хоч нагрітись, а нагрітись не вадило б ...

3

І лише трохи ми від'їхали від Сан-Франсіско, як знов опинилися в сонці . Туман був тільки в міс-ті! І чого воно стало в цій затоці, як вона приносить цілий рік якісь холодні течії? Стало б трохи вбік — і все було б гаразд! Заграли б ті екзотичні квіти й пальми, і білі будинки еспанського стилю, і ті гори навколо, що видаються тільки горбами, і ми виїхали б із вражінням . А то оце їдемо до Монтерею, поправляти вражіння від „сонячної” Каліфорнії в Сан-Франсіско .

Це було легко, тільки виявити своє бажання шоферові, — і він уже змінив маршрут . Ми робимо неведичку закарлючку, за яку з нас додаткової платні не беруть . Всякий шофер розуміє, що як маєш круговий квиток і від Атлантичного океану приїхав до Тихого, то не побачити Монтерею якось не годиться . Кажуть — там, як Крим .

Еге, в Монтерею так само страйк автобусів . І нема Юрка з машиною . І ми нікого не знаємо . І ми нічого не можемо зробити, навіть не уявляємо, що треба побачити, куди рушитись . Єдине, що можемо — це вдатись до таксі . Таксі бере п'ять долярів за годину, але Оксана так жалібно дивить-

ся на мене, що я міняю свою таємну думку тут заночувати, і ми сідаємо. Шофер стає за гіда й веде до якогось Кармел.

Що воно за Кармел? Десять хвилин їхали й опинилися біля неозорого пляжу, синього моря. Справді кримські краєвиди, але в Криму є ще ніжність і ласкавість, тут її нема. Гарно й холодно. Майже ніхто не купається, а проїжджали ж ми все повз вілли та готелі, та мотелі. Справді, так треба було зробити. Пройти сюди пішки, а тут заночувати. Скільки коштує за ніч у найдешевшому мотелі? — цікавимося в шофера. — Дванадцять доларів... — О!.. Хто ж тут живе? — Самі багатії, ті, що вже тільки проживають свої достатки.

І шофер, не даючи нам досхочу надивитися з одного пункту на кольори неба й води, хоче нам щось показати ще. Ось цей будинок коштує сто тисяч, — показує він.

„Сто тисяч” стоїть на виступі скелі просто над водою, весь — скло й модернізм. Хвилі б'ють йому просто в вікна, — чи, може, в стіни, не второпаш. А як шторм, тоді що? Незвичайний будинок і незвичайні люди там мусять жити, чи, може, пересичені... Серед пишної зелені, багатих вілл та дорогих готелів стоїть „Свідок віків” — старе всохле, як драпак, дерево. Оці пересичені багатії зберігають його, як що? Як реліквію чи як естетичний об'єкт? Шофер ним хвалиться, — стоїть цей драпак на видному місці, в пошані.

Обвозивши поміж сотисячними будинками, драпаками, понад пляжем, шофер ще хоче показати нам старовинний кармелітський монастир еспанської архітектури, надмогильні плити засновників перших католицьких місій у Каліфорнії, кількасотлітні написи. Усе це потопає в рожевих кущах.

Уже смеркає, година кінчається. На прощання шофер радить нам піти ще на рибальський базарчик біля океану. Це — ресторани на поплавцях, рибальські яхти, все дуже мініатюрне, повне морських солоних запахів. Тут багато світла, прихованого в кущах узбережного парку, відбитого в водах океану. Відчувається, що в цім дорогім місті нема крикливого стовплення простолюддя, — щоб дихати вишуканим спокоєм Монтерею, треба мати багато грошей.

Гарний Монтерей, і кількогадинне перебування навіває безпечний спокій відпочинку, але що ж тих кілька годин? Якби було до кого заїхати! Проте, й так ми не шкодуємо, що витратили на Монтерей день, бо вдихнули запах ще й четвертого клімату Каліфорнії. . . Клімату багатого світу, що вміє із смаком користатися з своїх достатків. Ні, у нас у Нью-Йорку таки не найкраще!

МІСТО НАШОЇ ПАНІ, КОРОЛЕВИ ЯНГОЛІВ

(El pueblo de nuestra Señora la Reina de Los Angeles)

1

Пальма тут — це те, що в нас верба. Вона нікого не вражає, навіть і того, хто приїхав сюди подивитися на пальми. Пальми тут ростуть просто на дорогах, біля газолінових станцій, у закинутих закутках. Евкالیптами обсаджено дороги, наче в'язами. Магнолії, олеандри й рододендрони ростуть на шляхах та вулицях...

Одне слово, ми стали за пару днів каліфорнійцями і з великим апльомбом говорили про палаци мільярдерів у Беверлі Гілл, де ввечорі нерезидентам заборонено переїжджати, а ми вдень проїхали якоюсь вулицею один раз. З виглядом знавців ми говорили про каліфорнійські обсерваторії, з яких жадної не бачили. Про гадюк та пітонів пустелі, що їх ми бачили за склом у зоопарку Сян-Дієго. Ми всіх запевняли, що золото в Каліфорнії є всюди, бо як були на пляжі Лягуна Біч, то набрали собі трохи блискучого піску з лосняком. А що на підшвах ніг позоставалися чорні невідмивні плями і поруч були вежі нафтових промислів, то й про каліфорнійську нафту могли закинути значуще слівце. Ми могли навіть похвалитися, що були на кордоні Мехіко, де постояли двадцять хвилин, розглядаючи в'їзну арку з написом „Мехіко”, та заздрячи довгим шерегам авт, що поверталися з бою

биків. Але це правда, „Місто нашої пані, королеви янголів” вітало нас усіма своїми принадами, і легкий серпанок „смог” делікатно в’їдався в наші незвичні очі.

Гостинні Семен Старів та Олекса Руденко живуть у студентському гуртожитку каліфорнійського університету. Але один і другий має авто, ці авта в них виконують ролю не менш гостинної хати. Ще досконаліше. Що ви хочете побачити? Голлівуд? Театр Бовл у парку? Китайський кінотеатр, де при вході на плитах асфальту відбитки рук і підписи кінозірок? Гюнтінгтонську бібліотеку в Сан Маріно, рукописи Шекспіра? Чи, може, кактусовий парк там же?

І ми їздили до одуру, — першого дня просто з нічного автобусу і до одинадцятої години ночі, другого дня до другої години ночі, а третього, починаючи з п’ятої години досвітку.

Учора о восьмій годині вечора ми були на висотах Гріфіт плянетарію і споглядали міріади вогнів на 65 миль розпростороного півторамаільонового Льос Анжелесу. Нам у телескоп подивитися не пощастило, бо до нього стояла довга черга, а Семен не зовсім там, де треба, запаркував машину. Що воно таке, просто злива авт? Чи це щодня так? Можливо, сьогодні якась лекція? Ні, це Каліфорнія, штат, що за кількістю авт стоїть на першому місці.

Отже сьогодні ввечері Олекса вирішив повезти нас на гору Вільсон до справжньої обсерваторії. Сказано йому, там відкрито цілу ніч. Їхати недалеко, всього 30 миль під гору.

Олекса однією рукою крутить радіо, другою правило авта, сам співає усі пісні, які не позабував, українські, та яких навчився, американські. Закрути мигочуть один за одним, вогні міста залишили-

ся десь далеко позаду внизу, з одного боку стіна гори, в з другого — щось невиразне, пухке, наче хмара ... Небо під ногами, — та що це таке? А наш Олекса на це відповідає : „Це хмари над Льос Анжелесом, а ми вже вище від них ...”

Ми ж бачили тільки якусь невідому таємничу країну, загорнуту в серпанки ночі, подерті відблисками фар. Там купа дерев, там сарна стоїть, завмерши в нерухомості, там блищать зустрічні фари машин та діаманти викинутих з вікон авт консервних бляшанок. Як він не боїться, цей Олекса? А Олекса навмисне так закручує своє хвацьке авто, аж нас підкидає, і все пригадає щораз інші забуті українські пісні.

Дорога справді незабутня, повна примарности, але ми приїхали о дванадцятій ночі і, звичайно, все було замкнене. Ми знову плянет у телескоп не побачили, зате побачили тут на горі їх невимовно блискучими. Здавалось, що опинилися на Марсі. Якись скляностінні таємничі споруди, якись машини там без людей працюють. Якись диски ... То не був Марс, а лише радіостанція. Ми обійшли все кругом у незвичайній тиші ночі, подивилися, що годинник показує пів на першу, і ще задумалися : може, тут ночувати? Бож такої краси скоро не переживемо. На високій горі, серед такої тиші, у близькому сусідстві з зорями ... Але Олекса має завтра вранці йти на роботу, бо він сам собі заробляє на навчання, а ми вдосвіта мали їхати із Семеном до Секвоя-парку.

Коли ми з'їхали вже вниз, запаморочені від шаленого гону та підкидання на закрутах, Олекса признався : „Добре, що ви не бачили, над якою безоднею ми їхали. Були б перелякались ...”

І хто йому сказав, що обсерваторія цілу ніч відкрита? Мабуть, вигадав сам, щоб пригадати забу-

ті пісні ... Приїхали ми о другій годині ночі .

3

Усе життя я думала , що Каліфорнія — суцільний сад , обвіщаний помаранчами . А ось виїхали вулицею Санта Моніка за Льос Анжелес і опинилися в пустелі , та ще й якій! Гори , як у Неваді , —чорні , насуплені . Ні машини не їдуть , ні люди не живуть .

Але , мабуть , і в цій пустелі постане квітучий край . На горах поселяться мільйонери , а в долинах прості люди поставлять собі комфортабельні домики , обсадять деревами та травами . Он же в Льос Анжелесі зробили таке . В їхньому музеї можна побачити макет „Перші поселенці Льос Анжелесу” . До пустельної місцевості , де росли тільки жалюгідні кущики на піску ; прибувало колись сімдесят чоловік мішанини з еспанців , негрів та індіан . Ото вони й поклали початок цьому місту , самі не знаючи , що з того може вийти , чи посидіти тут і мандрувати далі , чи однаково скрізь така сама пустеля . А потім прийшли до цього селища місіонери й назвали його „Ель пуебльо де нуестра сеньйора ля рейна де льос анжелес” (місто нашої пані , королеви янголів) , так воно й по сей день — Льос Анжелес ... А втім , пустельні гори , що навіяли оці непотрібні роздумування , закінчилися , і ми покотилися по рівному дну якогось озера . Де зрошено — росте буйний бавовник , а далі й кавуни купами на придоріжжях лежали . За старим українським звичаєм , ми купили й зразу розрізали одного . Каліфорнія показувала себе всіма своїми різноманітними гранями .

Незабаром одна грань , моноліт-скеля Моро , нависла над нами , ми вїхали в Секвоя-парк , сосновий заповідник . Межи звичайними соснами почали

траплятися й гіганти .

Ми, люденяточка , під секвоюми відразу перетворюємося в гномиків . Воскресає казка про Гулівера й ліліпутів . Ліліпути-люди дуже люблять фотографуватися під секвоюми , і людська постать під таким титаном виглядає , наче миша коло ноги слона . Своїми авточками гномики розминаються в тунелі , вирубаному в такому дереві . Кімнату собі зробили в іншому й лазять туди по драбинці ...

За патріарха межі секвоюми й за найстаршу в світі рослину вважається „Генерал Шерман” . Йому всього тільки три з половиною тисячі років . Вишина його , як шістнадцятиповерховий будинок . З дерева однієї секвої можна зробити сорок п'ятикімнатних будинків . Звичайні сосни видаються карлами між цими секвоюми , що вирізняються ще й своєю рудою корою . Ці звичайні сосни вже п'ятий раз тут нарастають , а секвої все стоять . Ліс цей вигорав чотири рази , а секвої залишалися , бо їх не бере вогонь , вони не трухлявють і не сохнуть . Було їх тут багато , але якісь дегенеративні двоногі вирубали їх , і тепер оце дуже небагато секвой залишилося під охороною держави . Отаке вічне дерево є ще тільки в одній частині Каліфорнії ; тут і в Йосеміте — парку — і більше ніде в світі . Нащадки рослинності, сучасної бронтозаврам та динозаврам , — вони зустрічатимуть ще не одне покоління , що , як і ми з іншого краю світу прийшли поклонитися , будуть приходити та німіти перед ними .

Треба високо братися вгору , щоб дістатися до лісу гігантів . Суцільні моноліти скель Сієрра Невада здіймаються навколо нас . Але ми вибралися ще вище . В скелі Моро пороблені сходи , і на самому верхешку скелі відкриваються оржині краєвиди , наче в людини виростили крила , і вона літає над цією

нерушеною блакиттю гір, навіть і над секвоюми.

4

А тепер ми ще хочемо поїхати до Мехіко. Еге ж, подивитися на бій биків і таке інше. Екзотика південного надокеанського міста з білими палацами й хмаросягами, пальмовими парками, сріблястими серпанками, що притишують яскравість червоноквітих дерев, призводять нас до ще більших жадаць ...

„Яке там Мехіко? — заперечують льос-анжелеські знайомі. — Поїдьте, — там вас заарештують і хто буде визволяти? В Мехіко можуть вхопити людину ні за що і зажадати за неї викупу ... Коли б ви були громадяни вже, за вас би турбувався уряд, а так?”

Ну, добре, ми ще подумаємо. Але ось у неділю ідемо на південь понад океаном. Висмикнувшись із льос-анжелеської сріблястої гази, ми проїжджаємо попри місто нафтових веж із специфічним повітрям, не дуже то пристойним для сонячної Каліфорнії. Аж тут — несподівано — відкрилися океанічні простори, безкрайї пляж Лягуна Біч. Наче й нема нічого, на чому б оку зачепитись, а почуття безтурботної адамоевиної радості в Едемі розпирає людину, як і оця безмежність розпирається в незбагненну вічність. Хоч ми вибралися за кордон, але як не покупатися, не надихатися, не посидіти на ріні, не походити по піску й не відчутти лінивої хвилі Тихого Океану на своїх ногах?

Семен запаркував машину, і скоро ми всі знаходимо, що кому потрібне. Медуз, викинутих на берег, і медуз у воді. Пісок, — блискучий, золотий... Золоті блиски виграють і в воді під сонцем ... Хвилю океану ... Ба навіть більше : ноги наші всі в чор-

них нафтових невідмивних плямах. Хоч неділя, хоч сонце заливає все — людей на безкрайому пляжі не видно. Себто, вони є, але вони — занадто дрібний деталь у цій безмежності. і

Олекса не хоче купатись. Він підганяє. Ще ж Мехіко. Семен далеко в хвилях, він знехотя каже, що Олекса може вивести машину на дорогу, і Олекса негайно ж заганяє її глибоко в рінь, а з ріні — ані руш! Якби якийсь проїжджий американець не зачепив своєю та не витяг, то тут би й було нам Мехіко. Американець, що втратив „за спасибі” пів години біля нашого авта, був уже далеко, а в нас щойно починається розіграватися невеличка сімейна драма. „Він на дівку задивився, та й віз йому поломився”, — пригадала Оксана ще одну забуту українську пісню — в секреті від інших двох. „Чого ви смієтеся?” — питає Семен. В секрет утаємничено ще й третього, і ми регочемось, а Олекса не знає; в чім справа. Тоді він секретно питає мене, і я йому теж по-секрету... регочеться й він — може, з кого іншого? І так за безпричинним сміхом збувається, що чийось нову машину хтось мало не загнав на той світ.

„Не їдемо до Мехіко!” — заявив Семен все таки. — „Ну, то хоч до Сан Дієго!” — „Тільки до Сан Дієго, гаразд!”

Дорога, як і скрізь в Америці, — рівна стрічка, що плавко замотується під колесами машини. Але краєвиди тут знову рапаті — безлісі брунатні гори, незаселена дичавина, пустеля. І як тут можуть бути міста, ще й з такими романтичними назвами? Сан Дієго...

Так, можуть бути. Сан Дієго — велике місто із своїми хмаросягами, мостами, пристанями, пласкими білими будинками під пальмами, вулицями вгору-вниз. А на одній висоті — наче церква, наче

дзвіниця Софії. Брами, стіни якогось монастиря, обвите все зеленню.

Ото туди саме нас Семен і в'їзє. І це — не церква, не дзвіниця, а музей. І ця вулиця білих палаців серед розлиття квітів, ці вишукані зразки чистої еспанської архітектури, укороновані пальмами, — не резиденції мільйонерів і навіть не санаторії, а службові будинки одного з найбільших у світі зоологічного парку, що зветься Бальбоа. Семен знає, куди везе, він тільки нічого не каже.

У тім парку, у найприродніших умовах, живуть різні створіння, яких на людське диво натворила природа. Рожеві цибаті флямінго вистоюють на одній нозі у своєму озері. Кольористі папуги верещать щось своєю мовою. Вправляються на трапеліях перед людською публікою хитролиці артисти — мавпи ... Слони, кенгуру, однороги, бегемоти ... А що вже гадюк, то, мабуть, ніде стільки їх не побачиш і в такій різноманітності. І тонкі граціозні змійки, і півторитонні пітони, і брунатні й сірі, що не відрізняються від стовбурів дерев, від кольорів пустелі ... Усього цього гаддя неймовірно багато за склом вітрин, і ще, чого доброго, Мехіко наше втече. Їдьмо! — Ні, подивімося ще на цього сірого змія-давуна. Це — анаконда, найстрашніша змія, від її укусу наступає негайна смерть. Від неї ніде не втечеш, вона плаває по воді, лазить по деревах, повзає по землі ...

Отак ми одне одного тягли, але непередбачені дивовижі приходили одна одній на зміну. Ну, як, наприклад, можна пробігти машиною повз оці білі палаци? Ми ж при в'їзді на них не роздивилися як слід! Як водиться, Оксана із своїм фотоапаратом уже десь застрягла і довго її не видно, — а в результаті Семен каже: „Вже пізно! До Мехіко не поїдемо.” — „Поїдьмо!” — „Двадцять п'ять миль і

пізня година"... — „Що таке двадцять п'ять миль для такої нової машини? — „На бій биків ми вже не встигнемо." — „Ну, хоч так!" — „Ви хочете, щоб нас там за ваше фотографування позаарештовували? Оце недавно поїхав до Мехіко один приятель і опинився в тюрмі..."

„Хочете знати, як це було? Розповім так, як мені розповідали. Отже, коли шофер віз приятеля до сеньйорита Боніти, по дорозі приятель зфотографував обдерту дівчину на віслиюкові і при цім до нього підійшов поліцай та попросив документи. Сеньйорита Боніта вранці не приймала, і приятель вернувся до готелю, а там уже чекала на нього оповістка на суд. Наступного дня суд присудив день тюрми за те, що він фотографував недозволені об'єкти. Вам це подобається? Ні, я за кордон не їду!"

Що вся ця мандрівка залежить від Семена, то ми скорились. Він керує машиною, віз везе, куди хоче. Семен керував у відомому йому напрямку, а машина сама покотилася на південь. Все таки, ми наближаємося до Мехіко. Їдемо добре, дорога така, як і по всій Америці, пустеля така сама, як і попереду, а ось уже й початки якогось міста.

Це — кінцева вулиця мексиканського міста, що вимовляється Тайхуана. Місто це видно по той бік нагорі, а доступ до нього перегороджує масивна арка з написом „Мехіко." По обидва боки дороги — будиночки прикордонної служби. Всюди — плякати з боями биків, там тореадор вимахує червоною плахтою. А ось і ворожка — хіромантка сидить при вікні...

Як перейти кордон? Це робиться просто: треба підійти до віконця прикордонної служби, показати свої документи — й можна їхати. Ми радимось. Олекса хоче. Оксана хоче. Семен не хоче. Я — як усі. Ну, то виймайте документи!

Тут виявляються цікаві речі. Оксана їздить по всій Америці без жадного документу. „Як же це ви зібрались? Набрали шитва, і до нього не доторкалися, десяток книжок, яких не розкривали, а легесенької зеленої картки не взяли...” — питаю її. — А вона нам хоч раз була потрібна? — питанням на питання відказує Оксана, трохи таки спантеличено, і цим питанням збиває мене з тону. — Окей, — каже Семен, — дайте ваш квиток Грейгавнду, — і пішов до віконця. Що там скажуть?

Там сказали: „Ви можете їхати. Ми вас запам'ятаємо і назад пустимо. Але якщо з вами щось трапиться за кордоном, то ми нічим не можемо допомогти.” Ясно?

„Ну, то я пішов сам!” — заявив Олекса. — Чекайте за пів години, принесу закордонних гостинців.”

Оксана посунулася слідом за ним. Арка з американського боку вже зфотографована, ще треба з мекіканського. Але на першому кроці позакордоння на її плечі лягла рука мекіканського поліція. „Це — Мехіко! Забирайтеся звідси!” — сказав він таким малопривітним голосом, що Оксана відразу забула про свій туристично-фотографічний намір і чимдуж чкурнула назад до Америки.

Ми почали походжати по бідній вулиці. Хоч би було де води напиться! Одна тільки ворожка й махала нам рукою з вікна, обіцяючи розказати майбутнє. Стояла черга біля станції Грейгавнду, видно було дроти віддалік. Машини верталися з бою биків... Закинутість „краю світу” відчувалась у всьому цьому, непривітність... Ні, це не Америка! Подих іншої країни переходить через кордон без документів, і ми цю іншу країну відчуваємо. Бідну, екзотичну, але й із тюрмами та заборонами...

Крім ворожки, на нас ніхто не звертав уваги, ми

швендяли по вулиці, дожидали Олексу, проходили повз вартівні, — аж ось один військовий підійшов до нас і люб'язно сказав: „Ваш друг уже повернувся й стоїть он там.”

Ну, що?

Олекса, як обіцяв, приніс нам мексиканських гостинців, — листівки з сеньйоритами та тореадорами на поганенькому папері. Він там був кликаний у гості. „Я не знаю, чи слід це казати ... — пом'явся він нерішуче, з огляду на присутність дам. — Ну, добре ... Коли я купував листівки й вийняв доляри, — до мене підійшов якийсь тип і каже, що він може відвезти мене до сеньйорит. Я кажу, — не маю так багато грошей. — То недорого. — Я кажу — не маю часу. — То не довго, таксі вас відвезе й привезе. — Я подякував.”

Бідна, бідна країна! Промисляє сеньйоритами.”

„Ну, сідайте, будеш у машині розказувати,” — підігнав Семен. І ми, таки побувавши під кордоном без документів, пошухавши Мехіко, влилися в рух машин, що верталися з бою биків до Льюс Анжелесу.

5

Усе це прекрасно, — і секвої, і скеля Морро, і ще тисячі парків та невимовних гір і озер, і океанські пляжі, і кактусові ліси з простягнутими руками пророка Ісаї, що безнадійно волає до грішного світу (такий є кактус — „джошуа”), і сто тисячедолярові котеджі над узбережжям Тихого океану, — все це прекрасно. Мальовнича й невичерпна на вражіння Каліфорнія — але як побачити коронну гордість Льюс Анжелесу, кінематографічну промисловість? Поглянути хоч одним оком, як виробляються мультиплікати Волтера Діснея,

як робляться трюки, які ті кіностудії. Не досить же того, що ми проїхали попід мурами всіх двох сот кіновиробництв Голлівуду. Тож усяка, що поважає себе, фабрика в Америці запрошує одвідувачів, має спеціальних гідів, а тут?

Скільки ми не допитувалися, всі наші знайомі казали, що це неможливе. Кінофабрики нікого не допускають до секретів свого виробництва, шкода говорити! Непорушна стіна, її не проб'єш, не підкопаєш, не перелізеши. Наші деякі люди працюють у голлівудських фабриках, але їх позиції занадто незначні, щоб таке чудо довершити. Фортеця затаємничена. Коло кінопродуцентів замкнене. Жадна ідея, жадне лібретто не просмикнеться за мури Голлівуду, бо там сидять свої сценаристи, свої лібреттисти, свої літератори.

Є одна людина в Льос Анжелесі, що мріє створити українську агенцію для постачання кіносценаріїв або хоч підкладів до сценаріїв. Той п. Цитенко зв'язався з українськими письменниками, деякі понадсилали свої речі, — але жодна з них не придалась. Українська тематика не до речі. Не про село й не про колгоспи тут треба. Дайте нам якусь історичну річ, скажімо, щоб там були запорізькі козаки, галери, султан і гарем, — тоді напевно візьмуть. (Гарем то вийде, але пожалься, Боже, що б то вони зробили з Запорізької Січі!). Дайте сценарій, щоб не було політики, — про українську визвольну боротьбу, то ні до чого, — так якусь любовну психологічну драму, трикутник або що. Словом, якусь порожню ефектну дурничку. Це ж так легко заробити сто тисяч — і от ніхто не може потрапити на смаки Голлівуду.

Сто тисяч? Так би й відразу казали. Тоді зрозуміло, чому не можна пробитися в Гол-

лівуд і чому не треба там фільмів з українською ідеєю, чому загніздилося переконання, що нема українських творів для фільмування. Хай візьмуть Гжицького „Чорне озеро”...але вони не візьмуть. Сто тисяч! Це ж уже справа не в творчості, а в „бізнесі” великого розмаху, це — „сосайті”... А наше українське середовище не пішло далі, як стан робітництва, маленькі фахи, карлуваті підприємства. Хто з українців є в тому „сосайті”, не зрікшись свого українського імені? Український інтелектуаліст мусить тримати свій фах у глибокому секреті, бо не приймуть на роботу за „клінера”.

6.

Не заслуга — звікувати на „клінуванні”, „клінувати” може всякий, аби м’язи. Але от героїзм і подвиг — докласти всіх зусиль, щоб вирватися з „клінування”, щоб стати знову професором університету, лікарем, музикою, інженером. І письменником. Правильно зробив Семен Старів, журналіст, що не пішов на ферму, як радили деякі, а вступив до університету. За чотири роки опанував мову, пише докторат на історичному факультеті англійською такою мовою, заводить знайомства з літературно-журналістичними колами й шукає дороги до видання своєї книжки про Україну — англійською мовою. Дуже добре, що в Льос Анжелесі заводиться натяк на літературно-мистецьке життя. Це ще не є воно, оті кілька працівників слова, що вільного від фабрики часу пишуть п’єси, ставлять їх, кваліфікуються в перекладі, — це ще мряковина. Але наша планета також починалася з мряковини. А що, як Петро Балеї, після успіху своєї дитячої п’єси, візьме та перший відчинить голлівудські двері для свого

сценарію?

Шкода тільки, що мало українців зібралось під голлівудськими пальмами. Поділ тут, як звичайно: старі емігранти й нові. Нові діляться на католиків і православних. Але всі ходять до одного клубу. Культура українська неподільна. Культурна спадщина, що її винесли всі ці відлами з різних обширів України й за різних часів, цементує всіх в одну українську громаду.

7

Найцікавіший для мене відлам з тих усіх, кого я бачила в Льос Анжелесі, це подружжя Василь і Ольга Пайди.

України вони ніколи не бачили, бо приїхали з Праги чотири роки тому. Михайло — закарпатець, Ольга — буковинка. Вирости вони в малярській та чеській державах, тими мовами вчилися по школах. А говорять такою самісінькою мовою, що й наддніпрянці. Літера „л” у них трохи пом’якшена, як у нас на Полтавщині. Україна неподільна!

Михайло Пайда обожує Тараса Шевченка. „Я не раз питаю себе, чому ми не йдемо за його словами? Таж у „Кобзарі” все сказано, якими ми, українці, повинні бути і що нам робити,” — каже він, і за цими словами відчувається глибока пристрасть фанатичної віри. Він не оминає жодної нагоди пригадати безсмертне слово Тарасове своєму оточенню. Якби знав Тарас, що закарпатський Михайло читатиме „Кавказ” в українському клубі Льос Анжелесу, то не написав би може „Думи мої, думи мої, лихо мені з вами, нащо стали на папері сумними рядами...”

Така й дружина його, Ольга. Вона чуйно й сто-

рождко дбає, щоб малий трилітній Ромчик навчився насамперед української мови, щоб не прийшлося йому забути рідну мову, як це сталося з багатьма іншими дітьми недбайливих батьків: Це в її роді йде з покоління в покоління. Батько її теж знав п'ять мов (польську, німецьку, жидівську, чеську, малярську), а виховав її українокою, — чому ж би вона мала віддати свою дитину неукраїнській стихії?

8

Ну, що ж, не пускають на кінофабрику, то ходімо хоч подивимося на могилу Дугласа Фербенкса. Відшукали на Голлівудському кладовищі його пам'ятник, посідали біля басейну з лататтям перед пам'ятником, подивилися на красу навколо. Парк, пальми, зелена трава... інші могили, чи, власне, маленькі плитки, далеко. І кладовища ж тут! Без хрестів, без надмогильників. І палац крематорію такий самий — коридори із статуями та з мармуровими скриньками різних форм: урни, ковчеги, просто написи. Ми вже хотіли йти, та на хвилину затрималися. Побачимо похорони.

Свіжо викопана земля була вкрита штучною травою. На другому боці ями стояло п'ять м'яких крісел, накритих покрівцями. Приїхали молоді люди в чорному з вінками й порозкладали їх на „траві“; зараз таки слідом за ними приїхала й машина з труною. Два авта їхало позаду, це напевно родичі. Ну, як то відбувається погребальна церемонія?

Кілька людей вийшло, стали навколо могили, і пастор із книжечки прочитав коротку трихвилинну молитву. Родичі відразу ж відійшли, посідали в авта й від'їхали, а молоді люди з похоронного

дому сіли на кріслах, закурили собі, а потім уже з професійною спритністю на рольках спустили труну в могилу й хутко впоралися з рештою роботи. Похорони відбулися.

Може, то так і треба, щоб не задумуватися над таємницею смерти, а, відпровадивши ближнього на той світ, знову поспішити до радощів каліфорнійського життя? Хто зна, може, але ми стояли такі зажурені, наче б то це ми щойно когось поховали.

А може, це один з кадрів голлівудського фільму, що на його порізнені шматочки ми дивимося то тут, то там? Другий кадр накручується вже в міському садочку, що ото на „давнтавні”.

На лаві серед квітів сидить босий чоловік з довгим волоссям, зав'язаним у жмут, з біблійною борідкою. Він не подібний до „бома”, не п'яний, він чисто одягнений, із здоровою церою людини, що провадить нормальне життя й дихає свіжим повітрям. Він собі сидів, задоволений світом, і безжурно розповідав щось сусідові. Чому цей чоловік босий і чому відпустив собі довге волосся? А це — послідовник Ісуса Христа, — кажуть нам. — А ми що, не послідовники Ісуса Христа? — Але живого, що тут у Льос Анжелесі ходить. Він, кажуть вони, не вмер, не вознісся на небо, а весь цей час десь перебував і тепер повернувся межи людей, щоб відчистити свою науку від викривлень. Отож він і каже, що взуття людині непотрібне, людина повинна ходити боса. — То, може, це й є сам Ісус Христос? — Ні, це тільки його послідовник. — Яка ж відміна цієї науки від евангельської? — Ніякої, вони тільки хочуть повністю дотримуватися її.

Ніколи не можна робити поспішних висновків. От побачили похорони, які можна побачити в

кожному місті Америки, і вже облаяли Каліфорнію. У цім повітрі, де не буває великої спеки, ані великого холоду, де суху гілляку заткни в землю, то буде рости, де яскраві барви родючости й сухі пустелі одне одного доповнюють, — як же тут бути без теософічних товариств, нових учень, сект? Але щоб зрозуміти, як в'яжуться ці два кадри невідомого голлівудського фільму, треба було б побувати і в найблискупіших літературних салонах, у палацах мільярдерів, і в дешевих кафетеріях, де безробітні статисти юрмляться й чекають, коли їх наймуть до масових сцен; і в церквах, де замість богослужіння віряни бачать виставу, і серед різних національних груп, що складають цю велику оазу Льюс Анжелес-Голлівуд-Пасадіна... і може ще й зробити дослідження, чому мільйонер Г'юнтінгтон, маючи сина, подарував народові свою приватну віллу — з бібліотекою й унікальними манускриптами, з музеєм мистецтв і музеєм-парком...

Але як і коли? Завтра вдосвіта ми вже виїжджаємо звідси в напрямку до каньйонів. Ось накупили в „Централ Маркеті”, що ломиться від надзвичайно дешевих, надзвичайно смаковитих і надзвичайно свіжих каліфорнійських продуктів, усього, що тільки можна донести. Помідорів, помаранчів, винограду...

КАНЬЙОНИ — АБО ЛУСНЕМО

1

Це зовсім не наш вислів. Такий транспарант був на однім авті в таборі над озером Мід. Три хлопці вивісили таке гасло: „Канада — або луснемо!“ І смелять через усю Америку до тієї Канади.

Ми також мало не луснули, вчора виїхавши з Льос Анжелесу до каньйонів. У найглибшій і найгарячішій пустелі вода в радіаторі закипіла, ще п'ять хвилин — і були б луснули. Хто ми — дозвольте відрекомендуватись: „капітан“ — Семен, „штурман“ — Ростик, „політрук“ — Оксана, „писар“ — я. Такий склад нашого корабля, а пустилися ми з Каліфорнії оце через пустині на чотири дні, забравши з собою всі потрібні запаси. Капітан веде машину, штурман показує дорогу, політрук, відповідальний за бадьорий дух корабля, васпіває та жартує, писар провадить денник.

Забудьмо за льос-анжелеську суху приемну помірність клімату, за помаранчові сади Пасадіни й Клермонту, за тіні евкالیптової дороги, — в пустелі пряхить так, аж серце перестає битись. Від ранкового холодку до температури 110 ступнів у тіні тут недовго. Але кругом буйна рослинність каліфорнійської пустелі — гаї юкки, джошуа, окотілло з яскравим червоним цвітом, — політрук і писар тільки й чекають, щоб машина чого спинилась та щоб можна було тут набрати всяких знятків та камінців. І ми вискакували, червоні від

спеки, як буряки, ладні луснути від теплового удару. Те саме робилося з капітаном та штурманом і те саме з машиною, указівка неухильно підскакувала догори і також хотіла луснути. І що ж би то було, якби нам довелося тут застрягнути? Удень машин не видно, бо в цій гарячій пустелі їздять переважно вночі.

Кругом з усіх боків гори Сієрра Невада. Хоч ми до них ніяк не можемо доїхати, але й вони не відступають, зубчастою скалею густіших і ніжніших блакитей облямувавши всі небосхили. Загублену закрутку від радіатора ми радісно знайшли і тепер знов летимо стрічкою блискучого асфальту через піски, щоб якнайшвидше вискочити з цієї нестерпної спеки. Приманливі крамниці з самими мінералами пролітають повз нас, індіанські вігвами гострокінцевими вежами отаборилися по обочинах... Можна було б подумати, що справжні, якби не промигнула табличка: „Офіс.“ Це — мотелі! Якийсь звіринець ще здалека лякає велетенськими реклями: „Алігатор! Кобра! Боа-людоджер! Чи ти не боїшся?“ Зблизька вже було не так страшно, — це ресторан реклямується, щоб біля нього спинилися та промочили горло, ну, і при нагоді подивилися на його гадюк. Але ми не можемо. Хоч указівка температури в радіаторі вже впала, нам проте душно, ми перегріті й ніякої їжі не хочеться, тільки одного: коли б швидше прорватися через цю пустелю.

Це ж тут, за цією похмурою горою, ота страшна Долина Смерти. Літом туди нікого не пускають, бо там чекає смерть. Ростик розповідає про один випадок. Чоловік із сином поїхали, і коли їм забракло води, машина далі не змогла йти, то батько лишився й пив воду з радіатора, а син пішов пішки шукати. Батька знайшли мертвим, а

сина непритомним підібрав гелікоптер. Долина Смерти зимою — улюблене місце прогулянок, а весною на короткий час тут зацвітає море квітів... — Я знаю, — перебиває Оксана, — мій один приятель їздив із Сан-Франсіско в Долину Смерти відбувати шлюбну подорож...

2

Оце ж ми знову в штаті Невада, наближаємося до міста, побудованого для газардових ігор та для бажаючих узяти негайну розлуку. Цей Ріно. *ак*
В Лас Вегас — повідомляє штурман, вивчаючи мапу.

Місто це настільки нове, що встигло вибудувати фешенебельні й модерні свої готелі тільки по один бік дороги. По другий — це незачеплена пустеля. Але не грає ролі, що це пустеля. Комфорт і першорядну розкіш знайде тут гість. Гість цей напевне з нації (чи пак дільниці) мільйонерів, якому вже остобісіли тривіальні курорти з пляжами, рожевими олеандрами та пальмами, йому хочеться гостріших переживань. А може й модно побувати в пустельному курорті, такому багатому на лікувальні властивості та мальовничі околиці...

Втім, і на нашу скромну кишеню в цім місті пустелі є крам. Звичайний собі продуктовий самообслужний магазин, із цінами, не вищими, ніж у першому-ліпшому місті Америки, має асортимент для нас звичайний.

Чого ж бурчати на американський стандарт, коли він робить наше життя таким легким? Скрізь відчуваєш себе, як дома, ніде не треба напружуватися до нових порядків... Американський стандарт — це канва, на якій вишивається взір місце-

вого життя. Хто не вміє побачити взору, а — саму канву, той сам винен...

Ми купили собі холодного кислого молока, там же, біля машини стоячи, випили, викликавши усмішку якогось дивака, що звук їсти тільки за столом в ресторані, й поїхали далі. Мотелі, готелі, газолінові станції й пальми замиготіли перед очима і скоро зникли. Так само скоро доїхали ми до міста Бовлдер Сіті, що зовсім таки втопає в зелені, наче й не в пустелі воно. Нічого дивного, тут же за п'ять миль — гігантська Гувер Дам, електростанція й гідростанція, що обводнює Каліфорнію та всі околиці, що освітлює й оживляє своєю потужною електричною енергією все довкілля. Хіба ж би такі резиденти Бовлдер Сіті, що обслуговують Гувер Дам, собі води пожаліли?

Знаменита Гувер Дам славиться не тільки тим, що обводнює й освітлює величезні простори, але й тим, що будувалася вона за часів депресії й дала роботу та хліб масам безробітних. Це була ідея президента Гувера, і його іменем ця гігантська споруда й названа. Як і скрізь, є тут музей, провідники розповідають екскурсіям, як влаштоване це маєстатичне чудо техніки, дар людського генія. Його історію. Я думаю, що якби так сумлінно виконати всі екскурсії та вислухати гідів, то можна б стати найосвіченішою людиною в Америці.

Ну, і оце штурман скерував наш екіпаж до табору. Але що таке табір? Не лякайтеся, туристичний табір в Америці — це найсимпатичніша інституція в світі. Кожний Національний монумент, Національний парк має, крім готелів, мотелів, місць для пікніків, — ще й табори. Це означає, що десь у лісі, чи ось тут над озером Мід приділено спеціальну місцевість, куди може машина чи хата на

колесах — трейлер, заїхати на ніч, розтаборитися, наварити собі їсти на спеціально побудованих печах. Тут є й колонки з водою, і навіть дрова. Мало того, табличка, що веде до табору, люб'язно просить більше, як два тижні, не засиджуватись. Це, виходить, можна собі вакації пробути в горах, біля озер, під секвоюми, не затративши на готелі ані цента. Так родини з дітьми й роблять. Усі парки та гори кишать від таких таборян і їх шатер, „трейлерів”.

Озеро Мід — штучне, його не було до побудови Гувер Дам, тут текла вузька ріка Кольорадо. Тепер це озеро неозорого краєвиду, оточене горами. Кругом гори й пустелі, а де ж узялися тут ці магнолії в цвіту? Вони насаджені для табору, щоб легше було терпіти спеку.

З нетерплячкою побігли ми всі до води і аж тільки в озері Мід отямилися від напруження перегрітості цього дня. Вага спала і натомість густонасичені фіялкові, рожеві, пурпурові й блакитні кольори на воді та горах довели нас до очамріння, до втрати почуття реальності.

Уже зовсім смеркло, коли ми почали розкладати вогонь, варити їсти. При багатті й повечеряли, а повечерявши й зовсім таки розмовились.

Усе те, що було сьогодні нестерпним, при відсвітах багаття здалося романтичним. І хіба ж не романтична оця ночівля в пустелі, оці шалені барви? А ще як покусують нас гадюки, то буде й зовсім добре, — додає Ростик, розставляючи намети.

А хіба тут є гадюки? — Ого!

І на сон грядущий почалися оповідання. Семен розказав, як він їздив у гості до однієї українки-вдови в пустелю і як вона стріляла гримучих змій. А цікаво, як собака вбиває гримучу змію: вхо-

пить її за поперек і починає нею вимахувати та бити об камінь. — А ви знаєте, що як коральова змія вкусить, то паралізує всю нервову систему, людина відразу вмирає. — А чи є тут „блек відов”? — Є, цього чорного павука можна впізнати з червоної крапки на спині. Але я б не хотів тут зустрітися з „гіла монстер” ... — А що це таке? — Така ящірка велика, що кидається, як булдог, а не може потім відпустити жертву, бо в неї робиться мертвий похват ...

Наговорившись, ми позабиралися в намети й щільно позамикалися від усіх „ратл снейк”, „корал снейк”, „блек відов”, „гюла монстер”. Одначе ми ледви пережили цю ніч, така була потомобливальна задуха. Ранок застав нас у таких позах: капітан на столі, штурман витягся на землі біля намету, як єгиптянин, писар у машині, один лише хоробрий політрук млів у наметі, тримаючи руку на зипері, щоб яка гадюка не влізла ...

3

Так ми ніколи й не доберемося до якихось гір? Штурман увесь час тримає мапу в руках, відповідальний за правильний курс корабля. Та кругом тільки сині й ще синіші гори ... Ми вже перекочуємо в незнати який штат. Каліфорнія, Невада, Арізона, Юта ...

І раптом де не взялася на тлі синьої гори — мерехтливо-фіялкова гора, але така, що аж рожевіє. Фотографи гістерично зажадали спинити машину, але зараз таки, бо зблизька вже буде не те. Всі ми наче щойно попрочидалися, поскоплювалися, протирали очі — чи не сниться ця мерехтливо-фіялкова гора? І спека дець зосталась позаду, — ми в'їжджаємо в якийсь інший край. Зеле-

ні щораз більше, повітря свіжішає, а земля... дивна земля, якими вона горбми випирає та все яскраво оранжовими кольорами грає. „Індіянська резервація” — ведуть указівки, і ми вже кидаємо оком, де б побачити індіянину. Та дарма! І природа міняється, і підсоння нам більше подобається, а другий день їдемо безлюдними, незаселеними просторами.

А тут ця гора. Вона весь час стоїть перед нами і майже не наближається, тільки раз-у-раз міняє колір. З рожевої стала яскравочервоною, потім жовтогарячою, а потімзгубилася. Проїхавши містечко в підгір'ях, ми побачили першу мету своєї подорожі. Вже парк Зайон каньйон гостинно розкрив свої ворота. Ми в'їхали в тінисту алею парку, у глибокий каньйон, себто яр між порізними ребристими червоно-жовтими скелями.

Зайон каньйон своєю сценічністю та грою фіялково-жовто-червоних кольорів із зелено-білорожевими на зміну не поступається іншим химерам цієї вигадливої природи на заході. Маєстатичність його наче аж придавлює людину, а високі дерева в яру — це просто маленька зелена облямівка. Ми, ще маючи в пляні інші каньйони, головне ж передсмакуючи Великий каньйон, красу й славу всіх цих каньйонів, тільки проїхали зеленою ущелиною вздовж таких гір, що треба добре голову задирати, поки побачиш верхів'я... Кинули оком на маєстатичний моноліт, Великий Білий трон, заїхали в кінець „петельку”, не дійшли до гори Храм Сінавави — і поїхали.

Думали, що це й усе. А тунель у горі вивів нас хто зна й у яку країну. Тут уже не обривчасті, не ребристі, не обламані і навіть не червоні ці неймовірні гори. Хтось Добрий щедро тут поналивав рідких млинців. Рідина застигла в кам'яні білясті

гори — якої тільки химери тут не накладено! Хтось Добрий сміявся, як виготовляв свою рідину, — сміялися й ми з тією ж, мабуть, радістю світотворення. Тільки вигукували: „А он там!“ „А дивіться туди!“ „А ось ця!“ „А тут!“ А ось ці боки гір — наче хто сікачем велетенську котлету в різні боки посік, такі дрібні й правильні рисочки... Ніяких більш відповідних асоціацій у нас не знаходилось, крім побутово-кулінарних та крім безладних вигуків.

І коли скінчилося, — враз усі зацікавилися. Химера пронеслася й лишила почуття фантазмагорії. Ні, людська фантазія бідна й обмежена, далеко їй до вигадливості природи прутися!

4

Заїхавши на якусь туристичну зупинку з „комфортом“, капітан зупинив машину й вискочив на хвилину. Зник десь і штурман. Надокучило й нам сидіти. Чи не піти й собі, розім'яти ноги? Ніяких атракцій тут не передбачається, камінчиків не видно, — так лісок якийсь...

Але вже штурман біг, схвильований. Брайс Каньйон!

Нічого собі не обіцяючи, пішли й ми до кінця лісової площинки. Через хвилину й ми з Оксаною були схвильовані не менше. Диво примаскувалося навмисне, щоб із більшою силою вразити.

Ми стояли над урвищем, повним химер. Повним, як око може заглядіти, різних скульптур. Казкова країна, витворена уявою фантаста, застигла в мовчазній динаміці. З людей-скульпторів найбільш, може, наближався до цього нелюдського скульптора Роден. Чоловіки й жінки в різних позах, військо рядами, коти обнялися, тюлені

позадирали голови догори, баби взялися в боки, лицар у латах ... Палаці й замки, мінарети, середньовічні храми, мадонна з дітям, мавзолеї, шпильчасті катедрали, індійські боги... Ось жінка в пишній зачісці, у тузі взялася долонею під щоку. За нею — монголи в гостроверхих шапках ... Погруддя сфінкса ... Постаць сидить, руки на животі, а на голові лахмата шапка ... Вишкіривши зуби, груди й ногу вперед, сидить страховище ... І профілі, профілі, профілі ...

Тут уже асоціацій напливає мільйон, і зачарована людина стоїть годинами та дивиться на це червонаве царство казки. І не може відійти. Щось її тримає, очі вп'ялися. Ну, он! Чи ж не замок це з бійницями, внутрішнім двором, обгородженим високими стінами, з мостами? А внизу — які урвища! Чи ж не силуета це великого міста, мовчазного, пришишколого, завороженого навіки?

Попереду цього неозорого царства стоїть „Королева Вікторія”, а перед нею її „Вартовий” — горбатий злюка. Це напевно він заворожив цей світ біля наших ніг і сам став каменем ...

Нічого ще досі не вразило всіх нас так, як цей несамовитий Брайс Каньйон. Веселі кольори (ясний оранж і інколи рожево-білі вершки) та синє небо робили цю казку веселою. Може, тут справді заворожене царство, не знаю, але хотілося бігати понад краєм велетенського урвища, щоб навіки затямити собі кожну фігуру, кожну групу, кожне обличчя ...

Гай-гай! Занадто ж багато цього всього, тут за день не об'їдеш усього каньйону. „Аква пойнт”, „Санрайз пойнт”, „Сансет пойнт”, „Інспайрінг пойнт”, „Рейнбов”, „Фейріленд’... Всі точки, різні пункти, з яких можна дивитися на Брайс Каньйон, мають свої під'їзди, милями віддалені одна

від одної. Це ж 55 кв. миль, це навіть не Сад Божищ під Денвером, бо те, що там поодинці, тут стоїть цілими полками.

Ще ж можна піти стежкою вниз і походити меж цими скульптурами, але того вражіння було вже так багато і ще так мало, що ми відмовилися спускатись униз. Тільки вирішили, що вже нікуди сьогодні не їдемо, а завтра вранці знов сюди прийдемо. Ми були останні, що покинули каньйон, останні й у таборі — ледви знайшли місце для машини.

Одійшовши трохи, Ростик висловив те, що думали всі ми :

— Ну, я вже бачив, але ще й досі не вірю, що бачив ... що таке може існувати.

5

Капітан розжалував політрука. Сталося це ось як. Політрук забув за свої обов'язки. Оксана захворіла серйозно на „камінну хворобу”. На швидкості 60 миль на годину вона раптом несамовитим голосом кричить : „Ой, лява! Спиніть машину! Яка червона гора! Фотографувати!” Капітан усе те витримував, спиняв з розгону, чекав, поки ми намилюємось, — але цим разом поведінка її вийшла поза всякі межі : Химери червонястих гір, природних арок, мостів, під якими ми проїжджали, довели її чи не до гістерики. Захотілося їй конче того каменю, що на високій горі, відколупнути. Задихалася, всі ми чекаємо, поки наша Оксана відбуває марафонський біг на гору та з гори, — коли тут же можна внизу ще кращих камінних багатств набрати. Зі злости капітан блискавкою промчав крізь надзвичайну арку, а тоді Оксана дістала димісію з своєї високої ранги й сиділа ти-

хо та смутно .

А втім, за добру поведінку Оксана скоро таки дістала рангу секретаря. Записувала, скільки ми витрачаємо на газоліну та скільки миль уїхали. Капітан додав, що якщо буде все в порядку, то, може, ще й рангу кухаря дістане.

Кухарська ранга куди почесніша за секретарську. Містерія куховарення на відкритому повітрі перетворює наші запаси коробочок на божественні каші та кулеші, ніяких ресторанів нам не треба. Кухареві всі запобігливо допомагають, — чи води? Може, ще дрів? Почекайте, я зараз витягну цю сковороду з вогню ... А кухар тільки виголошує свої веління: оцю бляшанку не викидати, в ній зваримо какао! Чи вже все розкладене на столі, обід готовий, зараз будемо їсти!" Трощимо всі, аж за вухами лящить, і нічого не залишається. Кухаря славлять, випитують, з чого то таке все смачне зроблене, кухареві дякують ... Ні, ця Оксана на очах робить шалену кар'єру ...

З червоних, фіялкових гір ми переїхали в чорні. От, звідусіль обступили нас гори невеселі, як ті хмари, що на краї неба. Такі пухлі та круглі, наче й не камінь, вони виперлися з землі та трохи порозлазилися по ґрунтах. Таке щось — ні камінь, ні пісок.

Ми з великою цікавістю дивимося на це — який контраст до того, що ми бачили вже за ці два дні! Капітан навіть дозволив вийти з машини та помацати руками, хоч ми явно наражались на бурю. Хмара сунулася на нас, очевидно, щоб зробити цей спектакль похмурих безжиттєвих гір і горбиськ ще ефектнішим.

Потім ми гналися на швидкості 75 миль у хмару й дощ, указівка інколи доскакувала до 80-ти, — а блискавка різала божевільними різцями чорне не-

бо. За тим слідом — злива, що хляскала по дорозі мільярдами батогів.

Хоч сядь та й плач! Але екіпаж наш на швидкості 80 миль, як увігнався в цей дощ, так і вискочив. Ми залетіли тільки на якийсь час у бурю і за хвилину кілька вже далеко залишили за собою чорну тучу, скісні хляпи дощу. Над нами сміялося сонце, навколо зеленіли степи Арізони, проїжджали авта з кавунами та на осликах при дорозі стояли якісь занехаяні діти.

6

Індіанські оселі справляють жалюгідне враження. Низько-низько при землі, ледви виділяючись, стоїть якась ліплянка без вікон. Часом вона буває кругла, часом чотирикутня. Біля ліплянки є щось стулене з палиць та жердок — це літній осідок. Отут же, біля „господарства“, стоїть і авто.

Як же це так, що індіанці навчилися керувати автоматом, а не навчилися будувати собі хати? Чого ці діти такі обдерті, замурзані? Незаплетені!.. Довге волоссячко порозкидається в дівчинки по плечах, ніколи наче й не чесане. Стоять ці діти, щоб хто, як проїжджає, зфотографував їх і дав кілька центів...

Оселі трапляються щораз частіше при дорозі, а напевно їх ще більше в степу, там далі, за горами. Ось навіть і маїсова плянтація маленька трапилась. Нас усіх підмиває заїхати до такої „оселі“ та подивитися, як там живуть, — але серед чотирьох немає жадного сміливця, щоб залізи непроханими в чужу хату й розглядати людей, як мавп у звіринці. Ми спинили машину аж біля якоїсь крамнички, де було кілька їх, і дуже довго пили кремсоду, щоб краще роздивитись.

Цигани! Чисті цигани, обвішані прикрасами і на шиї, і на грудях, і на зап'ястках, і на пальцях. Прикраси нашиті й на поясах — срібло й бірюза, інкрустація, тонка різьба, ювелірні маленькі чуда. Але... просте, як дротики, незаплетене волосся, зав'язане мотузком, таким, що на ньому вішають білизну. Безкрай рясні спідниці замітають дорогу шлярками, а кольори все червоні та зелені, та сині. І то не будьщо, а плюш. Короткі жакетки з розрізами від стану, обшиті знов сріблом.

Чоловіки не такі мальовничі, як ці пустельні принцеси, — вони в солом'яних брилях, мішкуваті, проте також обнизані, обперзані срібними й синьокамінними ювелірними виробами. Монгольський розріз очей, вилиці, негнучке, нехвилясте волосся... Вони щось купують, сидять напочіпки біля крамнички, їм нема чого робити, і вони також розглядають нас, хоч якось із-під лоба. Що вони думають про нас і які почування в них, у нащадків войовничого племені навахо? І чому вони не піддаються цивілізації, нидіють тут у пустелях, у резерватах? Чи почувають вони ще себе господарями своєї країни, чи знають своє минуле?

Назви індіанських місцевостей промережили всю Америку. Це ж назви гір, міст, місцевостей, рік, штатів. Індіанські емблеми запозичили собі фірми, готелі, крамниці. У всіх туристичних магазинах повно індіанських виробів — посуду, килимів, плетених кошиків, іграшок, ювелірних прикрас... Так наче б то гордяться американці своїми індіанами, як романтикою минувшини. Але виглядає так, що, перебивши нарід, загнавши рештки до резервацій, біла людина хоче ще спекулювати по-крамарському мальовничістю індіан, використати інтерес туристів до „місцевих дикунів”. Чи, може, самі індіани не хочуть вийти із свого варварсько-

го стану й скористатися з привілеїв цивілізації? Чому вони не вчаться, не живуть у нормальних хатах? Нездібні? Ліниві? Дикуни? Ненавидять цивілізацію, що знищила їхню, й воліють загинути в своїх традиціях?

„От так ... — кажу вголос, коли вже сіли в машину. — Таку прекрасну країну віддали, а самі...”

Ростик іншої думки.

„Вона така їхня, як і білих. Білі її розробили й зробили прекрасною, вона білим і належить. Країна того, хто вклав у неї свою працю.”

„Я чула одну індіанську легенду. Отруйна рослина „пойзен” індіанам не шкодить, тільки білим, бо індіанці її заклили ...”

„Тієї легенди ви б не почули і сьогоднішніх краєвидів ніколи в житті не побачили б, якби не було оцих доріг — справи рук білих. „Пойзен”, як бачите, перед дорогами спасував,” — не здається Ростик.

7

Ні, після несамовитого Брайс Каньйону ніщо вже не може нам догодити! Кольори Великого Каньйону, заради яких ми оце товчемося по пустелях, видаються нам темними, надто брунатними, занадто згущено фіялковими. Ніякої скульптури не знайдеш, це тільки глибоко прорізане звивчасте річище ріки Кольорадо. Є тут і піраміди, і тераси, і обгороджені мурами фортеці, і незліченна порізанисть, і розгульна покраяність, і широчінь краєвиду, і грандіозність перспективи, — але нема скульптури. Всі кажуть, — для того, щоб оцінити Великі Каньйони, треба бачити їх різних пір року, різних пір доби, при різному освітленні й різній погоді. І це буде безперервний спектакль, гра

кольорів і ліній, калейдоскопічна мінливість настрою гір, виявленого в буйному житті барв. Бо це ж гори, тільки сховані в проваллі на одну милю в глибину, а ми стоїмо зверху й на них дивимось. Гори ці тягнуться на двісті миль уздовж ріки Кольорадо, а перед нами шістнадцять миль безодняної перспективи ...

Але о шостій годині сонячного літнього надвечір'я переходимо на південному узбережжі провалля від „пойнту” до „пойнту”, і нам здається, що бачимо той самий краєвид. Можливо, ми потомилися від занадто великої навали вражінь за ці три дні? Можливо, до „Гренд Кенйону” треба саме так і підходити, як до титанічної гри одної фіялкової барви, що безперестань міниться й грає гамою ясніших, темніших тонів, що впадає в рожеве, червоне, брунатне, сірувате, пурпурове? Воно весь час живе, це не одна барва, мертво покладена на тло. Індіанська легенда розповідає, що цю безперервну зміну робить богиня Есдцанадле — Жінка, що змінює (*Woman who changes*). Це — найбільша богиня, більшої вже нема. Вона створила плем'я навахо й стала доглядачкою добробуту. Живе вона на заході, а чоловік її, Сонце, живе на сході. Вони мають дітей, бога війни й бога води. Є ще інші боги та страховиська; вони живуть у глибинах каньйонів. То Сонце дало богові війни зброю, щоб убивати тих монстрів ... Ні, сюди треба дістатися ще раз і побути хоч, принаймні, три дні ...

Біля Великих Каньйонів виріс цілий туристичних промисел, ціле містечко з залізницею, з магазинами, з готелями, автобусною станцією, музеями. Воно все скидається на великий музей, все пристосоване так, щоб турист відчував, де він є. На спостережних майданцях поставлені обсерва-

ційні телескопи і на мідних плитах виритувані назви краєвидів, що їх можна тут побачити. Біля величезного сувенірного магазину стоять колоди скам'янілого дерева. Біля входу до готелю „Ель Товар” миготить з валізками „гостей” гарсон. — Боже, що за елеганція! Ця елеганція — не хто, як той самий навахо в національному убранні: білий одяг, чорна плюшова куртка і лоб перев'язаний червоною хустинкою із завішеними збоку кінцями.

На одному вигідному виступі стоїть не то обсерваційна вежа, не то музейчик, не то сувенірно-кафетерійне пристановисько для потомлених туристів. Стіни вежі — із зовсім нетесаних уламків скель цих же каньйонів, з різнокольорових самоцвітів. А всередині — індіанська хата. Стіни й стеля обшиті дерев'яними плахами, дерев'яні колоди замість стільців і столиків, круглі столики накриті шкірами, високо на стінах поставлені й повішані: мальований індіанський посуд, оленячі роги, куски каменю, що мають форми птахів, і різні дивовижні скам'янілості. В широкі вікна видно панораму каньйонів, а ще краще й цікавіше видно їх у чорноблискучому склі-дзеркалі, що спеціально є тут для підсилення ефекту. Хто ж урядив усе це із таким смаком?

Приглядаємося, — а господарі цього музейчику — індіанці. Ці дві сестри, що люб'язно обслуговують публіку, справжнісінькі навахо — із скісним розрізом очей, із лискучим чорним прямим волоссям. Вони такі сучасні й вироблені в манерах, що спочатку ми схильні були помилитися й прийняти їх за японок-студенток, які заробляють собі влітку на оплату студій. Але ні, це сестри тих принцес пустелі, яких ми бачили вже сьогодні, і можливо вони таки й заробляють на сплату за науку в університеті. Цера обличчя втратила мідя-

ний відтінок, міт про червоношкіру расу злетів з них. „Червоношкірість” то може не що інше, як засмага пустелі ...

А я так сьогодні журилася долею умирущого племені навахо! Ось ці дівчата знайшли дорогу до цивілізації й без мене. Та цю країну Гренд Кеньйон треба вивчати роками, — всіх оцих навахо, які, явапаї, гопі, юма, гавасюпаї, що позалишали в бганках каньйону свої руїни, назви споглядальних пунктів, що ще живуть у каньйоні і що за короткий час переходять той шлях, який наші предки відбували тисячоліттями.

Справді, нам нічого більше не лишалося, як закладати пляни на майбутні роки. Ми ж, наївні, думали, що досить одного разу проїхати понад берегами цього провалля й знати, що таке Великий Каньйон. А тепер і zostалися б тут, побродили б у цих проваллях — та не можемо. Не години — хвилини вже лічимо. Відривається від нас Оксана, поспішаючи на роботу, і оце маємо її завезти до Вільямсу на автобус.

Прощання ми робимо в лісі Кейбеб, — сосновій пущі, що прилягає до Великого Каньйону. Тут повно небоязких оленів. Обідаємо на траві дині й помідори. Нікому з нас не хочеться поспішати. Високі сосни, над соснами синє небо, те саме, що й у степу, — та не те. Таке бездонне... І повітря таке сповнене ніжними прозолотями. А тут же за лісом відразу — такий рапатий степ!..

8

За невдачу біля славетного Великого Каньйону мали ми другу нагороду, як верталися вже самі, без Оксани. Концерт барв, цілу виставу фантастичних мальовил.

Сієрра Невада знову звідусіль обступила нашу дорогу. Проїжджали ми знову Арізону-степ, незаселений просто тому, що нема ще кому тут жити. Прийде час — і тут буде тісно від людей, а ґрунти тут родючі і навіть ось другий день іде дощ.

Дощ ішов за нами по п'ятах, а ми втікали. Вискочили з дощової смуги, озирнулися назад. Із за гір вийшло дві веселки і двома луками обняли пів неба, створюючи містичну композицію. Все навкруги було грізне та темне.

Після того, як веселки розплилися, по небі пішли перлямутрові хмари — рожеві, оранжові, зелені, золоті. Небувалі гори й міста, звірі й птахи з розпущеними хвостами — весела апокаліпса розгулялася по всій небесній сцені від сходу до заходу, від півдня до півночі. Хоч як гнали ми машину, хоч який сибірний вітер гуляв довкола авта, — Ростик мусить зробити кольорову світлину, А потім усе погасло, запала ніч пустелі.

В ГОСТЯХ У ПІДЗЕМНОГО ВОЛОДАРЯ

1

Довга гадюка з людського натовпу витягнулася по серпентині стежки, що веде до чорної паші, входу до Карлсбадської печери. У майже релігійному настрої сидять і стоять люди та чекають на щось надзвичайне.

Готування до чогось величного починається ще здалека, ще за сотні миль від цієї гори Гвадалупе. В Ель Пасо на станції повивішувано завваги до пасажирів, що хто не відвідає печери, будучи тут на півдні, той зазнає втрати на все життя. Ще далеко в пустелях шофер автобусу виголошує раз-у-раз, скільки лишилося нам миль до території печери. За горою Ель Капітан він урочисто повідомляє, що ми вже на території печери. На крутій серпентині вгору знову — в'їзд до печер...

Ми проминули Біле місто містера Джіма Вайта і за одним заворотом гірської серпентини побачили море авт. Серед кактусів і кількох будинків у чистій пустелі було так їх багато, що це ще підстьобнуло вже й так наросте сподівання чогось незвичайного до найвищого ступня. Реклямка, взята ще в Ель Пасо, обіцяє найбільшу в світі, найчудовішу печеру, чудо під землею, гігантські сталактити й сталагміти... Трошки не віриш цьому вихвалянню, але треба ж це побачити, щоб знати, чи дурять.

І ця юрба потовпиться в печері? Це ж тисяча чо-

ловік напевно вже назбиралось. Багато їх із дітьми, цілими родинами. Нарешті, ось два гіди в ширококрисих зелених капелюхах — знайома уніформа працівників національних парків — пройшли серпентиною поміж юрбою й стали біля „челюстей” печери. Десятихвилинна інтродукція — напрочуд великий резонанс! — і промовець перший пішов у печеру, а ми всі посунули за ним. Другий гід стояв і контрольним оком оглядав кожного, чи все в порядку? Нема п'яних? З паличкою? На возиках дітей?.. Він має замикати похід.

Стежка-серпентина, що почалася ще там надворі, іде все вниз серед величезних обвалених скель. Ми ще дуже добре бачимо гігантчну печеру, але от уже стає темно, ми вже в підземеллі. Дорога наша дуже крута, просто сторч униз збігає ця штучна цементована гадючка-стежка. Перші одвідувачі, мабуть, спускалися тут на линвах, не інакше. Хто позаду, той уже просто над головою. І то така наша прогулянка має тривати три з половиною милі, як сказав провідник.

Серпентина вела десь у п'їтьму, але гід знав, де треба ввімкнути електричне світло, і ми опинилися серед незнаних гір увечорі. Сонце вже зайшло, але останні його проблиски бродять по гірському краєвиду.

Не видно, де починається безконечна процесія, а де кінчається. Голос провідника все одно не досягнув би навіть середини походу, бо початок його був десь у глибині глибин, а хвіст ще не ввійшов у печеру. Тому ми користалися з написів і таблиць. Довідувалися, що ми вже на глибині 300 футів і що ця велика зала має 200 футів від долу до стелі, а оця могутня фігура зветься „Завуальована статуя” („Вейлед статю”).

Наче тут був землетрус. Скелі попадали безлад-

но. Ніде нема рівної лінії. Над головою — склепіння, з боків — виступи, гроти, кручені вигини, хаос первотворення... Інколи трапляються сталагмітові горбочки, сталактитові бурульки звисають, немов би страшний мороз схопив потоки води при їх падінні. Ось біля стежки лежить формація, що зветься „Бейбі Гіппо”, — справді, маленький гіпотам... А далі й далі — все стає потойбічніше, незвичайніше. Починають клацати фотоапарати — обходимо „Зелене озеро”, ось снігом укритий сталагміт із джерелом під основою. Далі вже очі розбігаються, сталактити звисають щораз більшими гуртами, сталагміти до них пнуться щораз більшою кількістю.

В душі розливається якесь гаряче почуття, наче щастя. Ходити б тут і ходити, щоб не кінчалося. Міріяди скульптур звисають над головою, попричеплювалися до стін, до стель, поховалися в гротах...

2

Ми вже 829 футів під землею. А попереду йде провідник і освітлює печери на тисячу футів попереду. Йдемо в гості до якогось підземного володаря, а він гостинно розчиняє брами та показує свої багатства, сам не показуючись на очі. Але ми справді таки йдемо до „Королівського палацу”! Різними лабіринтами, коридорами, то виходячи вгору на один-два поверхи, то спускаючися знов у низини, то обходячи заморожені айсберги, — вгору і вниз плутається процесія малесеньких істоток... І що більше наближаємось до королівського палацу, то пишніші завіси із сталактитів звисають над нами, над коридорами... Коштовні канделябри зносяться нам назустріч...

- 100

Височенна Королівська зала — вся в пишній готиці звішених донизу міріядів сталактитів. Десь тут має зустріти те могутнє чудовисько, що збудувало собі цей палац. Але коридори виводять нас до кімнат королеви, до менших заль, із неменш дивовижною архітектурою, із ще більшою розкішшю-вигадливістю скульптур. Драпрі з важкого прозорого матеріялу, що просвічує рожевим теплим блиском, закривають входи... для тих гігантів, що тут живуть. Але ми, маленькі люденяточка, проходимо попід спущеними завісами, із лякливим захопленням оглядаємо апартаменти королеви. Хто й для кого створив це?

Межи вченими ходять поголоски, що, може, це Плутон збудував для Персефони цей палац із кристалів, щоб був кращий, ніж олімпійське житло. Він наказав кристалам світитися так, як сніг на морозі, щоб при місячному сяйві вигравали кольорами останнього проміння сонця при заході, іскрилися діамантами. Але Персефона померла. І Плутона взяв такий жаль, що він наслав абсолютну пільму на цей палац.

Як саме виглядає пільма в цих печерах, наш провідник продемонстрував дуже дошкульно. Він зібрав усю цю тисячну юрбу в королівській залі, всі ми поставали на хідниках лише, і вже площі залі не було кому заповнити. Сам виліз на камінь, що, може, був тронем Плутона — і загасив електрику. Настала моторошна пільма, навіть сусіда біля себе не відчуваєш. Предковічна й страшна. Для кого, справді, спорудила природа в пільмі ці міріяди скульптур, архітектур, коштовного каміння, замерзлих водоспадів, снігових замків, шпилів, храмів?

Двісті мільйонів років працювала вона над цим. Як і все на світі, почалося з моря. За пермського періоду тут було море, а в ньому жили м'якуни (молюски). Вони жили і вмирили, вмираючи, опадали на дно й склали цілі шари, що потім перетворились на вапняк. Минали віки, моря нестало, земля піднялась, стала суходолом, утворились Скелясті гори. І знову минали віки, знову щось діялося в землі, — то на вапняках наростали ще інші породи, то вона зрушувалася, вигиналася в фалди, у високі гірські пасма. Той вапняк, що був колись на дні моря, опинився на великій висоті гірських хребтів. Шалені ріки текли через гори, не шукаючи доріг, а просто прориваючись через ґрунти, через вапняки, забираючи з собою всі м'якші й слабші породи. Виносили їх, а виробляли оці гроти, оці кімнати, оці коридори печер. Робили їх щораз більшими й глибшими. І знов поверхня земної кори змінювалася, річки розмивали гірські кряжі, виробляли каньйони, пішли ще нижче від печер. Печери висохли, повітря заступило воду, розмивання припинилося, а почалося відкладання. Почалося воно шістдесят мільйонів років тому.

Вода все ж таки й далі просочувалася крізь щілини з поверхні до печер, але дуже й дуже помалу. Та ще при тому й випаровувалась. А що не встигло випаритися вгорі, скрапувало додолу й випаровувалося там. Вода то випаровувалася, але той розчин, той вапняк, що вона в собі мала, відкладався й вибудовував сталактит. Той вапняк, що крапля принесла з собою, відкладався вниз й утворював сталагміт. Сталактит ріс донизу, сталагміт — догори. При цьому вони прибирали химер-

них форм скульптури, залежно від умов скрапування води. Часом з'єднувалися й творили колоду. Он та „Завуальована статуя” і є такий з'єднаний сталактито-сталагміт.

А тим часом дивні діла творилися на поверхні землі. Через десять мільйонів років, після того, як почали рости сталактити й сталагміти, розрослися на землі гігантичні бронтозаври та динозаври. Вони з'явилися й відмерли, а вода собі далі капле в печерах. Мільйони років ідуть, нові істоти з'являються на землі й зникають, а вода капле. Чверть мільйона років тому з'явилися якісь двоногі істоти, а капля працює. І ось ціла процесія приходить цих малих двоногих істот, що, може, так само через мільйони років відірвуть, а на місце їх постануть ще дивніші істоти. Вода собі капле. Сталагміт росте, капля скрапує часом щохвилини, часом щогодини, а часом один раз на добу. Коли сталагміт перестав уже рости, вода зверху не капає, то він покривається таким білим пишком.

4

З „Королівського палацу” і „Кімнат королеви” прийшли ми до „Папузе-залі”, прозваної так за те, що в ній є багато формацій у вигляді індійських вігвамів. Пройшли повз „Слонячі вуха” — довжелезні, повислі з високої стелі формації... Це наче б то з великої висоти бігла вода через широку ліжку та й раптом обернулася на камінь. Потім пройшли повз „Замерзлий водоспад”. Також — бігла шалено вода, а якась відьма заворожила її стати каменем. Далі пройшли повз „Подвір'я з кістками”. Справді, наче хто наскидав цілу купу кісток мамутових. А тим часом провідник вів нас до найзвичайнішої й найдивнішої в світі кафетерії.

Це нічого, що 750 футів під землею, що сталактити звисають із стелі, а з боків сунуться на нас химери з каменю. В „ланчрумї” панує повний порядок зразкової кафетерії. Стоять уряд столи, що могли б помістити в чотири рази більше публіки, ніж тут є. Ще є багато місця для перепускного бару, де можна взяти вже готовий сніданок у коробці та гарячу каву за п'ять центів. І ще є багато місця, щоб тут можна було влаштувати сцену, але її нема, є кіоски з літературою, листівками, полірованими уламками сталактитів; є вітрина із зразками коштовних мінералів, що їх знаходять у цих печерах.

Сорок хвилин дається на перепочинок у цій залі, щоб можна було одвідати туалетну кімнату з холодно-гарячою водою й білосаяними вмивальниками, щоб попоїсти, спочити, вибрати собі щось на спогад про ці печери... Ці сорок хвилин — частина чотиригодинної екскурсії під землею. За ці чотири години ми пройдемо три з половиною милі, але це не означає, що ми побачимо всі печери. Тільки виявлених печер є тут 35 миль, а скільки невиявлених, — того ніхто не знає.

5

І от з яскраво освітленої кафетерії ми знову опиняємося в таємничому смерканні підземного царства. Приховані світла устатковані так, щоб показати найвизначнішу прикмету кожної формацій-скульптури. Ілюмінацій, яскравих вогнів тут ніде нема, як не видно й слідів роботи монтера, — жадних дротів, висячих чи лежачих шнурів, умикачів. Усе зроблене так, щоб не порушувати й не образжати підземної краси. Височенні гіганти, катедралі, тотемні стовпи, дзеркальні озера, квіти, страш-

ні нижні бездонні печери й колодязі являлися нам у приимерку так само, як і Королівський палац, Велика кімната (Біг рум), Папузе заля ...

Ото в цім „Біг рум” (великім просторі) й стоїть сеньйор сталагмітів, найстарша й наймогутніша формація, „Джаент Дом”. Він має шістдесят мільйонів років, шістдесят футів заввишки й шістдесят футів у діаметрі. Він не один. Недалеко від нього два сталагміти — „Твін Домс” за закрутом — „Темпл оф сан” з блідорожевою церою, блідорожевою від внутрішнього світіння. Он там — „Кристал Спрінг Дом”. Малесенькою комахнею снуються люди поміж цими, різьбленими рукою мільйонів років, горами, люди задирають голови догори. Звідусіль наступає щось покручене, спливаюче, висюче .

А так поруч — мініятюрні нарости долі. Спочатку видається, що то — ступаки мамутові, а приглядаєшся — це якась стрічка, заввишки шість інчів стоїть, дуже химерно покручена. Ім'я цьому „Китайська стіна”. Невідомо, як утворилася ця мережана елястична брижжа, дослідники геологи не дають пояснення до цієї мініятюрної різьби .

Різьбар — крапля води — не мав упину своїй фантазії. Як не гігантичні квітки, то зерно стоїть, в чотири рази більше за людину. „Зерно” одним крайком трохи загрузло в основу, а горішнім стикається із сталактитом в одній точці. „Тотемний стовп” стоїть у групі інших сталагмітів, і ця група нагадує групу хмаросягів „Давнтавну” в Нью-Йорку, коли дивитися на неї з океану. А там десь, за двадцять миль від цієї печери стоїть „Різдвяна Ялинка” (Крістмас Трі) — дерево, засипане снігом. Так, наче яка завірюха там була, і це дерево занесло снігом. Так шкода, що воно за двадцять

миль, і відвідувачам його не показують, тільки на малюнках можна знайти ...

І от, на жаль, наша прогулянка скінчилася. Ми підходимо до елеватора, стаємо в чергу, і за якийсь час машина вивозить нас на поверхню землі, до сонця, гарячого пустельного повітря, яскравих кактусових квітів, до просторів. Після підземної 56-ступневої температури нам не видається занадто гаряче, тільки видається, що щось із цього вигадка й фантазія, що цього не було. Або того під землею, або цього на землі ...

6

Одного тільки я не можу собі простити. Я відразу й поїхала, а треба було лишитися до смерку.

Коли смеркає, біля печер починається ще один спектакль. З них вилітають незчисленими хмарами лилики. За кілька хвилин до цього моменту перед натовпом туристів з'являється лектор і провадить малу розмову, а потім уже дивляться, як чорні хмари лиликів вилітають із печери й розлітаються гуртами по пустелі. Десь перед світанком вони повертаються і вдень сплять на стінах печери.

Індіанці вірять, що це — душі згубленого племені, а може, злі духи, що забрали це плем'я. Апащі з Тексасу не раз приходили в ці гори на літо, і проживали тут у Священних горах. Одне таке плем'я пішло в ці гори й не вернулось. Індіанці думали, що воно замкнене в цій горі і колись таки повернеться, а тому кожен раз ставили тут, при вході в печеру, їжу та розкладали багаття на печках, що їх ще й досі можна бачити біля печер. Чи заходило в печери будь-яке плем'я, дослідники печер сумніваються, слідів нема, і людина боїться п'їтьми.

З білих уперше знали про цю печеру пастухи, що ховалися в ній від дощу та від ворожих індіан. Але печерою ніхто не цікавився доти, поки не почали цікавитися послідом від лиликів, що виявився дуже корисним добривом. На початку цього століття там розбудовано копальні. Поміж робітниками був місцевий юнак Джім Вайт, що перший задля власної цікавості почав досліджувати печеру. Він перший приніс вістки про її скарби...

Аж лише 1923-го року печеру визнано за Національний монумент, пізніше, 1930-го року — за Національний парк — із околицею: пустельним парком, сусідніми печерами, де на стінах знайдено піктографи первісної людини, можливо, 50-тисячолітньої давности. Слава про Карлсбадську печеру відтоді росте, росте й площа досліджень. Карлсбадську печеру відвідують з усіх кінців світу цілий рік, бо температура тут завжди однакова.

У цей день відвідало печеру понад 3900 осіб. Це я прочитала в пресовому ілюстрованому щоденному виданні „Кеверн”. На другій сторінці виставлено список — поіменний, за країнами. Отже, сьогодні відвідувачі були: з Аляски, Аргентини, Австралії, Бельгії, Канади, Чіле, Китаю, Куби, Чехо-Словаччини, Англії, Франції, Німеччини, Гаваїв, Голляндії, Італії, Латвії, Мехіко, Нової Зеландії, Нікарагуа, Пакістану, Перу, Філіппінських островів, Південної Африки, Швеції, Шотляндії, Венесуелі, Юкатану... З усіх 49-тьох штатів Північної Америки.

Звичайно, що я найперше подивилася, чи мое ім'я там є. Ім'я мое невідклично красувалося в групі штату Нью-Йорк! Як же це вони зробили? А потім пригадала собі, що шофер в автобусі дав аркуш паперу з олівцем і попросив усіх записати своє ім'я, місто, штат. Так, справді, задокумен-

тували на віки вічні!

Ні, не обдурили реклами, навпаки, жоден з епітетів, що прикладається до цих печер, не відкриває могутнього чару їхнього потойбічного світу, жодна фантазія не може відтворити неповторну різьбу житла гігантів. Усім скульпторам і малярам треба побачити її й ознайомитися з роботою наймодернішого артиста, що живе в підземному царстві.

Я вкинула десять центів у щілинку, замкнула скриньку й витягнула ключика. Тепер я вільна птиця, не треба тягатися з валізкою, можу робити, що собі захочу. Десь тут є індіанська резервація Чірокі, — а це ж моє найбільше бажання — побачити індіанську резервацію. Ще досі воно було нездійснене.

Автобус із міста Наксвід в'їхав у зовсім відмінну природу, таку неподібну до всього, що досі бачила. Ліс густий, як джунглі, тільки одна асфальтова дорога відвоювала собі вузьку стрічку серед лісової-гірської стихії. А вже за стежки для пішоходців забудьмо. Пішоходці тут тільки ведмеді, що виходять із лісу зустрічати авта. Повітря п'янке, а ми все беремося вгору, петлюємо, проскакуємо через тунелі, серпентиною спинаємося щораз вище й вище. Той ліс, що був над нами, тепер уже зеленим морем під ногами. Ми на великій висоті. П'ять тисяч футів під ногами, здалека височіє скеля — справді, як комин. Може, тому так і гори ці називаються — Грейт Смокі Мавнтенс (Великі Димні Гори). Потім ми знову петлюємо до долини. Краєвид міняється калейдоскопічно, то він з одного боку, то з другого.

Такої країни, справді, ще не було в моїй подорожі. Гори в густому лісі, сріблясті ріки, повітря, — хоч пий ... Це якась благословенна земля!

Ну, цікаво, що то тепер побачу? Невже знову самі крамниці індіанських виробів та кілька індіан у кольоровому пір'ї? Що ж, у Нью-Йорку ходять у таких перах діти, килими виробляє фабрика в Нью-Джерзі, а кераміку індіан голі напевно можна придбати на 42-й вулиці напроти бібліотеки ... Чи, може, покажуть, як живуть у тих куренях, із жердок стулених? Одно, що певне, то це розкіш гірської природи, нерушеної людською рукою, і озон. Пити б його й пити ...

2

Наперед забігаючи, мушу признатися, що я грубо помилилась. Навпаки, я опинилася в унікальній столиці із своїм урядом, Радою Старшин, із своєю конституцією, успадкованою від предків. У столиці народу, що має свою прецікаву історію. Чірокі — це одне з найважливіших індіанських племен, найбільше варте уваги й поваги.

Велике плем'я чірокі посідало колись величезну територію земель, що становлять тепер штати: Джорджія, Теннесі, Алябама, Півн. Кароліна, Західня Вірґінія й Кентаккі ... Вони складають необхідну частину історії першого заселення північних штатів. З ними мусіли числитися перші поселенці, і ото саме у взаєминах між першими поселенцями та чірокі вироблялися форми стосунків білої й червоної рас. Чірокі відіграли немало ролю в цивільній війні. Це єдине з усіх індіанських племен, де зародилася письменність, відома під назвою силабічної системи Секвої.

І оце я сьогодні на території останнього пункту спротиву червоної людини в обороні своєї культури та права на існування. Чірокі мають свою історію, свої перекази й легенди, вони живуть на сво-

їй предківській землі... Найцікавіше ж те, що, зберігаючи свої індіанські традиції, чірокі сьогоденні цілком сучасні люди, вони не відстають у побуті від кожного американця — мають і доми з водогonom, електрикою, газом, охолодники, авта, радіо й телевізори. Вони — громадяни Сполучених штатів. Мають свою шкільну систему. В духовій культурі вони видають своїх інтелектуалістів, діячів, мистців, артистів, священників і вчителів. От я й постараюся розповісти, що чула, що бачила в цій унікальній столиці.

3

Мальовничий індіанці у намисті з бірюзи та вовчих зубів, член тотемного клану „Ворона”, на ім'я Річард Кров, стоїть у середині чотирикутника й говорить. Нашадок історичної постаті Юналаска, одного з старшин чірокі початку 19-го століття, він має всі його риси, а вірніше, риси тих предків, що жили в цих джунглях та горах тоді, коли тут не ступала ще нога бідої людини. Річард Ворона із хижим профілем і устами, повними збитих докупи міцних зубів, з поглядом володаря, гарний дикою красою своїх предків, він розповідає, що за межі цього чотирикутника, де він стоїть, не має права увійти ні злочинець, ні біла людина. Це — священний ґрунт, де відбуваються церемоніальні учти племені, тут відбуваються танки таємних товариств, збори всього племені... В руках у нього довга дуда, така довга, як трембіта, але це не дуда; — він заклав пір'їну-стрілу, легенько дмухнув, — і стріла вп'ялася в ціль далеко-далеко. Потім він показує маски, розповідає їх призначення, далі — музичні інструменти, орлині крила, — що вживаються в „Орлиному тан-

ці”, та інші речі стародавнього побуту ...

Кругом — джунглі пралісу Грейт Смокі Мавтенс, і в цих джунглях заховалося старовинне селище народу, що його еспанський капітан Гернандо де Сото знайшов у цих горах історичного 1540-го року. Кругом високий палісад, кругом індіанські хатки, індіанські обличчя, індіанські убрання, тотемі маски, човни, стріли, розвішані шкури ведмедів та оленів.

Але це селище не те, яке знайшов під час своєї експедиції еспанський капітан. Село Оконалюфті, що в його центрі стоїть цей Ворона, має двісті літ. А коли добре вслухатися, то це село, ця одежа варварська, все це навколо незвичайне — реконструкція індіанського села, відтворення його таким, як воно було двісті років тому. Річард Кров — чільний гід цього живого музею, і розповідає про побут, звичаї, громадський і родинний лад та історію своїх предків. Ми, екскурсанти, можемо вибирати будь-яку дійсність із цих трьох, і всі вони будуть дійсностями.

Все ж хочеться підійти до нього ближче й подивитися, майже рукою помацати — чи це дикий індіанець, що прибув із чотирьох сот років до наших днів, чи такий самий чоловік, як і ми.

4

Ми, групи екскурсантів, сидимо на оригінальних лавах із жердок і слухаємо лекцію. Але публіка часто міняється. Одні приходять, а других забирають інші гіді та ведуть по селищу. Хто має нумерки з числом „один”? Якраз у мене такий.

Молода цірокі, з прямим чорним лискучим волоссям, не заплетеним, а розкинутим по плечах, у народньому квітчастому вбранні часів двісті ро-

ків тому, провадить нашу групу. В ній більше проступає монгольського, ніж у того Ворони. Вона не просто показує, вона також розповідає про все, що ми бачимо, вона впевнено й звично провадить лекцію, як добра вчителька.

Розкажує вона про спосіб будування хатини. Хатина без вікна й без дверей, без підлоги. В ній стоїть ліжко, збите з нетесаних жердок, дуже примітивне, такий якийсь піл. Попід стінами висить маїс. Посередині — вогнище. Під хатою стоїть ступа товкти маїс. Але до цього всього наша вчителька встигла розказати, що чірокі, які посідали колись родючі землі на величезній території, дуже успішно обробляли землю і що саме чірокі дали цивілізованому людству багато поживних рослин, як от картопля та маїс. Цивілізація придбала багато й медичних рослин від чірокі. Білі люди застали чірокі в стадії кам'яного віку, але проте з такими обмеженими засобами чірокі вміли виробляти все, що їм було потрібне — і то дуже майстерно.

Щоб не бути голословною, вона веде нас далі, до двох старших чоловіків, які, в одязі двох сот років тому, сидять в тіні дерев та виробляють камінні стрілки, гачки для рибальства, снасті, дуди для стріляння, луки та багато інших речей. А тут недалеко два інших чоловіки виробляють човни, — камінними сокирами видовбують середину великого дерева, випалюють та роблять з ними різні маніпуляції. Стоїть тут і вже готовий човен, що був колись такою ж колодою.

Третя хатина має ту відмінність, що на ній позначилися сліди впливів перших піонерів з Європи, — вона вже з димарем при стіні. Вже при цій хаті сидить жінка, старше покоління, ні на кого не звертаючи уваги, хоч наша „вчителька” рекомен-

дує її нам : „Це — пані така то ...” Мені дуже кортить запитати її щось, але вона ні на кого не дивиться, може не подобається їй, що ми її розглядаємо? Та коли наша провідниця показала ще й другу хижку насупроти, називаючи її „Хатою потіння” (Sweat house) та почала розказувати про знахару, — я на стару жінку подивилася, вона усміхнулася, посунулася і каже : „Сідайте!”

Зробилося це так, наче я прийшла до своєї дядини, а вона й рада поговорити. „Чи у вас і тепер є „медисин мен” (знахар)? — питаю її — Ні, ми ходимо до шпиталю. То колись було.” — „В цій хаті живете?” — „Ні, ми живемо за рікою, я тут для репрезентації...” — „Всі вони тут для репрезентації і ще й з якою самоповагою! — „А по-якому ви вдома говорите?” — ще одне питаю. — „Вдома по-нашому, але всі ми знаємо й англійську.” Тоді й вона мене запитала : „Чи ви вже були в нашому театрі? Ні? Ой, то шкода! Там уся історія про чірокі. Дуже гарно ... Правда, — додає вона, якби додала й моя дядина, з ризикою невідданого гумору, — я й сама ще не була ... Треба колись уже піти ...” — Я думаю, що їй дочки розказували.

Друга жінка сидить до нас спиною й плете з гнучкої рослини кошика. „А це — пані така то,” — рекомендує провідниця, — „вона ніколи не покаже вам, як плете, бо секрет плетіння, знаний з далеких століть, чірокі не передають нікому. А тепер, „ю фолкс”, зайдімо ось у цей будинок і посідайте собі. Поговоримо!”

Ми зайшли до великої круглої хати, що стояла посеред селища. З просторим центром, з килимами, з лавками, різними індіанськими речами.

„Ми тепер у Домі Ради Старшин, — урочисто почала наша провідниця, коли ми справді посіда-

ли. — Ви бачите, що стелю підтримують сім стовпів, вони символізують сім кланів народу чірокі. Кожен клан посилає свого старшину до Ради Старшин і тут є місце кожного з них. Старшина над старшинами сидить на тому місці, де ви бачите застелено ведмежою шкурою. В цьому ж будинку відбуваються всі важливі наради, збори, вирішуються всі невідкладні справи народу, суд. Коли ми були численним народом, то в цім будинку відбувалися наради — бути війні, чи мирові. Останнє слово — ухвалу — мав Старшина над старшинами, але треба вам знати, що тут приймали ухвали такі, як хотіла найстарша мати народу. Скаже найстарша мати: треба воювати! — приймають ухвалу воювати. Коли мати сказала „ні” — Рада не піде проти її волі.

Я, слухаючи це, сиділа, як на голках. Чому я не можу так вільно розговоритися по-англійському, щоб подружитися з цими дівчатами й хлопцями, нащадками матріярхального родового племені, і розпитати про спадщину, яка ще так недавно зійшла з кону і ще живе в їх пам'яті? Та це ж яка знахідка для наших археологів, що працюють над трипіллям! І селище тут розташоване колом, і в трипільському селищі є велика хата посередині, і посуд ті жінки надворі виробляють такий схожий на архаїчно-трипільський, і чірокі теж — люди старовинної хліборобської культури, і той лектор, що стоїть у священному чотирикутнику, казав про необмежені права жінки й порядкування в родині, — тільки додав: „Як далеко це від звичаїв наших днів”...

Але слухаю далі.

„У цьому будинку відбувалось також посвячення молоді, ініціація, цебто введення в стан дорослих, Візчання молодих... Чірокі мають сім кланів:

Ведмідь, Олень, Вивірка, Ворона, Орел, Ящірка, Сова. Клани ці, роди, живуть одним селом, але коли приходить до одруження, то кожен знає, що з членом свого клану одружитися не можна."

„Так і тепер?" — запитав хтось.

„Так. Я, наприклад, належу до клану Оленя, а чоловік мій до клану Вивірки... Чи одружувалися ми в Домі Ради Старшин? Ні, то дуже складна церемонія, а ми вінчалися в церкві. За 15 хвилин — і вже повінчані.... Отже, коли подружжя вже звінчалось, тоді чоловік кидає свій клан і переселяється до клану своєї жінки. Їх діти належать до клану матері і носять прізвище матері... Чи й тепер так? Ні, тепер уже цього нема. Прізвище дитина дістає від батька. Але за часів, коли існувало це селище, було ще так. Жінка була дуже вільна в своїх діях, якщо вона не хотіла свого чоловіка, то їй вільно було не хотіти, і ніхто не мав права її примусити. Чоловік тоді вертався до свого клану. Усі хатні справи вирішувала жінка. Вона виховувала дітей, провадила господарство, вела дім, вирішувала й наказувала, що кому робити..."

Ну, от! Від самих індіан це чую, якого ще треба правдоподібнішого джерела? Як би то поговорити з цими провідниками більше? Я ж маю так багато в них розпитати!

Та наша провідниця цілий день водить ці екскурсії по заповіднику. Їй ані трохи не видається незвичайним те, що вона десятки раз на день оповідає. Вона йде далі.

„У цьому будинку жив ще лікар („медисинмен"). Лікар не мав своєї родини. Замолоду він посвячував себе цьому званню і не одружувався, то не мав і своєї хати. Їсти він міг у кожній хаті, а спав тут. Можете ось побачити його прилади до таємничого чаклування. Ось маски, що їх він уби-

рав, щоб вигнати нечисту силу з хворого. Вони, як сами бачите, дуже страшні; це для того, щоб нечиста сила перелякалася й утекла. Коли траплялися епідемії, тоді старші мужі вдягали такі маски і спеціальні костюми й танцювали навколо села, танцями й чарами відганяючи нечисту силу... Це забобони — але в кожного народу є свої забобони... Оце ті люльки, що курили старшини на Раді. Для кожного врочистого випадку є спеціальні люльки. Я думаю, ви чули про знамениту „люльку миру”? Так ось вона... Чи має хто які запитання?”

О, я маю їх дуже багато! Мені, наприклад, дуже хотілося б запитати, чи має вона освіту і яку, де вона набралася такої невимушеної манери поводитися, такої впевненості, красномовності? Чи це — спадщина материнського ладу, в якому жінка почувала себе так вільно й не здушувала, не погребала своїх природних здібностей? Чи може вона набула це в сучасних школах? Але...

Ми ще пройшли через струмочок, повз багаття, де поралася жінка... Отак літом варили тут їжу. Постояла я й біля жінок, розглядаючи, як вони руками моделювали глиняну посудину, а потім вирізьбленою лопаточкою витискали малюнок. Яка неоціненна знахідка для археолога, що даєє голову над технікою виробу викопних черепків! Може ці жінки роблять цей посуд не тільки так, як робили двісті років тому, а й так, як п'ять тисяч років? То ж на цьому самому горбі знайдено й п'ятитисячолітнє селище — кам'яні сокири, рештки житла.

Показує ще нам наша „вчителька” яму — пастку із пристроєм на ведмедів, але я біжу знову до центру. В чотирикутнику стоїть другий лектор — індієць у варварському убранні, з обличчям студента, він саме розповідає, як робилися отруйні

стріли ...

5

Три століття змагався кам'яний вік із залізним — і в нерівній боротьбі впав. Залізо перемогло камінь. Одну за одною втрачали чірокі свої родючі території. Першим піонерам відступали за згодою, потім витиснені силою — і щораз вище відсувалися з долин у гори. Піонери часто їх обдурювали, зраджували, поводитися брутально — миролюбні хлібороби озлоблювалися, там і там вибухала ненависть, боротьба — і чірокі за часів американської революції стали на боці англійців, опинившись в стані війни з американцями. За цей час — двісті років — з великого могутнього племені не залишилося й половини, війни та до того ще епідемія віспи викосили їх.

Як відбувалися останні акти боротьби білої людини з червоною, оповідає історик Джеймс Мурні (James Moorney) у книзі „19-й Річний Звіт Смітсоніан Інституту” 1897 р. Даю йому слово :

„В додаток до винищення війною — випалення міст, винищення родючих полів і вбивання обронців — ми виявляємо, що кожен індіанин-воjak був скальпований, коли дозволяли можливості. Жінок так само, як і чоловіків, вистрілювали й добивали. Полонені були виставлені на аукціон, як раби, якщо не були вбиті й не вистріляні.”

Для такого остаточного винищення 1776-го року були послані чотири експедиції, що з чотирьох боків почали руйнувати країну чірокі, винищувати села, хутори, міста та відсувати тубільців у глибину гір. Поля витоптували, зерносковища випалювали, безжалісно грабували всі околиці. Індіани перед цією величезною силою тікали, залиша-

ючи білим нищити все, що тільки ті бачили”...

З могутнього народу, що посідав обшири кількох сучасних штатів, залишилися нещасні рештки. Історик каже :

„За сім років постійної війни чірокі зменшились до наймізернішої кількості, справді майже до межі зникнення. Знов і знов їх міста були перетворювані на попіл, а їх поля понижені. Їх найкращі воюючи були побиті, а їх жінки та діти хворіли й голодували в горах. Їх найвищий старшина Оконостота, що провадив їх до перемоги 1780-го року, був уже старою розбитою людиною. На доповнення й так переповненої чаші нещастя віспа знову вкинулася до них 1783-го року. Позбавлені допомоги колишніх білих спільників (англійців), вони були залишені на свою власну люту долю. Останній слабкий спротив гірських воюючих проти все збільшуваного напливу білих поселенців зник, коли було спалене місто Кові...”

Нове покоління решток вигубленого народу зрозуміло вимоги часу .

Камінний вік із його світом чарів минув. Настала нова доба, і треба всі сили напружити, щоб у неї ввійти. Їх геній Секвоя винаходить силабічну абетку, і в чірокі стихійно виникає письменність. Буквально за кілька місяців усі навчились читати. Починає виходити газета „Чірокі фенікс”. Вони повертаються до своїх полів та садів, навчаючись у нових поселенців нової техніки хліборобства. Їм потрібні тільки мир і спокій, бож і здавна вони мирний нарід, а та люта боротьба недавнього минулого була тільки вимушеним самозахистом. Ніякі спокуси втягти їх у нову війну не знаходять тут відгуку. Плян ірокезького старшини Текумсега (об'єднатися всім червоною расою і в один день винищити всіх білих на континенті) провалюється.

ся, бо чірокі його не підтримали, занадто вже розчаровані безплідними змаганнями минулих століть ...

Хто зна, як би могла обернутись історія, якби илян Текумсега здійснився. І якби ж то нові господарі зрозуміли, що чірокі хочуть увійти в нову еру як одна з частин новозарисованого напрямку країни.

Але білі не зрозуміли. 1838-го року стається велика трагедія чірокі. В історію Америки вписується гірка, терпка й похмура сторінка: в штаті Джорджія білі знайшли золото і домоглися декрету від уряду про виселення всіх чірокі з їх прадідніх земель десь на захід в Оклагому. До країни Чірокі прибуває озброєна американська сила, якій наказано із зброєю в руках обшукувати всі хати та криївки, хапати все живе і як полонених відводити до загород, спеціально для того побудованих у різних кінцях Північної Кароліни, Теннесі, Алябами.

„Чоловіків, — молодих і старих, сильних і виснажених, — хапали в полі, на дорозі, біля хатніх дверей, в їх хатах. Жінок відтягали від їх прядок і ткацьких варстатів, навіть витягали з постелі. Дітей хапали, як вони бавились. Родини за обідом, перелякані раптовим блиском багнетів у дверях, вставали й тут же, не давши дообідати, солдати під конвоєм їх виганяли в дорогу з бійкою та прокльонами.

Грабіжники йшли слідом за солдатами. Ці грабіжники приходили так швидко, що в багатьох випадках індіани були ще в дорозі, як їх дома вже налахкотіли вогнем. Худоба виведена, хати розтягнені ...”

(Джон Парріс, „Дорога сліз”, жур. „У цих горах”, 1953 р.)

Так було визбиране все індіанське населення, — 17 тисяч осіб, — і вислане до Оклагоми. Вони перейшли пішки всю дорогу, себто 1200 миль, і йшли її довгих шість місяців найгіршої пори року. Ця дорога відома тепер як „Дорога сліз”, і на ній чірокі втратили більше, ніж чотири тисячі душ. Як виглядав цей скорботний похід, оповідає той же Джон Парріс, що чув ці оповідання в дитинстві від старого індіанського старшини.

„Хворі, старі й найменші діти їхали на возах. Усі інші йшли пішки або на конях.

Коли чірокі дотягнулися на захід, почалися дощі, а з ними й холодна погода. Дороги згружені кіньми, худобою й людьми, сотнями возів та возиків, зробилися жахливою багнукою, через яку подорож відбувалася з труднощами й бідуванням.

Була там смерть щодня і нова хвороба майже щомилі.”

Один подорожній ось як описує зустріч із переселюваними: „У вівторок увечорі ми зустріли бідних чірокі індіан. Ми знайшли їх у лісі, розтаборених при дорозі... під сильним дощем та великим вітром. Під парусиновим накриттям від немилосердної погоди, на мокрому ґрунті, після втоми дня вони провели ніч... Ми довідалися від тих, які живуть при дорозі, що чірокі хоронять по 14-15 чоловік на кожній зупинці і що вони переходять за день десять миль приблизно...”

Коли вони добралися до Міссісіпі, то мусіли довго чекати на переправу біля замерзлої ріки. Сотні було хворих або вмирущих, напханих у возах або простягнутих на землі. Вони мали тільки накривала, щоб захиститися від січневого вітру...”

Така доля була тих, що їх похапали й насильно вигнали до Оклагоми.

Але там, у серці Грейт Смокі Мавнтенс кілька

тисяч чірокі поховалися в печерах гори Клінгсменс Дом і завзялися, хай померти, але не здатись. Межи ними був Тсалі, що втік разом із жінкою та синами, убивши в нападі гніву солдата. Коли генерал Скотт, що керував операцією, відправив 17 тисяч чірокі, він став перед фактом, що ще не один місяць треба буде потратити, щоб виловити чірокі з їх криївок. Він виставив ультиматум: „Тсалі мусить бути покараний. Якщо чірокі видадуть його з синами, то уряд дозволить усім, хто ховається в горах, залишитися тут назавжди. Якщо Тсалі не видасте, — я вас усіх виловлю.”

І Тсалі, щоб зберегти життя своєму племені, сам із синами добровільно віддається озброєним солдатам і йде під розстріл. Своім життям Тсалі викупив життя тих трьох тисяч чірокі, що їх нащадки оце й досі живуть у цих горах. І чірокі вважають Тсалі за свого найбільшого героя. Оце ж цій події 1838-го року й присвячена історична драма „У цих горах”, що вже четвертий рік іде в лісовому театрі.

6

Незрозуміло сучасній людині, чому винищено з коренем індіан. Чи вони — дикуни, нездібні до прогресу? Ні, їх мистецтво не стоїть нижче за мистецтво такої ж стадії кам'яного віку єгиптян чи греків; чи хоч якого античного народу. Їх мітологія не поступається багатством і кольористією грецькій, їх мистецтво запліднює сучасне своїми орнаментальними ідеями. Вони цілком оригінальні й соковито творчі. А на прикладі чірокі видно, як швидко могли індіанці стати на рейки цивілізації й пройти довгий шлях від варварства до цивілізації прискореними темпами.

Чи може не вистачило місця в Америці і треба було зайве населення винищити? Ні, ще й досі Америка приймає нових поселенців, бо в неї є дуже багато вільного місця, а індіан було не так уже й багато. Могли всі вжитися — і старі населявачі, і новоприбулі.

Чи може індіанці були нестерпні до життя й становили вічну загрозу винищення білих? І це ні, перших поселенців з Європи індіанці зустріли дуже гостинно, а коли б не індіанська допомога, то піонери першої зими не пережили б. Аж потім між білою й червоною расами зайшла ворожнеча, що скінчилася остаточною поразкою червоної раси.

Постала вона з різниці ментальності. Індіанці з їх родо-племінним устроєм та світовідчуванням були шляхетні й щирі, правдиві й довірливі. Європейці ж дуже часто ламали свої договори, не виконували своїх обіцянок, зраджували й брутально поводитись. Усі ці образи луною відбивалися в емоційній душі індіанця, індіанці дуже бурхливо реагували на зради своїх сусідів. Виникали різні малі тертя, що потім наростали в сутички, а далі розрослися в непримиренну війну. Біла людина принесла не тільки фізичне знищення, але й духову руїну. Валився на очах віками укладений лад, і мораль, поняття честі, обов'язку до громади, що його зразком був, наприклад, вчинок Тсали. Натомість — моральне розтрощення й невіра в добро, що може прийти від білої людини. Вибиті із свого ладу та кола ідей, витиснені із своїх родових земель, перебиті, вигублені й попалені, — вони ще й досі не можуть стати на власні ноги. Пересічні американці краще знають історію греків і римлян, ніж своїх власних античних попередників, і усталилося вже таке загальне поняття, що оті ін-

діяни в резерваціях — дикуни, покидьки історії, умируща раса. Живуть там примітивно та злиденоно в своїх резерваціях — і хай собі як хочуть! Така ходова монета погляду на індіан у пересічного американця, хоч щораз частіше й наподеглівіше лунають голоси, що так далі бути не може.

І от саме в останнім опорнім пункті історичного життя індіан і їх спротиву, у штаті Півн. Кароліна, в столиці „держави в державі”, м. Чірокі, започатковано дуже велику високогуманну працю — вернути згублений нарід до життя. Силами всієї суспільности штату, всіх кращих умів, індіан і неіндіан, наукових та урядових інституцій створено Чірокі Історичну Асоціацію, що ставить своєю метою увічнити традицію й історію чірокі.

Найперше, заклали музей 1945-го року. Почався він із приватних збірок. Тепер у ньому зібрано все, що стосується цієї старовинної культури: археологічні експонати п'ятитисячолітньої давности; інструменти, рослинний світ, звичаєві й вожбитські приладдя, одежа... Є там збірка любок, понад 400, для всіх урочистостей та церемоній... Малюнки перших мандрівників, як виглядали доісторичні чірокі... Архіви й документи історичного життя і взаємин з американцями...

Засновники розуміли музей як тільки перший початок. Були мрії, що здавалися нездійсненними — збудувати в горах театр і поставити там історичну п'єсу з життя чірокі. Реконструювати стародавнє селище... Нездійсненне, мрія знайшла колосальну підтримку у всіх шарах суспільства штату Півн. Кароліна, в уряді штату, серед самих чірокі, які самі будували, як театр, так і реконструйоване село. Наукові інституції, ділові люди, різні установи — всі захоплені були ідеєю, бо жили вони поруч оцих чірокі, що викликають загальну

симпатію, як нарід дуже здібний, інтелігентний, терпеливий, працьовитий, з високою мораллю, з майже відсутнім відсотком злочинности. Усі захоплені — і уряд штату ентузіастично провів декрет про субсидію 35 тисяч долярів на побудову цього театру.

Театр уже давно збудований, в ньому вже три роки йде історична драма „У цих горах”, про Тсали. З величезним успіхом проходять вистави, і все, що переповіджене тут, показане в п’есі, розказане в журналі під цією ж назвою. Сотні тисяч публіки з усіх кінців Америки переходять через музей, через реконструкцію двосотлітнього села та через театр — і ознайомлюються з трагічною долею цього народу та його моральною красою. В музеї гіді оповідають, спираючись на документи, а в театрі ті самі події показані в живих забираючих образах. І що важливе — дуже об’єктивно та правдиво, не фальсифікуючи гіркої минувшини.

Широко ознайомлюючи широкий загал з індіанами-чірокі, Історична Чірокі Асоціація таким чином пробиває мур недбалого й зверхнього ставлення пересічного американця до свого античного попередника, а може, до якоїсь міри й предка. Хіба одне американське місто починалося з мішанини індіан та білих? І де взялося те упривілейоване становище жінки в американській родині?

Треба додати, що чірокі викликають величезний інтерес та безперервний потік відвідувачів.

Зацькавлений

7

Величезний амфітеатр на три тисячі осіб розташований просто в лісі і в горах під відкритим небом. Декораціями служать: природний ліс, ске-

лі, камінь, трава, кущі, місяць. Ніяких завіс нема, є три сцени, одна центральна, дві бічні, що переносять глядача в різні століття, різні середовища з магічною простотою. Ліс 1540-го року, село 1838-го року, шинок, президентів кабінет — pojawiaються моментально. Просто гаситься світло, освітлюється інша сцена. Музику виконує орган, а написав її чірокі, нащадок переселених сто років тому до Оклахоми, композитор Джек Фредерік Кілпатрік. Драму написав Кермет Гюнтер, родом із цієї самої місцевості і інтимно обізнаний із життям чірокі.

Вся обслуга театру — розвідники, продавці літератури про чірокі, спікери, що повідомляють різні оголошення через радіо, — чемні й гарно виховані хлопці та дівчата чірокі, одягнені в форму, стилізовану в індіанському дусі. Все зроблено з розмахом найкращого столичного театру, з добрим смаком. За всім чується вправна рука організатора високої культури.

Біля восьмої вечора маси публіки починають вливатися в театр з усіх кінців Америки. Приїжджають здебільшого власними автами, але є й спеціальні автобуси, що привозять на виставу із сусідніх міст. Тут на горі — вузька дорога, нема де запаркувати. Тож унизу є величезний простір для паркування, а над вечір з'являються сині автобуси з написом „У цих горах” і безкоштовно всіх довозять до театру. Є тут і романтична стежка на гору, вона заповнюється після вистави тими, хто не хоче чекати на автобус... Про ночівлю теж подумано, різні готелі можуть переночувати чотири тисячі одвідувачів. А хто хоче — є й табір. Якої треба організованості, щоб створити почуття, що ти — в найкращому театрі, але ще з чистим гірським повітрям, небом, місяцем, зорями.

Сезон триває шість тижнів, а після сезону починаються чірокіянські національні осінні церемоніальні учти, танки, спортові ігри, виставка. На цей час також дуже багато народу з'їжджається.

З'їхалося й сьогодні. В театрі повно. При вході спиняються біля вічного вогню, вмурованого в скелю. Напис розповідає, що вогонь символізує вічну дружбу між червоною й білою людиною і що він запалений від столітнього вогню в Оклагомі 1951-го року. Чірокі Індіянська Рада Старшин, прийшовши злочасною „Дорогою сліз” до Оклагоми, засвічує 1839-го року свій вічний вогонь! Чи можна не пройнятися пошаною до того народу, що після найглибшого розтопання в символі стверджує свою невмирущість?

Вистава починається містичною музикою, що в її основу покладено індіянські мотиви, і це робить приголомшливе вражіння на тлі дрімучих лісів, гір, синього неба. Вже сама свідомість, що це ж сам цей нарід грає своїх предків і що всі оці події справді відбувалися в цих горах, створює надзвичайне напруження в глядача. Справді, минувши-на стикається з сучасністю. Половина артистів — самі чірокі, є тут і ті, що вдень працюють у живому музеї, є тут і старі, і діти, що мріють грати колись ролю Тсалі. Стається нечуваний тріумф: стара родова ідея, самопожертва одиниці для суспільства, вчинок Тсалі, — виховує сучасну мораль, ідея стає вічною. У щільному контакті й співробітництві індіяни і неіндіяни творять вселюдські духові цінності.

8

Схвильована „відкриттям” народу чірокі я довго не могла отямитися і видала собі наказ ще раз

вернутися до них — колись приїхати на їх осінні свята. Можливо, чірокі — це найкраще з усього, що я побачила за свою коротку мандрівку. Кожному чірокі й кожній чірокі, що стояли також у чеканні на автобус, я зазірала в вічі і думала — справді, ви щасливі в цих благословенних горах, переданих вам у невід'ємну спадщину від Тсалі.

НЕ ВДАЄТЬСЯ БУТИ ПРОВІНЦІЯЛКОЮ

Це просто біда! Так багато по дорозі можна побачити за свій двадцять-сім-доляровий квиток, так еластично можна міняти свій маршрут, на один відтинок можна зупинятися п'ять раз, пів року їздити, — і всього цього не вдається доконати. Я раз-у-раз пропускаю. Он біля Чаттануга всі реклями кликали до якогось „Ракі Сіті”, всі стрілки й дороговкази показували дорогу, але я проминула... От, Природний міст безглуздо проїхала, бо й не снилося мені, що буде на моїй дорозі. Якби знала — взяла б там зупинку. Але я не знала. Уночі проїздила якимись горами, осяяними містами, промислами — все це виглядало, як зачарована країна. Не виходить так, щоб увесь час удень їхати, а як на те — найцікавіші краєвиди заляпані сажею ночі, тільки часом місячне проміння проведе свої фантастичні блиски на чорнім малюнку.

Отже, яка невдача! Проїхати о дванадцятій ночі Природний міст, де цілонічно відчинена станція „Грейгавнду”, де можна було б виспатись, і замість — о пів на четверту перед світанком вийти в якомусь містечку біля замкнених дверей станції. Півтори години до світанку — чи варто брати готель? Тільки розісплюся там.

І я пригадала собі дні оні... Чи ж то я колись тих готелів шукала? Ось присяду на цім ганочку в кріслі. Якась крамничка антиків. Чуже місто? Подумують, що бродяжниця? А порізане на шматки

тіло й знуцання бандитів? Це ж Америка! Та ні... Це — мале спокійне містечко, тут мешканці, мабуть, і дзереї на ніч не замикають. Це ж Америка!

Отак сиділа я на тому ганочку й мені або ввижались всілякі картини з кримінальної хроніки, або ті національні парки, що я бачила. 28 національних парків і 139 національних монументів, а я бачила так мало. Чи хоч одна жива істота покажеться? Ні, тільки раз-у-раз машини пробігають з легким шерехом. А якби так хто побачив і запитав, чого я тут сиджу? Гаразд, буду провінціялкою. Ніхто так не робить, але я зробила, як у дні оні, як би зробили всі студенти в нас дома.

Розвиднилось і сонце зійшло. А мій „Хорт” не відчиняється. Чи взагалі тут є та Безконечна печера, що на мапі позначена? Мені хоч би валізку де примостити, а тоді її шукати. Як пропустила Нечерел Брідж, Ракі Сіті, то хай хоч буде Ендлес Кеверн. Це для мене дуже важливо: порівняти з Карлсбадською печерою.

Одно, що було відчинене, це пошта. Когось та треба запитати, коли відчиниться станція „Грейгавнду”, який напрямок до Ендлес Кеверн, чи йде туди автобус. Я й запитала в замітача на пошті. Він кинув свої мітли й вибіг на вулицю шукати для мене машини. Звичайно, це мені не дуже подобається, я ж вирішила, що якщо туди не ходить регулярний автобус, то дійти пішки, як і належить українській провінціялці. Один тільки відступ: я попросила негра, що замітав станцію „Грейгавнду”, взяти на схов мою валізку і при цьому відчула, що мушу виступити в ролі пані до слуги. Йому „типс”.

Може я й без них усіх знайду дорогу? Вказівки скрізь є, число дороги зазначене, — гаразд, доведуть! І хоч ні одна душа не ходить по дорогах,

я лише — все ж уперто тримаюся своєї ролі провінціалки до кінця.

Іду й іду... Якись довгенькі ці дві милі. І напевно ніякої печери тут нема, дурять. Де вона має бути? На гори й натяку нема, ото й тільки, що фарма гадюча запрошує подорожнього зайти, одвідати.

Ні, „заїдь!” написано. Ніхто ж не ходить тут.

Ані печери, ані дороги номер 11 я не знайшла. Якись інші печери рекламуються, десь далі. Лишається одно: вернутись, дочекатися свого автобусу й „нездобихом” їхати далі. Пропала ніч, проминула стільки цікавого, не виспалась... Ну, та часом і невдача мусить бути.

У містечку біля станції знов на того самого дідуся-підмітайла наскочила. Він уперто хоче мені допомагати. Побачивши мене, знову десь побіг. Хвилин за п'ять під'їжджає таксівою, всаджує мене й наказує шоферові завезти мене та привезти назад. Ні, рішуче не вдається бути провінціалкою. Тут інакше не мислять, як готель, таксі... А це ж у нас було пануванням, розкішшю.

Хлопець-шофер, може, ще менше бачив, ніж я. Він ще й разу не був у Нью-Йорку. Але він знав, що мене треба довести до Ендлес Кеверн, здати там, сказати в офісі, щоб подзвонили до нього, коли треба буде відвезти до автобусу.

В офісі Безконечної печери знали ще більше. Назад у містечку біля станції Грейгавнду я маю бути об 11.10. А тим часом нас, одвідувачів, вводять у печеру. Сходами, переходами, коридорами, вгору, вниз ми проходимо по гротах. Ні, це не Карлсбадська печера. Ця хоч і безконечна, бо її кінця не знайшли, хоч вона також вигадлива в скульптурі, але ці гроти давлять на людину, невеликі розміром, не такі гігантичні, як там. Тут надолужують світловими ефектами. Маленька

гротка, де повно малих білих сталактитів, ілюмінована білим кольором, а відбивається він у пурпуровому озерці, так наче з дна озера виростають такі ж білі сталагміти... Палац гномиків із пишними входами, колонадами, — така грота... Усе розраховане, як у театрі. Спочатку гаситься вся електрика, п'ятьма, а потім ці різні кольори.

І справді, ефект потрясальний. В „Концертній залі”, одній із найбільших грот, відбувається ціла вистава кольорів і мелодій. Уся в сталактитах, зала має в перспективі анфіляду коридорів, що губляться десь у невідомій далечині. Коли ми, публіка, це побачили — наступає непрониклива темрява і десь здалека-здалека долітає зідхання-музика. Таємна музика зростає, ближчає, голоєнішає, а одночасно в глибині анфіляди розсвічується слабенький маленький промінь. Той малий проміньчик росте, міняє кольори, і світло щоразу ближче й ближче підходить до нас, міняючись у кольорах. Нарешті, музика досягає верхів свого звучання, наступає апотеоза, вся зала, де стоїмо ми, всі коридори спалахують сліпучими світлами, самоцвіти грають, куди не глянь... Це ж справді концертна зала! Вистава закінчена, ми всі ахаємо і в повному гармонійному настрої йдемо далі, сподіваючися ще якогось дива. Але наш провідник дякує нам, ми розгублені. Це — кінець? Так, ми вже біля виходу з печери.

Ну, як то добратися тепер назад до містечка?

Я, власне, не дуже журюся. Яюсь то доберусь, добре, що побачила цю печеру, не буде кортіти. Гарно тут посидіти, погуляти в парку — на цих висотах повітря особливе, п'янке. Ще погляну на виставку картин маляра Вільяма Старквезера. А як навіть спізнюся на перший автобус, то що? За дві години йде другий. Провінціялка говорить у

мені повним голосом .

Але це неможливе . Не дали .

Поки я ходила по павільйоні та розглядала картини , в офісі дзвонили телефони . Спочатку дзвонила дівчина , що продає квитки . Потім почав дзвонити менажер . Щось воно в них не виходить , нема вільної таксівки в містечку . А я стояла збоку й не могла спинити їх турбувань , мовляв , не біда , я вже знаю дорогу й можу дійти пішки . Це було неможливе . Я маю бути приставлена до автобусу на одинадцятую десятю . І як видко , справа виглядала дуже актуально , бо лише я одвихнулася , щоб поніжитися в тіні крислатих дерев , як уже до мене підходить менажер і врочисто каже : „Леді , ви маєте машину!“ „Леді“ , що їй не вдалося бути провінціалкою , дякує , сідає в авто , і машина мчить стрілою до містечка .

Ми приїхали до станції „Хорта“ за хвилину до 11.10. Автобус , правда , припізвився на п'ять хвилин , і я ще почекала .

Уже минуло місяців два від того випадку , але я й досі не можу зрозуміти , — що керувало тими людьми і чого вони так дбали про мене? Вони ж платню за оглядини вже дістали і не було в тій платні зобов'язання доставити мене на місце . Вони ж бачили , що я — не така то вже дуже й леді і що я не зовсім добре вмю висловити по-англійському свою думку . Може тому?

БЕЗКОНЕЧНА АСФАЛЬТОВА СТРИЧКА

1

Кочове життя на спині „Хорта” за місяць уже стало настільки звичним, що без зміни краєвиду якось людині й не по собі. Мусять безперестань миготіти пейзажі, мусить бути оця блискавична швидкість, що переносить тебе за день, за ніч у зовсім інший світ. Атлантичний океан змінюється на Тихий, канзаські безмежні степи — на Скелясті гори Кольорадо, безжиттєві пустелі Невади — на рожево-кучеряві сади Каліфорнії, північний кордон Сполучених Штатів міняється на найпівденніший аж понад Мехіко... Каньйони перетворюються на бавовникові й цукротростинові плантації, а кактусові та пальмові гаї Арізони — на густозелені гори Півн. Кароліни... Дика природа, не зачеплена людською рукою, миттю стає стандартним, повним вогнів і життя містом.

Усе це миготить часом дуже швидко, не встигаєш оком схопити, а часом стрічка спиняється, і здивована людина розглядається в новім краї та почуває, що ніби то чогось не вистачає. Дороги. І ще — треба самій про себе думати. Де їсти, де спати? Не те, що в автобусі. Як тільки сядеш у м'яке крісло автобусу — уже ти під опікою. „Хорт” знає, де тебе погодувати, де стати й коли стати. „Хортові” ні по чім і пустелі, й дичавина, і спека, і дощ — ще й краще, цікавіші краєвиди. В автобусі завжди комфортабельне, холоднаве прочище-

не повітря. Шофер не від'їде, не перелічивши своїх пасажирів, а приязність його йде попереду всіх твоїх бажань. Мінняй, скільки хочеш і як хочеш свою дорогу, — з усмішкою тебе вислухають і на прямок змінять.

Здається, щойно була я понад краєм мекіканського кордону. Вузька стрічка дороги бігла між первісною дичавиною — піскові кучугури, зарослі дрібною рослинністю, безлистими кущами окотілло, низькорослими жовтолистими деревцями, креозотом, юкками, дрібними кактусиками при землі „пріклі”, круглими барилковими кабанчиками, що рятують подорожньому життя, коли нема води — і зветься вони „баррель”. А поміж цим усім — обрубки гігантських кактусів „сагуаро”, велетенські свічники. Стови ці зносяться рідко, щоб нагадувати, що вони не абихто, а королі тут. Камінь, пісок звеселявальне повітря... Усі ці живля химерики, з кольками замість листу, люблять спеку, зневажають воду, чіпляються в сухих пісках, забираються корінням десь у глибину глибин і буяють своєю незвичною красою.

Краса цієї пустелі вражає не так навіть удень, коли всі кольори кричать контрастами темнозелені, жарополум'яности квітів, синяви неба і жовтавости низькорослих деревцят... Ні, саме в час присмерків, як заходить невиразність, стираються різні грані реальності. Тоді не знаєш, чи це дійсне, чи сниться вві сні, і сон цей такий, що трудно переказати його словами, бо це — настрої, бо він не має ніяких подібностей у повсякденному житті, а повний підсвідомої гармонійности.

Цей настрої повноти й сномрійности — щастя — інколи переривається звичайним містом із мотелями, газоліновими станціями й скучними крамницями, а потім знову поринаєш у незбагнений на-

стрій кактусових гаїв. Пустеля, степ, безлюддя — й раптом — сонячна зелена долина з білими будинками в розлогих садах. А потім автобус вилітає блискавицею з них в іншу пустелю.

Уже тут — нічого, тільки синіють далекі гори довкола, та попід ними вихрять смерчі. Індіяни думають, що то — душі мертвих. І слідом за цим — наче хто відміряв та відрізав — полотно зеленої рути, бавовникові плянтації. По один бік пустелі, а по другий — бавовник, маїс...

За Ель Пасо вже починають траплятися населені містечка.

Щораз густіше, і тут уже на станціях побачила я таблички: „калерд”, „вайт”. Мехіканські обличчя, „жіночі” чоботи на чоловіках, з вузькими носками та високими французькими підборами. Ще один короткий переліт, по обидва боки дороги степ, усіяний білими квітами, ліси пішли, частіше міста... Починаються підступи до великого міста. Наближається Новий Орлеан.

А душу гризе жаль. Чому? Чому не заїхати було автобусові в те Індію, у ті пальмові гаї, що тільки здалека промиготіли? І ті загадкові „Двадцять дев'ять пальм”! І де білі піски, чому через них не їхали? Де індіянські публо Нью Мехіко? Хоч бери та вертайся назад... Вузька стрічка дороги, цей летючий острівець цивілізації в нерушеній дичавині провадить до того міста, що написано в квитку. І я стараюся хоч не спати та дивитися на місячні краєвиди казкової країни.

2

Мое уявлення про Новий Орлеан черпалося з фільму „Трамвай, що зветься Бажання” (Стріткар неймд Дезайр). Закамарки, страшні напів-

розвалені будинки, карти, п'ятика... Вїхав же наш автобус у широченну вулицю, яскраво освітлену, з білими модерними хмаросягами, вміру й до смаку удекорованими неоновими реклями. Зовсім пристойне й приємне місто. Я тільки не вибрала готелю „з пальмами”, а пошукала чогось на мою кишеню, півтора-два доляри...І попала саме в таку діру, як у тому фільмі. Менажерка була п'яна, як хлющ, кімната виявилася без вікон, а вигоди десь у закамарках, все, як у тому фільмі. І це — на центральній вулиці! А в Ель Пасо, де чоловіки ходять у чоботях з високими підборами, було ж он як комфортабельно, - з килимами тощо.

Уранці на всіх перехрестях стоять закликувачі на екскурсійні тури, бо Новий Орлеан вважається містом американської старовини. Двісті років існує, не жарт! Реклямки обіцяють романтичні старі квартали, вулиці піратів, будинок Наполеона, будинок, де Бічер Стів писала „Дядькову Томову хату”... Запаслася і я квитком, тільки сумнівалася, чи буде екскурсія: полилася злива і на вулиці пішли річки... Але о десятій годині автобус був повний екскурсантів і нас повезли найперше до мертвих.

Новоорлеанські кладовища не такі, як скрізь. Тут мертві лежать не в землі, а на поверхні, в стінах, ярусами один над одним. Новий Орлеан лежить нижче від рівня моря, і прокопаєш трохи, — вже й вода. По цій головній вулиці Канал колись підпливали до будинків човнами, тут справді був канал і тому вона така надзвичайно широка...

Потім за програмою екскурсії йшов старий квартал французький — В'є карре. Протилежно до просторих вулиць і розбуялої нестримности південної зелені тут були середньовічно вузькі вулички, старовинні будинки з бальконами та веран-

дами, обведеними ажурним мереживом залізних штахетів. Це — гордість Нового Орлеану, про ці мереживні балкони пишуть у всіх путівниках. На вулицях було повно груп екскурсантів, а в крамничках повно різних туристичних дурничок, здебільшого подарункова порцеляна. Майже в кожному будинку патіо — малесенький внутрішній дворик-садочок. Тепер це ресторанчики для туристів. При тім океані розбуялої рослинности, що в ній потопає це місто, вони виглядають курйозами, але публіка ходить туди, захоплюється мальовничістю й охоче лишає там свої гроші. Саме тому, що за цим столом сидів колись принц такий то, а за іншим — ще якийсь граф другий. Воно, звичайно, такі патіо мали колись свою рацію — за часів великих спек тут холоднаво й затишно, але тепер же є охолоджене повітря”...

Потім возили нас і возили, показували різні знамениті тутешні місця. Дім Наполеона, в якому Наполеон ніколи не був, для нього тільки лаштували його, надіючись вивезти, але він раніш помер. Ринок рабів, де вже нема рабів. Порт, де пакують банани, привезені з островів. Негритянські квартали, — бідні, з облупленими стінами і з життям — діти бавляться, люди ходять. Тісно й брудно — але повно життя. Відразу ж після цього — дільницю мільйонерів, яка тут називається резиденціями плянтаторів. Тут справді побудувалися навіки. Великі просторі будинки утопають у зелені, архітектура кожного не подібна до сусідньої. Колони, суцільні згори донизу скляні стіни, мармурові сходи — а поруч, на вулиці, розвалені хідники. Бо для кого? В кожному такому палаці живе дві-три особи, і ті по вулицях не ходять, лише пройшов доріжкою свого саду до авта. В цих багатих кварталах тихо й порожньо, наче це мавзо-

леї. Ніхто не ходить, у садах ні душечки, з вікон ніхто не вигляне... Тільки вранці тут буває жвавіше, коли негритянки біжать обслуговувати ці палаци.

Хоч раз проїхати цими вулицями, захряслими в пишній південній зелені, і то добре. Як то вміли колись люди влаштувати свої житла. Хоч вони й були жмикрути, визискувачі рабів, але смак до краси мали.

А от уже й райони, де живуть справжні, сучасні мільйонери; Лейк Віста, Гід каже, що тут „кожен день мешкання коштує сто доларів”. Це вже зовсім на виїздах з міста, за всіма лісистими вулицями, парковими просторами, по дорозі до озера Понтчартрейн. Тут уже — хоч і кубізм, і конструктивізм, і модернізм в'їдаються в очі, хоч біля кожної резиденції є купальний басейн із блакитною водою, але — коробочки, низькі стелі, безхитрісні рудоцегляні стіни, наче недороблені ще. Гаражі — в одній будівлі з житловим будинком, як у кацапщині „ізва” і „клеть”. Це - найновіша мода, кожен, що шанує себе, мільйонер продає за дешево своє немодне мешкання, а „кров з носа” мусить мати саме отак побудоване, незграбною підковою, ще й навіть усередині нетиньковане, щоб усі цеглини впиралися в очі...

Гід спочатку натякає, а під кінець просто таки назирає, щоб узяти ще вечірню екскурсію. Мальовниче нічне життя, повний вечір екзотики, розваги, веселощів... Ви проведете вечір у незвичайній атмосфері Парижу в Америці... Але чомусь ніхто в нашій групі не здається. Увечорі нічого нового не побачимо, — каже моя сусідка, — то тільки по ресторанах іздити...

Перед відходом мого „Хорта” я ще мала трохи вільного часу, і „В'є карре” зовсім близько від

станції. Чому не пройтися по вечірніх вулицях його? Хоч Оксанина мама, також під вражінням „Стріткар неймд Дезайр”, і попереджала „ви там обережно”, але ж як тут освітлено, скільки тут людей ходить — і все пристойна, прекрасного вигляду публіка, все це напевно туристи. Для них відчинені всі подарунково-сувенірні крамнички, всі ресторани, звідкілясь лине музика... Справді, атмосфера якогось портового розважального старовинного міста, ще чого доброго й пірати з-за рогу вискочать або пройдуться буйною ватагою по вулиці. Патіо-ресторанчики, із своєю лапатою екзотично-південною, хитро освітленою прихованими світлами зеленню набрали китайсько-французького таємничого й спокусливого вигляду. Правда, романтично. Варто було б тут пошалатися... якби який прадід пірат чи плянтатор лишив свою спадщину й не було іншої мети, як її переводити... Я наспіх блукаю по цих вулицях із французькими назвами, з рекламами напівголих жінок, і справді таки бачу автобус із написом „Дезайр”, повний туристичної публіки. Спіняються юрби, спіняюся й я, дивлюся туди, куди й інші.

Це — закликувачі, а закликають вони до „Старого французького театру”. Закликувач широко відчиняє двері, і аж на цей бік вулиці видно сцену. На сцені ледви прикрита шматочками матерії жінка танцює якийсь сороміцький танок. Потім вона являється в тюрнюрах, засупонена, і під власний акомпаньямент куплетів роздягається до білизни — такого ж старосвітського типу, гаптовані, зібрані нижче від колін пантальони, тощо... Навіть здалека жінка була стара, дебела й вульгарна — якраз для п'яних матросів, а її порнографічні кривляння ніяк не зближались до чогось естетичного. Публіка постояла й пішла далі, а закликувач усе від-

чиняв та відчиняв двері.

Далі був знов закликувач, але танцюристка вже не на сцені, а на рундучку бару. На тлі виставки він танцювала вже зовсім гола жінка, прикрита тільки тоненьким чорним пояском на стегнах. Але як вона танцювала! Наче виконуючи набридлу роботу, з відкритою презирливою нудьгою на каміно-холодному обличчі. Це вже, мабуть, мистецтво. Усі її рухи граціозної змійки казали: „Я за тижневу „пейду” працюю: показую вам голі груди, і йдуть ви всі до чортової матері!” Це, мабуть, уже вищий ґатунок, бо перше було занадто бридке.

Звичайно, я б постояла ще на вулиці, ще якийсь відтінок нічного життя портового місті вловила б, але боялася втеряти автобуса. Спинялась тільки біля деяких реклам, що закликали до кабару — тепер уже інше розуміла їх значення. Це ж у кожному такому барі на рундуках танцюють голі жінки, і для цього видовища так напивав сьогодні гід.

Чи це рештки традицій великого портового міста з розвагами для матросів та піратів? Чи це експлуатація старих традицій сучасними бізнесменами і продається туристам, як підроблені вазиспускають за античні? Мені видалося звичайною імітацією старовини. Бо якщо такі заклади є в кожному портовому місті, то все ж там не стоять закликувачі й не розчиняють навстіж дверей, щоб навіть такі туристи, як я, могли побачити...

3

Новий Орлеан таке велике місто, а там зовсім немає наших людей. Лише дві родини є тут. Один українець працює контролером на якихось будівництвах, а другий — професором у негритянсько-

му університеті. Професор дуже задоволений своєю працею і своїми студентами. Негри — нарід здібний не менше за всякий інший. Як і між усякими іншими, є між ними й дуже талановиті, є й нездібні. Серед студентів є такі, що ніколи не сказав би, що це негр: біляві, з класичними європейськими рисами. Але вони вважають себе за негрів і студіюють у негритянському університеті. Межі студентами чорного університету й білого ніякої ворожнечі немає, а є нормальні взаємини; минули вже часи приниження чорних. Чорні мають працю нарівні з білими інженерами та фахівцями. — Ну, а ці написи скрізь — „калерд”, „вайт”? — Звичайно, все це стійко держиться, негра-спеціаліста беруть на роботу, як немає білого, але коли він на роботі, то вже нема різниці. Багато негрів, побувавши на півночі, вертаються сюди, хоч і дискримінація. Тут їхня рідна атмосфера, свій масив і клімат для них миліший.

Як відомо, всі американські університети — приватні. Хто ж утримує негритянський університет, чи між неграми є багаті люди? — Цей університет у Новому Орлеані має фундацію однієї мільйонерки. Є таких дві сестри, що замолоду присвятили себе зневаженим народам. Одна — індіанам, а ця неграм. Негри її вважають за свою святу.

От, а нападають на Винниченка, що він подав не правдиві типи й ситуації в своєму романі „Нова заповідь”. Його Мабель Стовер — мільярдерка, зовсім не видуманий тип, він у житті існує, а якщо Винниченко витворив його із своїх теоретичних концепцій, то він геніяльно вгадав людську душу і її розвій. Діти й нащадки загребуших наживателів хочуть віддати людству те, що зібране в одних приватних руках, повернути на розвиток „менших” ... Я була вдячна професорові, що він мене

підкріпив у моїх думках про Винниченка, як шукача моралі майбутнього.

Професор може надіждив до тих, що викидають Винниченка з українського народнього скарбу, він промовчав, але все одно наша розмова точилася, він розповів ще одну цікаву історію. Дискримінації немає, вона йде в минуле, але от був такий випадок у Новому Орлеані, що в білих батьків народилася чорна дитина. Вони почали шукати в генеалогії й знайшли, що у восьмому поколінні був один предок негр. І вони відмовилися від дитини! Від своєї власної дитини, від свого предка, що прийшов до них через вісім поколінь.

Усе ліси, гаї, проміжки, тумани. Все — велике, буйне, розкішне. Місячна ніч, густі ліси від фартаємничо освітлені. Здалося, що я їду в невідомий чужий край, десть тут причаїлися індіани і зараз вони з диким гуком вискочать із лісів навперейми.

Світанок застав мій автобус уже далеко від Нового Орлеану, від штатів Люїзіяна, Міссісіпі. Бавовникові, тростинові й маїсові плянтації, зелені простори, — все це скакало й утікало з ока. Після дощу мало було збирачів бавовни на полях, але подекуди були, і все чорні. Безконечна асфальтова стрічка котилася під колеса автобусу, й замотувалася під ним, в автобус сідали чорні матері з виводками дітей, — по п'ять, по сім відразу. Штат Алябама — чи не з самих чорних складається, на вулицях через вікна автобусу я інших не бачила. В автобус вони входили з спущеними очима й, не дивлячись на білу публіку, проходили на свої задні місця. І так було аж до Вашингтону. А в Вашингтоні вже всі помішалися, — чорні й білі сиділи впереміш на лавах чекальної зали. Написів „калерд“, „вайт“ уже не було.

„Хорт”, оббігавши ліси, промислові міста, пустелі, каньйони, екзотичні пальмові й кактусові ліси, сади Каліфорнії, порти й бавовникові плянтації, фіялкові гори й червоні ґрунти, — обскакавши все це, ніс мене на своїй швидкій спині до Нью-Йорку.

І так шкода, що вже кінець дорозі, — а скільки ж ще не побачила і скільки лише мигцем пролетіло! Треба зразу ж вертатися назад, щоб подивитись ...

82

З М І С Т

1 Аби не злочин	5
2. Орчард Біч	17
3. Міжнародний форум	21
4. Як у славному місті Детройті	25
5. Чи провалиться Мотя?	37
6. Нема часу	50
7. Славко, Люся і їх мама	57
8. Різні обличчя велетня	63
9. Чучундра мандрує по Міннесоті	76
10. Над ріками Мононгагела й Алегени	88
11. Багато неба	93
12. Балянсуюча скеля	102
13. Земля збожеволла	113
14. Я — Василь	121
15. Столиця рулетки в пустелі	135
16. „У нас — найкраще”	142
17. Місто нашої пані, королеви янголів	153
18. Каньйони — або луснемо	170
19. В гостях у підземного володаря	188
20. Чірокі	199
21. Не вдається бути провінціалкою	219
22. Безконечна асфальтова стрічка	224

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

стор.	ряд.	надруковано	треба
20	15 зн.	встигаєш	не встигаєш
23	5 зг.	будунку	будинку
43	16 зн.	„герл”	„герлс”
43	4 зн.	початок четвертого	розділу
54	16 зн.	до Чікаго	з Чікаго
55	3 зн.	Антоній Берик	о. Антоній Берик
55	13 зн.	Найвищий	Курінний
64	8 зн.	громда	громада
64	16 зг.	пілюгою	пилугою
77	10 зг.	Моторола	файерстон Моторо- ла, Файерстон
82	14 зн.	Укаїні	Україні
88	6 зг.	передмісцями	передмістями
95	15 зг.	маштаби	мастаби
102	14 зг.	щоб ми	а щоб ми
109	12 зг.	„Лайм оф Куку”	„Тайм оф ...”
110	5 зг.	пропуск слова Спрінг	після Кольорадо
113	і	далі не Елловстонський,	а Елловстонський
133	3 зг.	каньїн	каньїон
154	19 зг.	початок 2. розділу	нарису
159	4 зг.	цій	цій
172	9 зг.	Це Ріно	Це як Ріно
172	10 зг.	Лас Бегас	Лас Вегас
202	20 зг.	буд-яку	будь-яку

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Цією книжкою наше Видавництво започатковує працю, що розгортатиметься трьома серіями, а саме :

1. **КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО** — романи, повісті, оповідання, поезії, драми, художні нариси — найновіших авторів.

2. **МЕМУАРИСТИКА**, що охоплює всі сфери життя останніх десятиліть українського народу, — спогади, щоденники, листування та інші документальні речі.

3. **НАУКА і КРИТИКА** — критичні статті й есеї з літератури та мистецтва, праці з загальної історії та історії літератури, театру й мистецтва, культурно-історичні нариси, публіцистика.

Видавництво Письменників
„СЛОВО”

ІНШІ КНИГИ ЦІЄЇ АВТОРКИ

КУРКУЛЬСЬКА ВІЛЯ — новелі
ДІТИ ЧУМАЦЬКОГО ШЛЯХУ — роман на 4

ТОМИ

МАНА — повість
ВЕЛИКЕ ЦАБЕ — повість

ГОТОВІ ДО ДРУКУ:

НАД БЕЗОДНЕЮ — роман-хроніка
ЕПІЗОД ІЗ ЖИТТЯ ЕВРОПИ КРИТСЬКОЇ —
повість
ЗБІРКА ОПОВІДАНЬ

Замовлення слати на адресу : Slowo, P.O. Box 32, P.
Stuyvesant Sta, New York 9, N.Y. USA.